

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Kunstiajaloo osakond

Kristlyn Liier

KUNSTIKRIITIKA ARENG JA ISELOOM EESTIS 1990. AASTATE I POOLEL

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Kadri Asmer

TARTU 2018

SISUKORD

SISSEJUHATUS	3
1. KUNSTIKRIITIKA JA KUNSTI UUED SUUNAD 1990. AASTATEL.....	6
2. AJALEHT SIRP 1985–1995.....	11
2.1 KONTENTANALÜÜS.....	11
2.2 KONTENTANALÜÜSI VALIM NING VALIMI KRITEERIUMID	12
2.3 AJALEHE SIRP KONTENTANALÜÜSI TULEMUSED 1985–1990	13
2.4 AJALEHE SIRP KONTENTANALÜÜSI TULEMUSED 1991–1995	19
3. KUNSTINÄITUS „BIOTOOPIA”	26
4. KUNSTINÄITUS „EST.FEM”	34
KOKKUVÕTE.....	41
KASUTATUD KIRJANDUS	44
SUMMARY	49
LISAD	52

SISSEJUHATUS

Bakalaureusetöö eesmärk on vaadelda 1990. aastate I poolel Eestis ilmunud kunstiartikleid ühiskondlike ja poliitiliste muutuste taustal. Töö lähtepunktiks on hüpotees, et Nõukogude Liidu lagunemine¹ ja üleminek liberaalsele ühiskonnakorraldusele avaldas muuhulgas otsest mõju ka kunstielule ning tõi kunstikriitikasse uued rõhuasetused ja teemad. Uurimistöö raames on autor vaadelnud ja analüüsinud, kas ja millisel ulatusel mõjutasid toonased ühiskondlikud arengud kunstikirjutiste iseloomu ja sisu.

Püstitatud teema käsitlemist raskendab asjaolu, et kunstikirjutiste hulk vaadeldaval perioodil on väga kõrge ning sellest tingituna on autor teinud vältimatuid kitsendusi. Töö keskmes on ajalehes Sirp² ilmunud kunstitekstid ning ajastu kontekstis kahe olulise näituse retseptsioon. Esimeses peatükis on ülevaatlikult tutvustatud 1990. aastate sotsiaalset ja kultuurilist taustsüsteemi, millest tulenevalt jõudsid kunstielu radikaalsemad väljendusviisid ja ühiskonnakriitilised teemad. Toonased muutused mõjutasid ja kujundasid ka kunstikriitika iseloomu ning andsid uue positsiooni kriitikutele. Teises peatükis on läbi statistilise analüüsi käsitletud aastatel 1985–1995 ajalehes Sirp avaldatud artikleid ning sellest lähtuvalt hinnatud nimetatud perioodi kunstikirjutiste iseloomu. Kolmanda ja neljanda peatüki fookus on näitustel „Biotoopia“ ja „Est.Fem“, mis on 1990. aastate kunstielus tõusnud esile nii uudsete teemade (virtuaalsus ja tehnoloogia ning feministlik kunst) kui ka arvukate meediakajastuste poolest.

Uurimuses on ajalehe Sirp kunstiartiklite analüüsiks kasutatud kontentanalüüsi meetodit. Kunstikirjutiste sisu on avatud läbi märksõnade, mis on jagatud vastavate teemade kaupa tabelisse, mis omakorda on võimaldanud luua statistikat kunstikirjutiste sisust pikema ajaperioodi vältel. Ajalehe Sirp kontentanalüüsi puhul on süstemaatiliselt vaatluse alla võetud kümne aasta jooksul ilmunud kunstiartiklid, mis esinesid iga kuu esimeses numbris. Selleks, et oleks võimalik anda hinnanguid kunstikirjutiste iseloomus toimunud muutuste kohta, on periood jagatud kaheks (1985–1990 ja 1991–1995) ning neid omavahel võrreldud. Töö teises osas, mis käsitleb näitust

---

¹ Nõukogude Liit kuulutati ametlikult kehtetuks 26.12.1991, kuid vabanemise protsessid algasid juba 1980. aastatel. Eestis kulmineerusid need protsessid laulva revolutsiooniga 1988. aastal ning laiemalt Nõukogude Liidus Berliini müüri langemisega 1989. aastal.

² Sirp on üks kord nädalas ilmuv kultuuriajaleht, millel on aastate jooksul olnud erinevad nimed: Sirp ja Vasar 04.10.1940–02.06.1989; Reede 07.07.1989–28.12.1990; Sirp 04.01.1991–04.02.1994; Kultuurileht 11.02.1994–27.03.1997. Alates 1997. aastat kuni tänaseni kannab ajaleht pealkirja Sirp.

„Biotoopia“ ja „Est.Fem“, on esmalt kaardistatud erinevates päeva- ja nädalalehtedes ilmunud (vastu)reaktsioonid näituste ideedele ja kontseptsioonile. Seejärel on kirjeldatud ja refereeritud arvustuste sisu, mis on andnud võimaluse anda hinnanguid kunstikriitika meelestatuse kohta 1990ndate kunstielu uuenduste suhtes. Viimastest nähtub, et 1990ndate keskpäigaks olid kunstikriitikud oma seisukohtadelt sageli vastuolulised ja ambivalentsed ning alles lahti mõtestamas uute kunstinähtuste tähendust ja rolli uues ajas.

Metodoloogiliselt on bakalaureusetöö aluseks n-ö uus kunstiajalugu, mille raames käsitletakse kunsti kui ideoloogiatega seotud representatsiooni.³ Töö eelduseks on, et poliitiline taustsüsteem mõjutab otseselt kultuuri, millest lähtuvalt peegeldavad ka kunstis asetleidnud sündmused ning meeleolud antud perioodi ebakindlust ja otsivat iseloomu. 1980. aastate lõpul kadus ajakirjandusest tsensuur, mis tähendab, et ka kunstikriitikas puudusid ettekirjutised, millist kunsti või millise kunstniku loomingut kajastatakse.

1990ndate kultuuri- ja kunstielu kohta on ilmunud üksikuid käsitlusi erinevatest vaatenurkadest. Kõige mahukam ja kompaktsem on artiklite kogumik „Ülbed üheksakümnendad“⁴, mille loomisaeg langeb 1990ndate lõppu ja 2000ndate algusesse. 2006. aastal kaitsti Tartu Ülikooli kunstiajaloo osakonnas bakalaureusetöö pealkirjaga „Sorosi Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuse aastanäitused 1993–1996“⁵, mis suures osas keskendub keskuse ajaloole ning 1990ndate aastate kunstikriitikat on antud töös puudutatud põgusalt, st vaid üksikute ja üldistavate kirjeldustena. 2009. aastal on Kati Ilves kaitsnud Eesti Kunstiakadeemias bakalaureusetöö pealkirjaga „Postmodernism ja Eesti kunstikriitika 1986–1993“⁶, millel on aga ühe mõiste keskselt väga kitsas vaatepunkt. Lisaks on sama autori poolt kaitstud Eesti Kunstiakadeemias 2015. aastal magistrیتöö pealkirjaga „Paradigmaatiline pööre Eesti kunstikriitikas 1988–1994“⁷, kuid mis samuti keskendub ühele kitsamale küsimusele, kuidas muutus kunstikriitiku kui autori positsioon kirjutistes.

---

³ Katrin Kivimaa, „Visuaalkultuuri õppetunnid: Visuaaluuringud vs kunstiajalugu I rahvusvahelisel visuaaluuringute konverentsil Madridis“, *Sirp*, 27.02.2004, 10.

⁴ *Ülbed üheksakümnendad. Probleemid ja tähendused 1990. aastate eesti kunstis* (Tallinn: Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, 2001).

⁵ Maria Jürisson, *Sorosi Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuse aastanäitused 1993–1996*, bakalaureusetöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2006).

⁶ Kati Ilves, *Postmodernism ja Eesti kunstikriitika 1986–1993*, bakalaureusetöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2009).

⁷ Kati Ilves, *Paradigmaatiline pööre Eesti kunstikriitikas 1988–1994*, magistrیتöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2015).

Käesolevas töös on peamiseks uurimisallikaks olnud ajaleheartiklid, mis on primaarsed uurimuse eesmärgi saavutamiseks: läbi süstemaatilise uurimistöo ja konkreetsete analüüsitulemuste kaudu anda võimalikult adekvaatne ja põhjanev ülevaade kunstikirjutiste muutumistest ja tähendusest üleminekul 1990ndatesse. Lisaks on uurimisprotsessi ja tekstide analüüsi kaasatud kahe tähelepanuväärse näituse põhjal ilmunud arvustused. Sellisest uurimisaspektist pole varasemalt 1990. aastate kultuuri vaadeldud.

1. KUNSTIKRIITIKA JA KUNSTI UUED SUUNAD 1990. AASTATEL

1980. aastate teisel poolel alanud protsessid, mis viisid Nõukogude Liidu lagunemiseni 1991. aastal, tõid kaasa ühiskondliku elu liberaliseerimise ja liikumise vabaturumajanduse suunas, mis muuhulgas tähendas ka suuremat lääneriikide mõju Eesti kultuuriruumile. Poliitiliselt tähendas see sisuliselt kõikide ühiskonnasfääride ümbermõtestamist, sealhulgas kunsti tähendusvälja laienemist ning selle uute suundade arengut. Siiski, olles peaaegu pool sajandit okupeeritud, ei olnud Eesti ühiskondlikult korralduselt nii liberaalne kui seda olid näiteks Skandinaavia riigid, milledega võrreldes on Eestist kõneldud kui konservatiivsest ja aegunud väärtushinnangutega väikeriigist. Konservatiivsust on siin ja edaspidi käsitletud eelkõige maailmavaatena, mille kaks kõige püsivamat seisukohta on traditsioon ja moraal: „Esimene hoiab inimkonda eemal uuendustest ja muudatustest, millega kaasneb teadmatus ja seeläbi ka võimalikud uued ohud, ning teine mõjub kui seadus, mis loob ühiskonnas korda /.../.”⁸ Võib öelda, et 1990datel kujunes eesti kultuuris välja kaks hoiakutelt ja väärtustelt vastandlikku leeri, millest üks esindas liberaalseid meeleolusid ning teine kaldus oma vaadetelt konservatiivsusesse. Vaadeldaval kümnendil tõusid esile mitmed juhtumid, mis esitasid väljakutse esteetilisele väljenduslaadile. Toonastele kunsti uuendustele reageerisid mitmed kunstnikud (nt Jüri Arrak, Olev Subbi, Toomas Vint jt) kriitiliselt, toetudes oma sõnavõttudes just konservatiivsetele väärtuskategooriatele.⁹ Kui konservatiivne maailmavaade väärtustab võimalikult homogeenset kultuuriruumi, kus on tugevad traditsioonid ja kollektiivne eneseteadvus, siis liberalism lähtub pluralismist ja individualismist: „Inimene peaks saama olla vaba, kuid vaba mitte ainult orjusest, rõhumisest ja ahelatest, vaid vaba ka oma meelsuselt, teadvuselt ja võimetelt. /.../ Et kaitsta inimeste individuaalset vabadust, on liberalismil eriliseks aateks sõna- ja arvamusvabadus ning antipaatia tsensuuri ja meelsuskontrolli vastu.”¹⁰

Sotsiaalteadlane Iivi Masso on käsitlenud Eesti 1990ndate kultuuri, viidates teravalt toonastele stereotüüpilistele soorollidele, mis süvendasid ühiskondlikku seksismi: kahevahel olev suhtumine gay-liikumistesse, valitsuse otsus mitte aktsepteerida Euroopa Sotsiaalharta sätestatud soolise võrdõiguslikkuse norme, üleüldine negatiivne hoiak vähemusgruppide protestidesse ja kollektiivselt oma õiguste eest seismisse jms. Probleeme tekitas ka vanuseline diskrimineerimine, näiteks oli töökuulutustel tihti märgitud tingimus „vanus alla 35. aasta”, mis süvendas töötust ja põlvkondade

⁸ Kadri Asmer, „Neokonservatiivne kultuuriteooria”, *Kunstiteaduslikke uurimusi*, 1–2 (24) (2015), 62.

⁹ *Ibidem*, 63.

¹⁰ Alar Kilp, „Ismid ja erakonnad: liberalism, konservatism, sotsialism, fašism, kommunism ja kristlik demokraatia”, *Mitmekülgne konservatism: Konservatiivse maailmavaate olemusest, ajaloost ja tulevikust*, (Tallinn: Kunst, 2011), 33.

vahelist rahulolematust.¹¹ Need on vaid mõned näited hoiakutest, mis hoidsid siinset kultuuriruumi võimalikult homogeensena ning ühiskonda tervikuna pigem konservatiivseena.

Ideoloogilise surve alt vabanemisega toimusid selged suunamuutused ka kunstis, mis muuhulgas kujundas uue positsiooni nii kunstnikele kui kriitikutele. Alates 1980. aastate teisest poolest toimusid selgemad muutused, mis eelkõige väljendusid suuremas liikumises rahvusvahelistumise suunas. 1990. aastatel olid alalhoidlikemast kunstisuundadest domineerivateks rahvusromantism ja geomeetiline kunst ning moodsamate väljenduslaadidest *performance* ja installatsioonid.¹² Viimastele võib lisada kümnendi jooksul lisandunud arvuti- ja videokunsti. Kunstnik Jaan Elken on 1990ndaid hinnanud murrangulisteks ja dramaatilisteks, kuna sel perioodil toimusid muudatused kiiresti ning ühtlasi läbi kunsti pideva identifitseerimise.¹³

Iivi Masso hinnangul kadus aga uues olukorras kriitiliselt mõtlev publik – arenevas turumajanduses kehtis mentaliteet „kõik kaubaks”, mille hulka kuulus ka kultuur, ent seda mentaliteeti ei saadud rakendada kui oldi kohustatud n-ö „sügavalt mõtlema”. Teisiti öeldes, olles harjutud, et kõike võis vabalt väljendada, puudus publikul tahe ridade vahelt lugeda.¹⁴ Töö järgnevates osades on lähemalt vaadeldud kunstikriitika iseloomu 1990. aastate alguses, keskendudes esmajoones kahe märgilise näituse – „Biotoopia“ ja „Est.Fem“ – kajastustele meedias.

1980ndate lõpus ja 1990ndate alguses toimunud murrangute taustal võis publik kunstist distantseeruda ja selle kritiseerimises või mõtestamises võtta väiksema rolli, nii nagu sellele viitas sotsiaalteadlane Iivi Masso, kuid kindlasti ei saa seda öelda professionaalsete kunstiteadlaste ja kriitikute kohta. Tagasivaateliselt oli toonane kultuurisituatsioon elav ja jõuline ning 1990. aastatel ilmunud kunstikirjutiste arv on tänasega võrreldes erakordselt kõrge – kultuuriajakirjandus avaldas arvukalt nii kunstinäituste arvustusi, kunstnike arvamusalvusi erinevate kultuurinähtuste kohta kui ka sisulisi kunstiprobleeme lahkavaid tekste kunsti mõistest, esteetikast, arhitektuurist, muinsuskaitsest jne.

---

¹¹ Iivi Masso, „Vabaduse eufooria või postkommunistlik pohmelus? Eesti ühiskondlikust arengust 1990ndatel”, *Ülbed üheksakümmend. Probleemid, teemad ja tähendused 1990. aastate eesti kunstis* (Tallinn: Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, 2001), 23–29.

¹² Jaan Elken, „Murrangulised 1990. aastad eesti kunstis”, *Eesti uue aastatuhande lävel: väikerahva võimalused ja valikud* (Tallinn: Tea Kirjastus, 2000), 244.

¹³ *Ibidem*, 249.

¹⁴ Masso, „Vabaduse eufooria või postkommunistlik pohmelus? Eesti ühiskondlikust arengust 1990ndatel”, 33.

Kunstiteadlane Ants Juske on 1992. aastal ilmunud artiklis „Kogu võim kriitikule?“ vaadelnud kunstikriitiku tähendust ja rolli alates 1960ndatest kuni 1990ndateni, tuues seejuures välja ka iga dekaadi eripärad. Juskest lähtudes oli Stalini-aegne kunstikriitika kanooniline, autorid järgisid kunstile kehtestatud norme ning kritiseerisid nendele tavadele vastavalt, kuid 1960. aastate kunstipiiride avarumisega sai kunstikriitikust valgustaja ja rahva harija. Dekaaadi lõpuks muutus kriitik apoloogeediks, kes hakkas uute kunstivoolude eest võitlema ning proovis neid suundi ka teoreetiliselt põhjendada. 1970. aastatel sai n-ö apoloogeedist vahendaja, mis tähendab, et kriitik pidi rahvale edasi andma või seletama kunstniku sõnumit. 1980. aastatel omandas kriitik iseseisva tõlgendaja positsiooni ning ei huvitunud enam endisel määral kunstnikust või tema publikust:

„1980. aastate postmodernismiga muutus kunstikeel märksa komplitseeritumaks: kunstnik sulgus oma sõnumiga iseendasse, eelistades kommunikatsiooni ahelat üldse mitte käivitada. Kriitika vastas sellesamaga, muutudes iseseisvaks ning kaotades sügavama huvi nii kunstniku (teose) kui ka publiku vastu. Kriitikust sai interpreteerija, kellele kunstiteos on vaid ettekääne oma asjaga tegelemiseks. Vähe sellest, kriitika muutus ise kunstilisemaks, mille žanriliseks väljundiks sai essee.“¹⁵

Juske kohaselt tuleb 1990. aastate kriitikat vaadelda kui institutsiooni ning seejuures peab mõistma, mis on kriitiku sotsiaalne ehk kunstipoliitiline funktsioon. Samas ei kahtle ta kordagi kriitiku tähtsuses ning Juske hinnangul on turumajanduse ja peaaegu kõige kommertsialiseerumise juures vaja kedagi, kes kunsti ja selle mõistmist õiges suunas juhataks:

„Ja nii ei näe ma võib-olla paljude ametnike kurvastuseks muud instantsi kaose ületamiseks kui kunstikriitika. Lihtsalt peab keegi olema, kes ütleb, et see on hea kunstnik, seda tasub osta, selle kunstniku näitus on hetkel vajalik, sellest peab kirjutama, selle valime esindama meie kunsti välismaal.“¹⁶

Sellest tulenevalt langeb Juske hinnangul kriitiku õlgadele vastutus, sest tema rolli tähtsus ühiskonnas on kasvanud ja kunstikriitikast on kujunenud omaette institutsioon, st et kriitiku sõnad ning hinnangud omavad kunstielus selget ja suunavat jõudu.¹⁷ Veel enamgi, Juske kohaselt ei saa

¹⁵ Ants Juske, „Kogu võim kriitikutele?“, *Sirp*, 27.11.1992, 9.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Juske, „Kogu võim kriitikutele?“, 9.

ega tohi kunstikriitik olla kunstnikega sõber, sest see pärsib kriitiku võimet olla objektiivne ning kompetentne. Samasugused reeglid kultuurikriitiku eetika kohta kehtivad mistahes valdkonnas, sest „ebakompetentne kriitik teeb lõppkokkuvõttes halba nii kunstile kui ka kriitikale kui institutsioonile“.¹⁸ Kuus kuud hiljem kirjutas sama pealkirjaga artikli ehtekunstnik Tiina Käesel, kuid erinevalt Ants Juskest kritiseeris ta võimu, mis on osaks saanud kriitikutele. Käesel kirjeldab häirivat juhtumit, kus ajakirjanikud kutsuti Eesti Kunstnike Liitu aru andma oma kirjutiste kohta ja ühtlasi heideti neile ette nende ebapädevat kunstikriitikat. Samuti kunsti kehva kajastamist ajakirjanduses, eriti olevat kriitikat saanud teatud artiklite mitte ilmutamine:

„Nüüd siis süüdistati taas ajakirjanikke: kunstikriitika on ebaprofessionaalne, ajakirjanduses ilmub palju tendentslikku, eesrindlikke kunstisuundumise väärti kajastavaid kirjutisi, lausa organiseerituna tundub trampimine noore ja hapra kunstinähtuse kohalikul katselapil. (Mis teha, kui ümbrus on nii harimata.) Harige endid, lugege, reisige – soovitati lahkelt.“¹⁹

Nendele soovitustele vastukaaluks väidab Käesel, et Eestis pole kaasaegseid kunstikäsitlusi, millega n-ö võhiklikud ajakirjanikud iseendid harida saaksid. Ta ironiseerib olukorda, milles „vaba“ ühiskond ja selle kunst „kirjutab ette“, kuidas ajakirjandus kirjutama peaks – luues paralleeli nõukogudeaegse tsensuuri ja „vaibale kutsumisega“ ning lõpuks annab iroonilise soovitusena taastada ideoloogiaseminarid. Kokkuvõttes ta leiab, et pigem tuleks omavahel kriitika ning ajakirjandus ühendada, et oleks võimalik teostada adekvaatset ning objektiivset kajastust, sest „kui kriitika on võim ja kui ajakirjandus on võim, siis pole mõtet proovida üht teisele allutada“.²⁰

1993. aastal Rahva Hääles ilmunud artiklis arutlesid ajakirjanikud Aita Kivi ja Tõnu Seero sama probleemi üle – ajakirjanike korralt kutsumine kunstikriitikute poolt. Sorose Kaasaegse Kunsti Keskuses oli toimunud kogunemine, mille raames väljendasid kunstikriitikud rahulolematust moodsa kunsti näituste kajastamise suhtes ajakirjanduses ning esitasid ajakirjanikele selles osas kõrgemaid nõudmisi.²¹ Toona toimunud infotund ja selle kajastus ajalehes kinnitab tagasivaateliselt, et kunstielus avaldunud uued suunad tekitasid tõepoolest teatavat nõutust ning arusaamatust nendest kõnelemisel, mis seadis uued väljakutsed ka ajakirjanikele, kel puudus kunstialane ettevalmistus –

---

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ Tiina Käesel, „Kogu võim kriitikutele?“, *Sirp*, 28.05.1993, 9.

²⁰ *Ibidem*, 9.

²¹ Aita Kivi, Tõnu Seero, „Ajakirjandus ja kunstikriitika“, *Rahva Häälel*, 22.05.1993, 5.

ajakirjanikud mõistsid kunstikriitikute muret, ent konkreetseid lahendusi kohtumisel selgeks ei saadud. Kunstiharidusega kriitikud soovisid paremat kunsti kajastust, kuid ajakirjanike poolt välja pakutud lahendus, et kriitikud võiksid ise arvustusi ja kunstitekste kirjutada, ei toonud mõlemale osapoolele sobivat kokkulepet, sest professionaalid olevat liiga hõivatud, et artikleid kirjutada. Nii kujuneski toonane kohtumine pigem väitluseks kunstiliikide üle.²² Artikli lõppsõnas pakkusid Kivi ja Seero välja omapoolse lahenduse, milles soovitasid lugejatel teha ettepanekuid artiklite osas ning lubasid ise teha pakkumise Tartu Ülikooli ja Tallinna Kunstiülikooli²³ tudengitele koostööks Rahva Hääle toimetusega.²⁴

Eelpool nimetatud artiklitest nähtub, et lahkkelid ajakirjanike ning kunstikriitikute vahel olid reaalsed ja probleem oli mõlema osapoole poolt teadvustatud. Ajakirjandus ei kajastanud kunstielu arengusuundi piisavalt ning kui seda tehti, siis justkui valesi. Antud situatsioonist joonistub välja omamoodi irooniline ja ka paradoksaalne olukord: taasiseseisvunud riigis sai ajakirjandusele osaks sõnavabadus ja arvamuste paljusus, kuid see ei tähendanud üleüldist rahuolu, vaid vastupidiselt tõi kaasa erinevaid arusaamu sellest, mida ja kuidas peab kajastama. Ettekirjutised ajakirjandusele tekitasid tsensuuri tendentse, millest alles hiljuti oldi täielikult vabanatud.

1990ndate alguse arvustustest tõuseb esile toonase kunstikriitikonna hoiak ja mentaliteet, et kriitik teab, mis on hea ja halb, õige ja vale, samas kui lääne ühiskonnas oli 20. sajandi lõpuks selline arusaam iganenud ning piirid kõrg- ja populaarkultuuri vahel hägunenud. Näiteks Kultuurilehes ilmunud Thomas McEvilley artikkel kirjeldab lääneliku pilgu läbi, milline peab olema kunstikriitika ja kutsub kunstiteadlasi üles iganenud arusaamu hülutama:

„Ajakirjas Frieze ilmus hiljuti Greenbergi viimane intervjuu, milles ta väidab, et kriitik peab näitama, mis on hea, mis halb, hea/halb. Kriitik vajab vaid kahte sõna. Loobugem sellest. Sest teie teate ja mina tean, et kunst peab olema ühiskonnas, ajaloos, kultuuris ja inimkonnas tervikuna kontekstualiseeritud ilming. Oleme ikka veel ajajärgus, millal peame eriliselt keskenduma kontekstile, sest raamid muutuvad pidevalt.”²⁵

---

²² Kivi, Seero, „Ajakirjandus ja kunstikriitika”, 5.

²³ Alates 1995. aastast Eesti Kunstiakadeemia.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Thomas McEvilley, „Kunsteos pole saladus”, tõlkinud Heie Treier, *Kultuurileht*, 25.11.1994, 9.

Ilmunud artiklite probleemipüstitusi hinnates, alates tsenseerimistest ja lõpetades kriitiku kui kõiketeadja ülistamisega, saab järeldada, et siinse kunstikriitika põhiarusaamad ja hoiakud olid 1990ndate esimeses pooles alles veel kujunemisjärgus ja otsimas oma kohta kunstielus.

Kunstiteadlane Raivo Kelomees on põhjalikult käsitlenud 1990. aastate uusi suundumusi ning positiivselt hinnanud tehnoloogilisi arenguid, mis otseselt kandusid ka kunstiellu. Üheksakümnendate suur sensatsioon oli internet ja selle laialdane levik (kunstiterminoloogias kujunes uus mõiste „netikunst“), millest tulenevalt hakkas kiire tempoga arenema tehnoloogiline, virtuaalne ja simulatsioonidega kunst. Kelomees on märkinud, et pealekasvav põlvkond ei järginud eelnevate põlvkondade traditsioone, mis tekitab vastuolusid, kuid sellest hoolimata peab vältima negatiivset suhtumist uue tehnoloogia kasutamisse kunstis. Oma seisukohtade kaitseks on Kelomees kirjutanud, et uued arengud ühiskonnas võivad viia ka uute aktsepteeritud kunstivooludeni, tuues näiteks impressionismi arengu, millega ühes 1830. aastatel leiutatud tinatuubid (samuti uus tehnoloogiline võte) lubasid kunstnikel minna loodusesse maalima.²⁶

Kokkuvõtvalt on toonane kunstimeediumide areng kõige tihedamalt seotud just tehnoloogiliste uuenduste ja laienenud võimalustega, millesse 1990ndatel suhtuti pigem positiivselt ja teatava vaimustusega ning mis andis ainet nii uutele näituste kontseptsioonidele kui ka kriitikutele.

2. AJALEHT SIRP 1985–1995

2.1 KONTENTANALÜÜS

Kontentanalüüs on sotsiaalteaduslik tekstianalüüsi meetod, mille üks tuntumaid loojaid ja kasutajaid on kommunikatsiooni- ja sotsiaalteadlane Bernard Berelson ning kes on meetodile andnud järgneva definitsiooni: „Kontentanalüüs on uurimistehnika kommunikatsiooni eksplitsiitse sisu objektiivseks, süstemaatiliseks ja kvantitatiivseks kirjeldamiseks.”²⁷ Antud definitsiooni kohaselt analüüsitakse kirjutises olevat sisu, mis on konkreetselt kirja pandud ning seda osa tekstist, mis jääb „ridade vahele” ei vaadelda. Objektiivne ning süstemaatiline kirjeldamine antud meetodis tähendab seda, et

²⁶ Raivo Kelomees, „Materiaalne ja tehnoloogiline 1990. aastate kunstis”, *Ülbed üheksakümnendad. Probleemid ja tähendused 1990. aastate eesti kunstis*, (Tallinn: Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, 2001), 131–145.

²⁷ Veronika Kalmus, „Standardiseeritud kontentanalüüs”, *Tartu Ülikool: Sotsiaalse Analüüsi Meetodite ja Metodoloogia Õpibaas* (2015), <http://samm.ut.ee/kontentanalyyys> (vaadatud 22.04.2018).

teksti sisu analüüsitakse kindlate reeglite järgi, mis on täpselt formuleeritud.²⁸ Kontentanalüüsi tulemused peavad olema taasesitatavad, see tähendab, et andes uurijale samad reeglid ning andmed ja olenemata ajast ning kohast peavad lõpptulemused tulema samasugused. Tulemuste korduvus annab omakorda tõestust sellele, et antud meetod on usaldusväärne.²⁹ Antud bakalaureusetöös on meetodiks valitud just kontentanalüüs, sest see võimaldab kõige efektiivsemalt uurida mahukaid tekstikogumikke, luua sisuanalüüsi, koostada kategooriate, teemade ja märksõnade kaudu statistikat, mis loob selge platvormi suuremate järelduste tegemiseks.

2.2 KONTENTANALÜÜSI VALIM NING VALIMI KRITEERIUMID

Kontentanalüüsi valimisse võeti ajalehe Sirp iga kuu esimene number aastatest 1985–1995. Kokku töötati antud uurimuse jooksul läbi 132 ajalehenumbrit, milledest analüüsi sobitusid 507 kunstiteemalist artiklit, mis ilmusid rubriigis „Kunst“. Vaatluse alla võetud ajalehtede jaoks loodi süsteem, mis võimaldas luua hilisemat statistikat ning valim jaotati perioodideks 1985–1990 ja 1991–1995.

Süsteemiseeritud tabeli kriteeriumid, mille põhjal artikleid analüüsiti olid järgmised: üldandmed (ajalehe nimi, artikli pealkiri, väljaande number ning ilmumisaeg); autor; peateema; aeg; hinnang ajale; meedium; väärtused; tuleviku nägemus ning kasutatavad terminid. **Peateema** puhul vaadeldi, millest artiklis kirjutati (nt näituse ülevaade, persoonlugu, intervjuu, kunstihariduslik jne); **aja määratluse** juures märgiti, kas teksti sisu kajastab oleviku sündmust ja kaasaega, on tagasivaatav minevikku või annab hinnanguid/prognoose tulevikule; **hinnang ajale** all määratleti, kas vaatluse all olev kirjutis on kirjutatud neutraalse, negatiivse või positiivse alatooniga. **Meediumi** puhul toodi välja, millisest kunstimeediumist on artiklis kirjutatud. **Väärtuste** kriteeriumi juures toodi välja mõisted ja sõnade paarid, mis väljendasid väärtushinnanguid (nt ilu, hea kunst, halb kunst jne). **Tuleviku nägemuse** all vaadeldi, kas artiklis kajastub hinnanguid kunstivaldkonna võimalike arengute ja tuleviku suhtes ning **kasutatavate terminite** puhul märgiti üles artiklis enimkasutatud ja tekstis domineerivad üldmõisted. Bakalaureusetöö analüüsi seisukohalt on olulisemateks kriteeriumiteks olnud: peateema, meedium ning kasutatavad terminid, mille põhjal loodud statistika ning analüüs toetavad kõige suuremal ulatusel töös püstitatud hüpoteesi lahendamist.

²⁸ Kalmus, „Standardiseeritud kontentanalüüs“.

²⁹ Klaus Krippendorff, *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology* (Thousand Oaks: Sage Publications, 2004), 18.

2.3 AJALEHE SIRP KONTENTANALÜÜSI TULEMUSED 1985–1990

1980. aastate keskpaik tõi Nõukogude Liidus esile mitmeid muudatusi (perestroika, glasnost), mis hiljem hakkasid mõju avaldama ka Eesti poliitilisele ja kultuurilisele elule ning aitas Eesti taasiseseisvuseeni. Erilist tähelepanu märgib antud uurimistöös glasnost ehk avalikustamine, millest tingituna hakkas 1986. aastast alates järk-järgult suurenema sõnavabadus ning vähenema tsensuur kirjanduslikele publikatsioonidele. Sellega paralleelselt kasvas meedia ning massiteabevahendite mõjukus, mistõttu muutus ka ühiskond rohkem tolereerivamaks ning avatumaks uutele arvamustele. Lisaks üleliidulistele uuendustele toimusid ka Eesti NSV siseselt mitmed poliitilised aktsioonid, millest märkimist väärivad 1987. aasta fosforiidisõda ning 1988. aasta laulev revolutsioon, mille tulemusena tehti eelsammud demokraatliku riigi poole.³⁰ Järk-järgult hakkasid sotsialistlikes Ida-Euroopa maades 1980. aastate lõpus esile kerkima muudatused – suurenes revolutsioonide ja protestide arv, mistõttu saab seda perioodi nimetada üleminekuperioodiks. Murranguline aasta oli 1991, mil Baltimaades korraldati referendumid, mis viisid erinevate iseseisvuse taastamise läbirääkimisteni.³¹ Politoloog Evald Mikkel eristab Eesti ajaloos järgnevaid faase: 1987–1991 (liikumine iseseisvuse poole), 1991–1995 (kommunismi likvideerimine), 1995–2000 (postsovetliku poliitkultuuri kindlustamine).³² Toetudes Mikkel'i jaotustele on ka antud uurimistöös võetud murdepunktiks 1991, millest lähtuvalt on koostatud kontentanalüüs ning alustatud nn uue perioodi käsitlemist just nimetatud aastaga.

Perioodil 1985–1990 ajalehes Sirp ilmunud kunstitekstidest võeti analüüsimiseks 296 artiklit, millest kõige suurema osa moodustasid neutraalse alatooniga kirjutised (268 teksti). Negatiivsest ehk kriitilisest vaatenurgast oli kirjutatud 19 ning positiivse alatooniga 9 artiklit. **Meediumidest** kajastati kõige rohkem maalikunsti – 63 artiklis. Arvuliselt liigitus sama palju tekst kategoria „muu“ alla, kuhu kuulusid kõik need meediumi suunad, millest kirjutati üksikutel juhtudel (näiteks naha-, klaasi-, vaiba- ja raamatukunst). Maalikunstile ja n-ö muudele meediumidele järgnesid artiklid arhitektuurist ja ehituskunstist (59), graafikast (38), tarbekunstist (35), skulptuurist (24), fotograafiast (11), joonistusest ja illustratsioonist (10), plakatikunstist (7), installatsioonist (4) ja

³⁰ Tõnu Tannberg, „Taasiseseisvumine”, *Eesti ajalugu VI* (Tartu: Ilmamaa, 2005), 374–379.

³¹ *Ibidem*, 385–390.

³² Evald Mikkel, „Patterns of Party Formation in Estonia: Consolidation Unaccomplished”, *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems* (Aldershot, Burlington: Ashgate Publishing, 2006), 23–50.

performance'ist (3). (Vt Diagramm 1.)

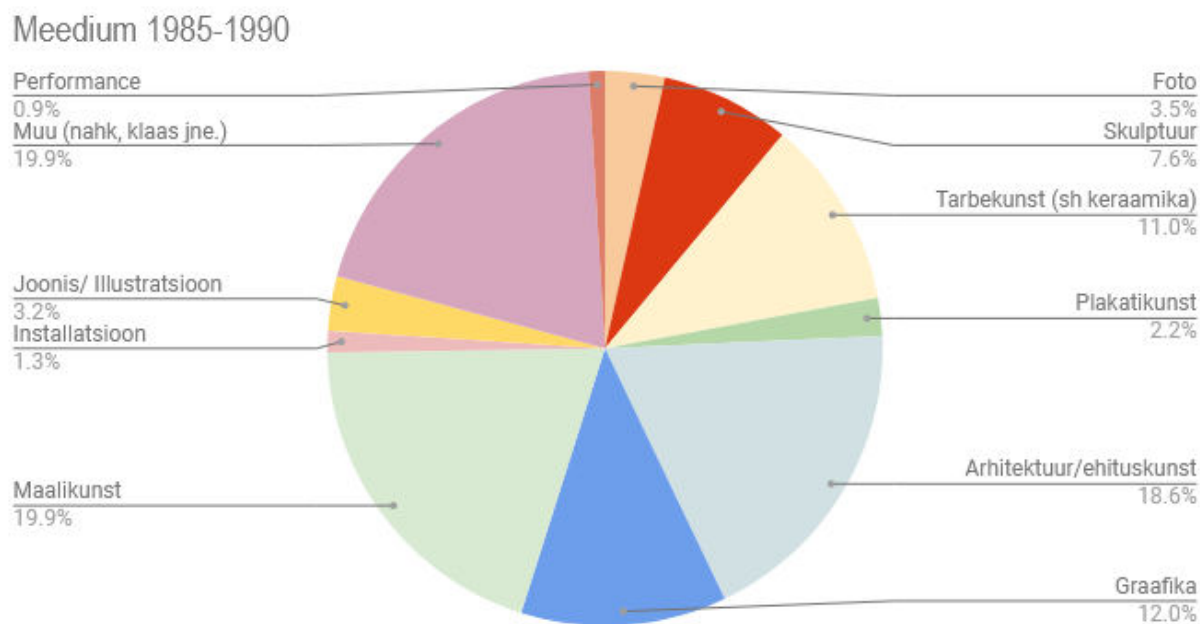

Diagramm 1: Perioodil 1985–1990 kajastatud meediumite protsentuaalne osakaal.

Antud tulemustest nähtub, et esiviisiku moodustavad n-ö traditsioonilised meediumid: maal, ehituskunst, graafika, tarbekunst ja skulptuur, mis olid soositud kunstiliigid ka nõukogude perioodil. Samas võib öelda, et lääneühiskonnas olid need 1990ndateks muutunud oma vormilt juba aegunud nähtusteks, võttes kasvõi arvesse, et selleks hetkeks olid USAs nii popkunst kui neodada juba ammu läbitud etapid ning kunstide radikaliseerumine alates 1960. aastatest oli otsene vastuseis „konventsionaalsetele väärtusstandarditele, mida kujundasid ametlikud institutsioonid“.³³ Sellest tingituna muutusid ka muuseumides eksponeeritud kunstivormid justkui iganenud nähtusteks ning olid juba 1960.–1970. aastatel sunnitud teed andma uutele meediumitele, nagu näiteks *performance*'id ja *happening*'id.³⁴ Nõukogude kunstis hakkasid need aga avalikult kanda kinnitama 1980ndate keskpaigas ning tugevamalt esile kerkima alles 1990ndatel. Veel enamgi, kunstiteadlane Heie Treier on märkinud, et 1980. aastatel eristati Eestis kahte kunsti olemust – „kõrge” ja „madal”. Kõrgeks peeti kõike seda, mis seostus abstraktsionismi, figuratiivsuse või kitsšiga, ent madalaks tituleeriti kõiki kunstiväliseid visuaalseid nähtuseid, samuti poliitilise ja/või sõjavastase sõnumiga

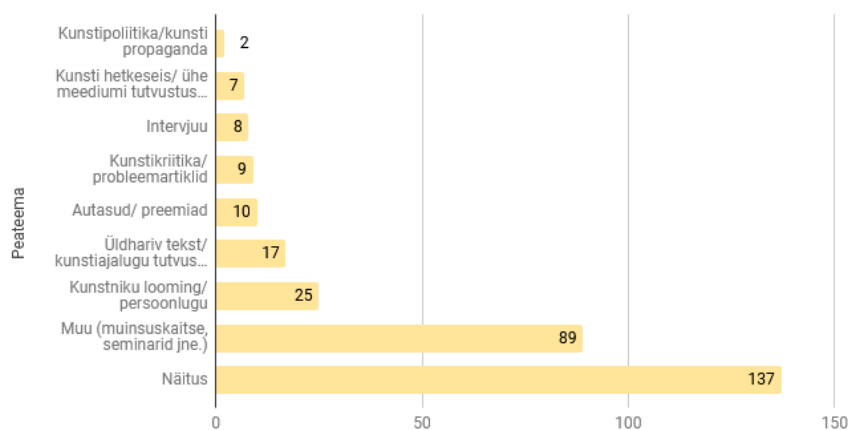
³³ Kadri Asmer, *Neokonservatiivne kultuuriteooria Ameerika Ühendriikides aastatel 1960–1990*, magistritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2014), 19.

³⁴ David Piper, *Kunstiajalugu* (Tallinn: Varrak, 2006), 490.

teoseid, monumente, meediat ja paraade. Nii et kui Nõukogude Eestis oli kunsti „kõrgeks” ja „madalaks” klassifitseerimine 1980. aastatel veel normaalne nähtus, siis läänes oli selline tüpiseerimine end absoluutselt minetanud.³⁵

Esmaseid ilminguid uutest meediumitest sooritati ka juba enne 1980. aastaid, kuid seda n-ö põrandal tegutsedes. Üheks selliseks kunstnikuks on olnud Siim-Tanel Annus, kes hakkas korraldama *performance*'id ja *happening*'e. Alates 1979. aastast katsetas ta kunstipiiridega oma koduaias, kuigi hiljem nimetas ta neid esinemisi hoopis rituaalideks.³⁶ Kuna avalikult teostati uusi meedime vähe ning populaarsust omasid valdavalt traditsioonilised kunstimeediumid, siis sellest tulenevalt kajastas ja eelistas ka kunstikriitika just viimaseid.

Perioodil 1985–1990 ajalehes *Sirp* avaldatud kunstitekstide analüüsis määratleti **peateema** alla üheksa kategooriat: näitus, kunstipoliitika ja -propaganda, intervjuu, kunstikriitika ja probleemartiklid, üldhariv ja/või kunstiajalooline tekst, ühe kunstniku looming või persoonlugu, kunstielu ja/või ühe meediumi tutvustus kaasajal, autasud/preemiad, muu (muinsuskaitse, seminarid jms). Antud kriteeriumi põhjal loodud tabel toob numbriliselt välja peateema kategooriate esinemissagedused (vt Tabel 1).

Tabel 1: Perioodi 1985–1990 peateemade populaarsus ja esinemissagedus.

Andmetest selgub, et populaarseimaks peateemaks olid näitused. Valdavaks tegeles vaadeldaval

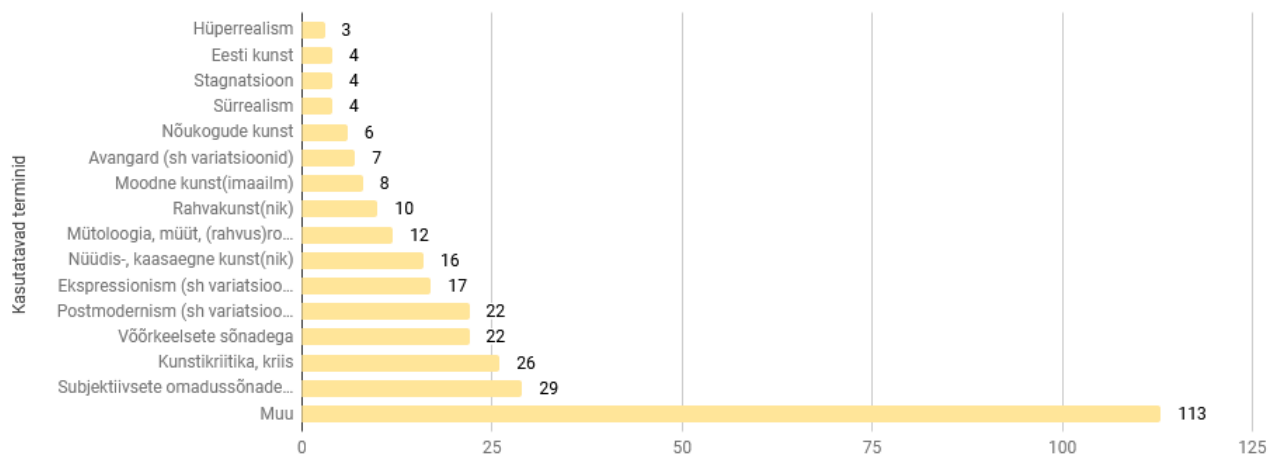
³⁵ Heie Treier, „Ülev ja kits”, *Kadunud kaheksakümnendad: probleemid, teemad ja tähendused 1980. aastate eesti kunstis* (Tallinn: Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, 2010), 40.

³⁶ Amy Bryzgel, *Performance Art in Eastern Europe Since 1960* (Manchester: Manchester University Press, 2017), 84.

perioodil kunstikriitika näituste ülevaadete andmisega ning teatud määral ka hinnangute (positiivne või negatiivne) andmisega ekspositsiooni kunstilisele tasemele. Populaarsuselt teine kategooria „muu“ on antud kontekstis laialt mõisteta. Nimetatud rühma paigutusid kõik peateemad, mida kajastati harva, näiteks artiklid, mis olid seotud seminaride toimumisega, muinsuskaitse küsimustega, kunstipedagoogikaga jne. Kolmandaks jäid persoonlood või ühe konkreetse kunstniku loomingut kajastavad artiklid, seejärel üldharivad ja/või kunstiajalugu tutvustavad tekstid. Järgnesid loetelud autasude ja preemiate saajatest; kunstikriitika ja probleemartiklid; intervjuud; kunsti hetkeseisu ja/või ühte kunstimeediumit kajastavad artiklid ning kõige vähem ilmus kunstipoliitikat puudutavaid tekste. Siinkohal on oluline märkida, et kuigi kunstipoliitika ja -propaganda artiklid peaksid oma sageduse poolest liigituma kategooria „muu“ alla, siis pidas autor vajalikuks tuua antud grupp ka eraldi välja. Peamiseks põhjuseks asjaolu, et kuigi poliitiliselt oli veel tegemist nõukogude perioodiga, siis sisuliselt kajastavad kunstiartiklid uue ajastu algust – praktiliselt enam ei ilmunud kunstitekste, mis kõneleksid poliitilistel või propagandistlikel teemadel.

Kõige rohkem kajastab perioodi 1985–1990 kunstikirjutise iseloomu tekstides **kasutatud terminid**, kuna nimetatud kriteerium toob esile nimetatud aastate n-ö populaarseimad fraasid, mõisted ja terminid, siis nendest tulenevalt on võimalik teha konkreetsemaid järeldusi kunstikriitika iseloomu kohta.

Kasutatavate terminite tabelist (vt Tabel 2) selgub, et kategooria „muu“ on siinkohal kõige populaarsem, ent ka sinna gruppi liigitusid fraasid, mõisted ja terminid, mis esinesid harva ehk alla kolme korra terve perioodi jooksul (näiteks maailmaarhitektuur, reklaamifotograaf, retro jne). Populaarsuselt teiseks jäid subjektiivsete omadussõnadega terminid ehk siis väljendid, mis ei ole objektiivselt hinnatavad või mõõdetavad ning on absoluutväljendid, näiteks „hea kunst“, „halb kunst“, „tõsine kunst“, „puhtkunstiline“. Sellest järeldub, et kunstikirjutise iseloom sõltus täielikult autori enda subjektiivsest arvamusest ning eelistustest.

Tabel 2: Perioodil 1985–1990 kasutatud terminite esinemissagedus.

Tabelit hinnates võib öelda, et vaadeldavatel aastatel hakati kunstikirjutistes rohkem rõhku panema ka artiklitele, milles kajastati kriitika ning kriitikute positsiooni või kõneldi kunstide kriisist ehk kunstide vajadusest kaasajastada kunstielu. Statistikast selgub, et kunstikriitika terminitega seonduvaid artikleid kajastati 26 korral. Samuti tuleb erinevusena välja tuua see, et antud terminitega artiklid pole kõik negatiivse alatooniga, vaid võivad olla kajastatud ka neutraalselt.

Entsüklopeedia *Britannica* kohaselt on kunstikriitika kunstiteose analüüsimine ja hindamine ning on tihti seotud ka erinevate kunstiteooriatega, mis võimaldavad kunstiteostest arusaamist.³⁷ 1990. aastal on kunstiteadlane Boris Bernstein kirjutanud, et kunstikriitika saab eksisteerida ainult kunstielu ja kunstikultuuri sfäärides. Tema hinnangul on kriitik see, kes selgitab ja tõlgendab kirjutiste läbi kunsti või kunstisündmusi. Samuti ei tohi kriitiku tõlgendus kunsti vaatajalt ära võtta otsese kontakti teosega, mistõttu ei tohi kunstikriitikut pidada ega muuta kunstiteose tõlgiks.³⁸ Kunstiteadlane Virve Sarapik on kümnendi lõpus märkinud, et kunstikriitika on subjektiivne ning võib mingil määral mõjutada kunstielu. Sarapiku hinnangul on kriitika omadusteks analüüsida, hinnata ja tõlgendada, kuid samuti ka jäädvustada kunstinähtuseid.³⁹ Püüdes toetuda eelnimetatud kunstiteadlaste definitsioonidele ja vaadelda perioodil 1985–1990 Sirbis ilmunud kunstitekste, siis võib öelda, et toona avaldatud kunstikirjutised olid valdavalt subjektiivsed, autorikesksed

³⁷ Donald Burton Kuspit, „Art Criticism“, *Britannica*, <https://www.britannica.com/art/art-criticism> (vaadatud 06.05.2018).

³⁸ Boris Bernstein, „Kunstikriitika kohast kunstikultuuri süsteemis“, *Kunstiteadus ja kunstikultuur* (Tallinn: „Kunst“, 1990), 8–19.

³⁹ Virve Sarapik, „Kunsti kriitika – kriitika kunst: Kaasteksti ja konteksti küsimus“, *Keel ja Kunst* (Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 1999), 225–226.

(personaalne maitseküsimus ja hinnang) ning kirjeldavad.

Võõrkeelsete sõnadega termineid kasutati antud perioodi vältel 22 korral. Enamasti kasutati, kas prantsuse- või inglisekeelseid sõnu nii eestikeelsete terminitega koos kui eraldi. Enim kasutati väljendeid, nagu *unisex*, *pop-art*lik, *performance*-kunstnik, *art brut*, *art autre*, *action painting*, *object trouvé*, *self made man*, *grand old man* jms. Iivi Masso on selgitanud, et 1990. aastatel hakkas nn *self-made-man* muutuma aina populaarsemaks, mis ühelt poolt oli ameerikalik ja lääneühiskonna poole suunatud ning teiselt poolt aitas vastanduda nõukogude perioodil tekkinud võrdsuse- ja solidaarsusideoloogia vastu.⁴⁰

Lisaks nähtub, et populaarseteks põhimõisteteks kunstikirjutistes olid postmodernism, ekspressionism ja avangard, millele sageli lisati eesliide. Postmodernismiga seonduvaid termineid kasutati 22 korral. Modernismi algtüvega terminiteks olid näiteks uusmodernism, postmodernism ja neomodernism. Vaadeldud perioodil suhtuti postmodernismi terminitesse pigem positiivselt ning võib väita, et tegu oli omamoodi moesõnaga kunstiringkondades. Näiteks kunstiajaloolane Jaak Kangilaski on kirjutanud aastal 1995, et postmodernismi termin oli muutunud „moekaks retooriliseks sõnakõlksuks.“⁴¹ Rääkides lääneriikidest toob Kangilaski ka välja, et 1970. aastate keskpaigaks oli postmodernismi mõiste ära leierdatud ning et aastaks 1975 oli antud mõiste juba oma populaarsuse minetanud.⁴²

Ekspressionismi terminit kajastati 17 korral ja avangardi terminit 7 korral. Ekspressionismi mõiste variatsioonideks olid uusekspressionism, neoekspressionism, külm ekspressionism, jahe ekspressionism, abstraktne ekspressionism ja ekspressionismi laine. Avangardi mõiste variatsioonideks olid transavangard ja transavangardi pööre. Viimaste sagedast esinemist kunstikriitikas on täheldanud mitmed kunstiteadlased, eesotsas Jaak Kangilaskiga, aga ka näiteks Anu Allas. Kui Kangilaski on välja toonud, et mõiste „transavangard“ ristiisaks on Rooma ülikooli professor Achille Bonito Oliva ning lahutanud selle avangardi mõistest (transavangardism esindab uuemat avangardi)⁴³, siis Allas on täheldanud nimetatud terminite populaarsuse kasvu alates

⁴⁰ Iivi Masso, „Vabaduse eufooria või postkommunistlik pohmelus? Eesti ühiskondlikust arengust 1990ndatel“, 29–30.

⁴¹ Jaak Kangilaski, „Postmodernismi mõistest kunstiajaloo“, *Kunstist, Eestist ja eesti kunstist* (Tartu: Ilmamaa, 2000), 139.

⁴² *Ibidem*, 142.

⁴³ Jaak Kangilaski, „Neoavangard või transavangard“, *Kunstist, Eestist ja eesti kunstist* (Tartu: Ilmamaa, 2000), 128–

1980ndate keskpaigast nii siinses kunstikriitikas kui näitusepildis⁴⁴.

Nüüdis- ja kaasaegse ning moodsa kunstiga seotud terminoloogia oli vaadeldud perioodil samuti tähtsal kohal. Võib arvata, et sel viisil sooviti artiklites edasi anda arvamust, et kui kunstnik või kunst on kaasaegne ja moodne, siis see ühtlasi viitab, et kõnealune kunstnik või kunst on n-ö hea. Nüüdis- ja kaasaegne kunst(nik) termineid kasutati kokku 16 korral ja moodsa kunsti fraasi 8 korral.

Mütoloogiaga ning rahvusromantismiga seonduvaid termineid esines 12 korral. Anu Allas väidab, et 1980. aastate keskpaigal hakkas aina enam süvenema rahvusromantism ning Kalevipoja kultus, mis hakkas kajastama omaaegseid ideoloogilisi kriise, täpsemalt igatsust iseseisva rahvuse poole. Samuti väidab Allas, et rahvusromantismi tõusuaeg sai tõuke laulvast revolutsioonist.⁴⁵ Jaan Elken on rahvusromantismi populaarsust põhjendanud sellega, et kuna ühiskonnas oli tekkinud keerukas üleminekuperiood, siis sellest tingituna hakkasid esile kerkima ka rahvuse enda eksistentsiaalsed küsimused.⁴⁶ Mõisteid „rahvakunst“ ja „rahvakunstnik“ kasutati kogu perioodi vältel 10 korral. Rahvakunstniku tiitel oli nõukogude perioodil riiklik loometöötajate aunimetus ning artiklite iseloomust nähtub, et ka kultuuriajakirjanduses peeti rahvakunstniku poolt loodut kahtlusteta heaks kunstiks.

Vähesemal määral esines mõisteid ja termineid, nagu nõukogude kunst (6 artiklit), sürrealism, stagnatsioon ja eesti kunst (4 artiklit) ning hüperrealismi (3 artiklit). Tuleb märkida, et nõukogude perioodil hakati juba järk-järgult kõnelema ka stagnatsioonist kultuuris – analüüsitud tekstides tõuseb esile seisukoht, et 1980ndate teisel poolel oli kunst jõudnud n-ö surnud punkti või oli jäänud seisma ning kunstielus puudusid uuendused.

2.4 AJALEHE SIRP KONTENTANALÜÜSI TULEMUSED 1991–1995

Perioodil 1991–1995 ajalehes Sirp avaldatud kunstiartiklitest analüüsiti kokku 211 artiklit, millest

---

129.

⁴⁴ Anu Allas, „Kohatu kangelane: Kalevipoeg 1980. aastate eesti maalis“, *Kadunud kaheksakümnendad: Probleemid, teemad ja tähendused 1980. aastate eesti kunstis* (Tallinn: Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, 2010), 72.

⁴⁵ *Ibidem*, 72–74.

⁴⁶ Jaan Elken, „Murrangulised 1990. aastad eesti kunstis“, 244.

kõige suurema osakaalu moodustasid neutraalselt kirjutatud tekstid (185 artiklit). Negatiivselt ehk kriitiliselt oli kirjutatud 20 ning positiivselt 7 artiklit. **Meediumi** all kajastati enim maalikunsti (57), millele järgnesid muu (39), installatsioon (25), graafika (23), skulptuur (22), arhitektuur (15), tarbekunst ja keraamika (15), video (14), foto (13), *performance* (10) ja *happening* (2). (Vt Diagramm 2.)

Meedium 1991-1995

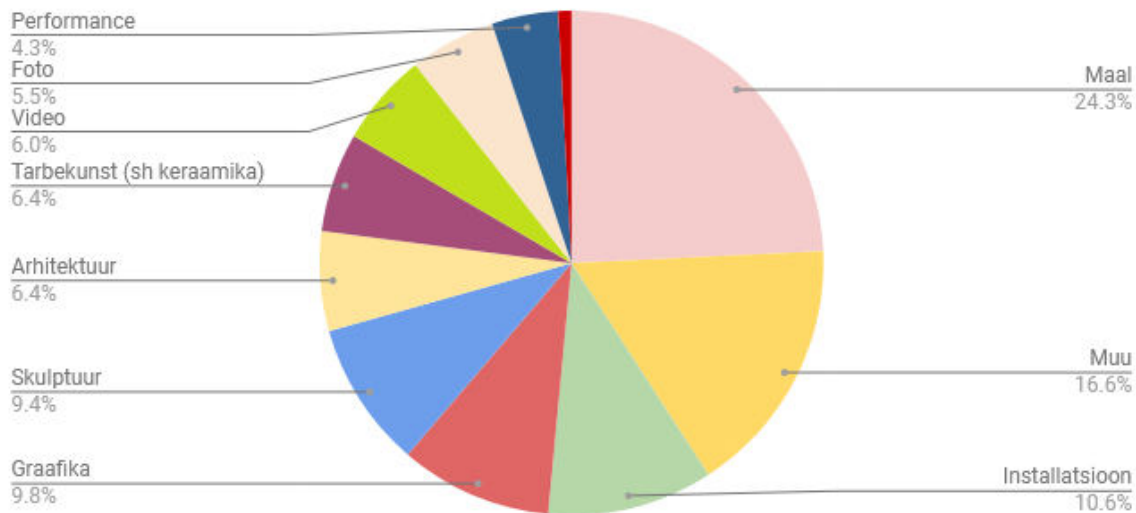

Diagramm 2: Perioodil 1991–1995 käsitletud meediumite protsentuaalne osakaal.

Tulemustest selgub, et esiviisiku moodustasid maal, installatsioon, graafika, skulptuur ja arhitektuur. Võrreldes varasema perioodiga on installatsiooni populaarsus teinud suure hüppe, tõustes viimaste hulgast populaarsuselt maalikunsti järel teiseks.

Marie Vellevoog on oma bakalaureusetöös „Installatsioonikunst Eestis 1990. aastate esimesel poolel Jüri Ojaveri, Jaan Toomiku ja Ando Keskküla loomingu põhjal“ kirjutanud, et maailmamastaabis muutus installatsioon populaarseks suunaks 1970.–1980. aastatel ning selle kulminatsioon oli 1980. aastatel. Läänes hakkas installatsioon 1990. aastatel segunema erinevate valdkondadega, näiteks video, tehnoloogia ja arvutikunstiga, mis muutsid installatsiooni väga läbipõimunuks meediumiks. Eestis esines installatsiooni ilmingutega kunsti ka juba 1970. aastatel (näiteks rühmituste SOUP '69 ja Harku '75 raames loodud teosed), kuid toonane kunstikirjutis ei defineerinud sel perioodil loodut veel mõistega „installatsioon“. Vellevoog märgib, et installatsioon

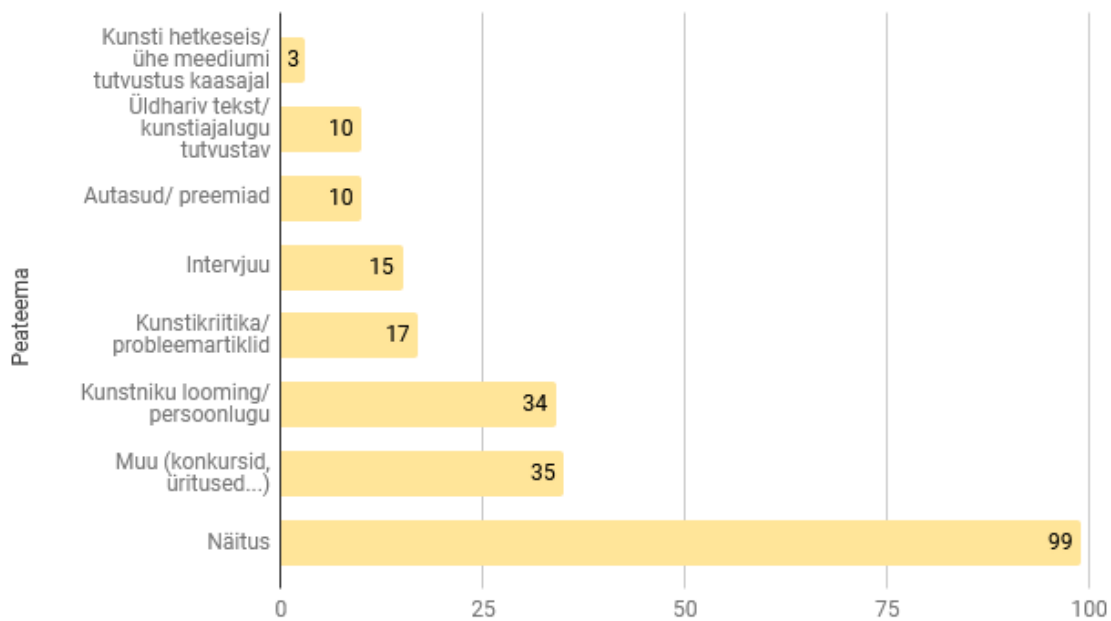
muutus Eestis laialdaselt levinuks 1990. aastatel, mil piiride avanemisega seoses said kunstnikud hakata suhtlema väliskunstnikega ning hakati omama paremat ülevaadet ka sellest, mis toimus läänes.⁴⁷ Ajalehe Sirp artiklite analüüs kinnitab Vellevoogi kirjutatud, sest kui perioodil 1985–1990 kajastati installatsiooni kokku 4 korda, siis perioodil 1991–1995 on see number rohkem kui kuuekordistunud – 25 kajastust.

Vaatluse all oleval perioodil kirjutati kõige vähem *performance*’itest (10 teksti) ja *happening*’idest (2 teksti). Kuigi antud perioodi kontekstis jäid need küll populaarsuselt viimaste hulka, siis võrreldes eelmise perioodiga on nende kajastatus siiski kasvanud.

Peateema alla moodustus kaheksa kategooriat: näitus, muu, ühe kunstniku looming või persoonlugu, kunstikriitika ja probleemartiklid, intervjuu, autasud/preemiad, üldhariv ja/või kunstiajalooline tekst ning kunstielu ja/või ühe meediumi tutvustus kaasajal (vt Tabel 3). Võrreldes eelmise perioodiga on peateemade hulgast jäänud välja „kunstipoliitika ja -propaganda“. Kõige populaarsem peateema oli aga ka antud perioodil erinevate näituste ülevaated ja arvustused. Kategooria „muu“ alla paigutati teemad, millest kirjutati harva (näiteks konkursid, konverentsid jms). Võrreldes varasema perioodiga on kategooria „ühe kunstniku loomingule või persoonlugu“ muutunud rohkem levinumaks – perioodil 1985–1990 esines selle peateemaga artikleid 25 korral ning aastatel 1991–1995 kümne võrra rohkem ehk 35 korda. Tulemusest võib järeldada, et kunstikirjutises muutus olulisemaks kaasaja kunstnike (vähesemal määral ka varasema aja) kajastamine ning nende tegevusest ülevaate andmine, mis omakorda toimus ka kui hariv materjal kunstipublikule. Samuti suurenes antud perioodil intervjuude arv, mis varasema perioodiga võrreldes kasvas peaaegu kahekordselt – kokku 15 artiklit (perioodil 1985–1990 ilmus 8). Kuna nii intervjuudes kui persoonlugudes kajastati kunstnike ja kunstiteadlaste arvamusi tolleaegse kultuurisituatsiooni kohta ning mõlema kategooria arvukus on suurenenud võrreldes varasemaga, siis saab eeldada, et kategooriad „ühe kunstniku looming või persoonlugu“ ja „intervjuu“ on siinkohal olulises seoses. Veel enamgi, võib järeldada, et üksikisiku arvamus oli omandanud suurema tähenduse ja kõlapinna.

---

⁴⁷ Marie Vellevoog, *Installatsioonikunst Eestis 1990. aastate esimesel poolel Jüri Ojaveri, Jaan Toomiku ja Ando Keskküla loomingul põhjal*, bakalaureusetöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2012), 7–13.

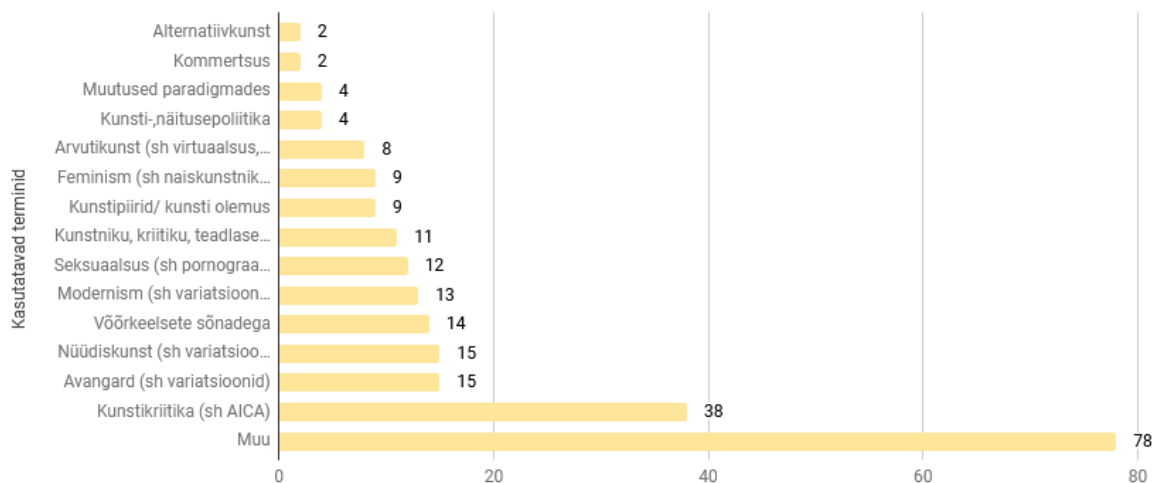

Tabel 3: Perioodil 1991–1995 ilmunud peateemade populaarsus.

Võrreldes eelmise perioodiga on tõusnud ka kunstikriitika ja probleemartiklite osakaal: kui perioodil 1985–1990 esines antud peateemaga artikleid kokku 9 korral, siis perioodil 1991–1995 on nimetatud artiklite arv peaaegu kahekordistunud, andes kokku 17 teksti. Saab järeldada, et probleemide tõstatamise ja kriitika kirjutamise populaarsuse kasv oli suures osas seotud ka riigis valitsevast uuest ideoloogiast – vabamas ühiskonna korralduses esineb rohkem sõnavabadust, mistõttu väljendatakse erinevaid arvamusi. Lisaks sellele kinnitab see ka eelpool märgitud seisukohta, et kuna üldpildis kasvas persoonlugude, kunstikriitika ning intervjuude arv, siis sellest tulenevalt muutusid ka kunstikirjutised kunstirahva seisukohtadelt ja vaadetelt mitmekülgsemaks ning soositumaks.

Perioodidel 1985–1990 ja 1991–1995 jäid arvukselt samale positsioonile või ajas vähenesid peateemad „autasud/preemiad“ ja „üldhariv ja/või kunstiajalooline tekst“. Artikleid, mis kajastasid erinevaid autasusid ja preemiaid on mõlemal perioodil kokku saadud 10, kuid üldharivate ja kunstiajalooliste tekstide arv langes 17lt 10le. Kõige vähem kajastati kunsti elu hetkeseisu või avaldati ühe konkreetse meediumi tutvustusi – kokku kõigest kolmel korral ning võrreldes eelneva perioodiga vähenes nimetatud kategooria populaarsus 7lt tekstilt 3le.

Kasutatud termineid koondavast tabelist selgub (vt Tabel 4), et suurima osakaaluga oli jällegi kategooria „muu“, kuhu perioodist 1991–1995 asetused näiteks järgmised mõisted: minimalism, pseudostiil, hüperrealism jne. Teisele positsioonile jäi mõiste „kunstikriitika“, mille alla viidi kõik terminid ja fraasid, mis olid seotud kunstikriitikaga või selle olemusega (näiteks kunstikriitikud, kriitika, AICA⁴⁸). Võrreldes varasema perioodiga on nende terminite osakaal tõusnud 26lt 38le kajastusele, mis taaskord viitab ja kinnitab, et suurenes kriitika ja kriitikute positsiooni tähtsus. Kunstikriitikast järgmisena kajastati nüüdiskunsti ja avangardiga seotud termineid, mille hulka liigitati ka nende sõnade erinevad variatsioonid või sünonüümid. Nüüdiskunsti kategooriasse kuulusid terminid: nüüdiskunst, kaasaegne kunst, moodne kunst, uus kunst. Avangardi kategooriasse: avangard, postavangard, transavangard ning lisaks veel järgmised fraasid: avangardikunstnik, avangardiklassik jne. Mõlemat kategooriat kajastati 15 korral, varasemal perioodil kajastati nüüdiskunsti terminite, fraaside ja mõistetega seotut 16 korral, st antud juhul jäi kajastatuste esinemissagedus praktiliselt samaks. Avangardiga seotud terminite, fraaside ja mõistete arv tõusis rohkem kui kahekordselt – 7lt 15le.

Tabel 4: Perioodil 1991–1995 kasutatud terminite esinemissagedus.

Märkimisväärselt kõrgel positsioonil on ka võõrkeelsete sõnade kasutamine nii eestikeelsete sõnadega paaris kui ka eraldi, näiteks *everyman*, *action painting*, *pattern painting*, *camp*, *underground* avangardism jt. Siiski, võrreldes varasema perioodiga vähenes eesti ja inglise keele segaväljendeid ning eelistatud olid pigem puhtalt ingliskeelsed väljendid. Huvitav on antud kategooria puhul ka see, et kuigi juurdepääs lääne kirjandusele oli perioodil 1991–1995 suurem kui

⁴⁸ AICA ehk *International Association of Art Critics* ehk Rahvusvaheline Kunstikriitikute Assotsiatsioon.

varasemalt, siis sellest hoolimata on võõrkeelsete fraaside ja terminite osakaal vähenenud 22lt 14le. Samuti oli varasemalt populaarne kasutada inglisekeelsetele väljenditele lisaks ka prantsusekeelseid, kuid vaadeldaval perioodil esines viimaseid ainult ühel korral (*haute couture*).

Võõrkeelsetele terminitele järgnes populaarsuselt mõiste „modernism“, mille alla on paigutatud kõik väljendid ja terminid, millel on antud sõna algtüvi või algtüvega liitväljendid, sh postmodernism. Varasema perioodiga võrreldes on antud terminite ja väljendite osakaal vähenenud 22lt 13le. Antud mõistete esinemissageduse kahanemist võib seostada uute terminite ja kunstisuundade pealetungiga, eesotsas virtuaalkunsti ja näiteks feministliku kunstiteooriaga, mida on põhjalikumalt käsitletud uurimistöo järgmistes peatükkides. Antud seisukohta toetab ka tõik, et võrreldes eelnevate aastatega ilmusid kunstiartiklitesse uued teemad, mis ka esinemissageduselt tõestavad oma populaarsust vaadeldavates aastates: seksuaalsus (kajastati 12 tekstis), feminism (9), arvutikunst ja virtuaalsus (8), paradigmade muutused (4), kommertskunst (2) ja alternatiivkunst (2). Nimetatud märksõnade keskel tõuseb esile ka küsimus kunstnike, kriitikute ja kuraatorite rollist, millest kõneldi 11 artiklis ning probleem kunstipiiridest ja kunstiteose olemusest, mida puudutati 9 artiklis.

Analüüsis asetati mõiste „seksuaalsus“ alla ka sarnast tähendust omavad väljendid – erootika, seksuaalsuse sfäär, alasti keha, pornograafia, seksuaalrevolutsioon, nudism, seks jt. Tegu on intrigeeriva kategooriaga, mis võrreldes varasemalt oleks saanud palju kriitikat ning millest avalik kirjutamine oleks olnud tabu. Lisaks sellele, et antud teemast kirjanduses kirjutati, hakkasid ka kunstnikud oma töösse rohkem lisama sarnast temaatikat, mis andis võimaluse šokeerida kunstielu ja publikut ning samal ajal saada ka kirjutistest kajastust. Teisiti öeldes tõid 1990ndad kunsti teemad, mille fookus oli identiteediloomel läbi suguliste erinevuste ja omaduste.⁴⁹ Kuigi Eesti kunstielus oli tegu küllaltki uue nähtusega, siis lääneühiskonnas oli seksuaalsus kunstis võidelnud endale positsiooni juba 1960datel ja 1970datel aastatel, mil läänes levis niinimetatud vastandkultuur⁵⁰.

Kunstnike, kriitikute ja kunstiteadlaste rolli käsitlevates artiklites on peamine rõhuasetus olnud

---

⁴⁹ Katrin Kivimaa, „Soolise erinevuse tulek Eesti kunsti. Feministlikest suundumustest 1990-ndatel“, *Kinnitused ja vastuväited* (Tallinn: kunst.ee, 2008), 33.

⁵⁰ Tegemist on Ameerika Ühendriikides ja Lääne-Euroopas levinud kultuurivooluga, mis oli juhitud alternatiivsetest eluviisidest. Liikumisega seostuvad näiteks hipid, biitnikud, rokkmuusika jne.

küsimusel, kui suurel ulatusel peaks vastava elukutse esindaja mõjutama kunstielu, sellesse sekkuma ning kas üleüldse on see vajalik. Nähtub, et fookus on liikunud kunstnikult kuraatorile ja kriitikule, kelle tegevus on omandanud kindla tähenduse ja ülesande siinse kultuurielu kujundamises. Lisaks sellele, et mõtiskleti kunstiga seotud inimeste osatähtsuse üle, hakati arutlema ka kunsti olemuse ja kunstipiiride üle, mille lähtepunktiks on uute meediumide ja teemade ilmumine kunstielu. Näiteks feministliku kunstiteooria ja arvutikunstiga seotud suunad, millega ühes tekkisid kunstikeelde uued terminid. Feminismiga seoses kasutati termineid ja sõnapaare, nagu naiskunstnik, feminism, feministlik jama, feministlik kunst, postfeminist, küberfeminist jms. Arvutikunsti teemadest kirjutades esinesid terminid, nagu virtuaalsus, interaktiivsus, meedia, elektroonika, tehnoloogia, arvutiajastu jms. Kirjutades „paradigmade muutustest“ on autorid viidanud eelkõige uutele kunstimeediumidele, nagu *performance* ja installatsioonid ning muutunud kunsti- ja näitusepoliitikale. Viimase all on esmajoones viidatud olukorrale, kus kunstielus on suurenenud kuraatorite positsioon ning näituste eksponeerimisetavad.

Uue ajastu valguses, kus toimus liikumine kapitalistliku lääneühiskonna suunas, on oluline ka mõiste „kommerts“ ilmumine kunstikirjutisse. Kuigi selle esinemissagedus on vaadeldaval perioodil olnud madal, tuleb siiski tõdeda, et viitab see olulisele muutusele kunstist mõtlemisel ja rääkimisel. 1990. aastad on ka periood, kus Eestis tekivad esimesed eragaleriid ning hakkab välja kujunema kunstiturg.⁵¹ Uurimuses analüüsitud tekstides põhjendati aga kommertsust sellega, et kuna toimus üleminek vabaturumajandusele, siis hakkas ka levima mentaliteet „kõik müügiks“. Sellest tingituna ei pühendanud kunstnikud enam tähelepanu oma kunsti kvaliteedile, vaid selle müüdavusele ning kiire kuulsuse saavutamisele. Sellist situatsiooni on teravalt kritiseerinud kunstnik Jüri Arrak, kes 2000. aastal on öelnud: „Kaasajal on jõutud loosungini, et igaüks on kunstnik ja kõik on kunst. See on religiooni nõrgenemise tulemus, sest kui nähtuselt võtta tekkepõhjus, jääb järele ebamäärasus, mida võib oskuslikult reklaamiga üles puhuda ning mis tõesti võib muutuda tavaliseks kaubaks, omamata isegi esteetilisi väärtusi, eetilistest rääkimata.“⁵² Filosoofiaprofessor Tõnu Viik on diskuteerinud küsimuse üle, kas peaks rahastama kultuurivorme, mida traditsioonilises mõttes ei ole võimalik müüa ega osta. Küsimusele annab ta liberaalidele omase vastuse, et kunsti doteerimist ei ole vaja: „Turg ja ainult turg määrab ja peabki määrama, kui palju ja millist kunsti me vajame.“⁵³ Leiti, et põhipõhjus, miks kunst olevat degenereerunud, on tekitatud vabaturumajandusest ning lääneühiskonnast eeskujude võtmisest.

⁵¹ Kadri Asmer, „Kunsti müümise ja kogumise tähtsusest“, *Kulda väärt kunst* (Tartu: E-kunstisalong, 2017), 223–227.

⁵² Jüri Arrak, „Kunst ja selle müümine“, *Võsa, aas ja mägi* (Tartu: Ilmamaa, 2003), 64.

⁵³ Tõnu Viik, „Mis on kunsti mõte?“, *Kriisid kapitalismis ja kunstis* (Tartu: Metsäülikool, 2015), 126.

Uue terminina tuli kasutusele ka alternatiivkunst, mida kasutati üldnimetusena *performance*'i, installatsioonide, *happening*'ide kohta. Mõningatel juhtudel nimetati neid ka põrandaaluseks kunstiks.

3. KUNSTINÄITUS „BIOTOOPIA”

1995. aastal kunstiteadlaste Sirje Helme ja Eha Komissarovi kureeritud kunstinäitus „Biotoopia”⁵⁴ sidus kokku bioloogia ja tehnoloogia ning vaatles inimest küberneetilise maailma keskses. Näitus oli eksponeeritud seitsmel erineval näitusepinnal⁵⁵ ning selle kataloogis on kuraatorid kirjeldanud „Biotoopiat” kui kunstiprojekti, mis pöörab tähelepanu (bio)tehnoloogiale, küberneetikale ja vaatleb nende utoopilisust. Samas on arutletud ka inimkeha väärtuse üle ja selle muutumisest ajas ning leitud, et tulevikuühiskonna uus kangelane ei pea ilmtingimata olema bioloogiline inimene, vaid selleks võib olla ka robot või küborg. Teisisõnu vaatlesid nad inimkeha kui ekraani, kuhu on võimalik projitseerida erinevaid tehnoloogiaga kaasnevaid probleeme. Kokkuvõtvalt on „Biotoopia” eesmärk olnud näidata, kuidas saab kunstnik hakkama ja kohaneb tehnoloogiliselt arenevas maailmas ning kuidas ta seda arengut enda jaoks ära kasutab. Kuraatorid on kunstis ja tehnoloogias näinud võrdväärseid partnereid, nimetades seda ka sajandi armulooks, sest tehnoloogiata ei saa areneda kunst ning kunstiloovuseta ei arene ka tehnoloogia.⁵⁶

Vahetult pärast näituse avamist avaldasid Sirje Helme ja Eha Komissarov Kultuurilehes „Biotoopiat” tutvustava artikli, milles selgitati nii ekspositsiooni ideed kui ka mõistete kasutusviisi. Näiteks mõistet „utoopia” käsitleti kui „otsingute investeerimist uute avastuste valdkonda ja uude tehnoloogiasse”.⁵⁷ Komissarovi kohaselt keskendus näitus kunstikeele interpretatsiooni probleemidele, milles kogu projekti olemus oli traditsiooniliste kunstikaanonitega vastuolus. Ta

⁵⁴ Näitus „Biotoopia” toimus 22.11.–17.12.1995 ja seal osalesid kunstnikud Liina Siib, Peeter Laurits, Margus Punab, Tiina Tammetalu, Jüri Ojaver, Siim-Tanel Annus, Kai Kaljo, Kai Kuusing, Ene-Liis Semper, Ilmar Kruusamäe, rühmitus Neoeksprepost, Toomas Vint, Rauno Remme, Raoul Kurvitz, Elo Liiv, Kadri Mälk, Taso Mähar, Andrus Kõresaar, Marco Laimre, Barbora Lengvinaite, Mart Viljus, Tommy & Laurentsus, Jaak Saks, Mare Tralla, Jaan Jaanisoo, Piret Räni, Ando Keskküla, Raik-Hiio Mikelsaar, Andrus Salupere, Raivo Vilu, Terje Ojaver, Reti Saks, Tõnu Smidt. Vt *Biotoopia. Bioloogia, tehnoloogia, utopia* (Tallinn: Sorose Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, 1996).

⁵⁵ Tallinna Kunstihoone, Tallinna Kunstihoone Galerii, Galerii „Vaal”, Galerii „Sammast”, Linnagalerii, Ajaloo Instituudi Galerii ning Dominiiklaste Klooster.

⁵⁶ Sirje Helme, „Biotoopia. Sissejuhatus”, *Biotoopia. Bioloogia, tehnoloogia, utopia* (Tallinn: Sorose Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, 1996), 3–4.

⁵⁷ Sirje Helme, Eha Komissarov, „Biotoopia – kunst keset olemise probleeme”, *Kultuurileht*, 24.11.1995, 6.

väitis, et kunst, mis on interdistsiplinaarne ning seob end erinevate elusfääridega on õigustatud kunst:

„Kui kunst ületab oma piirid, adopteerib mitteesteetilise, püüab tungida sotsiaalsesse, poliitilisse, tehnoloogilisse sfääri, siis on selline kunst õigustatud, sest ta püüab nende kaudu ajavaimule läheneda, ja see on väga suur pingutus nii kunstnikele kui kuraatoritele. Ajavaimuga adekvaatses kontaktis olla – see on ju alati kunstnikke käivitanud.”⁵⁸

Antud tsitaadist saab tuletada, et uudne ja kaasaegne kunst on see, mis viib kunsti edasiste arenguteni ning on ainus, mille kaudu toimub progress. Kuid siiski on see liiga subjektiivne arvamus, sest pole olemas kindlat seadust või määrust, mis ütleks ette, milline on nn adekvaatne kontakt.

1996. aastal ilmunud almanahhis „Kunst” analüüsis Sirje Helme näitusega kaasnenud probleeme ning väljakutseid. Ta tõi välja, et oleks ignorantne ignoreerida arenevat maailma ning antud näitus proovis sellisele hoiakule vastanduda, sest arenevas maailmas ei suuda inimkond enam vahet teha tehiskikkusel ning inimlikkusel ja seetõttu peavad ka kunstnikud ja kuraatorid uute trendidega kaasas käima:

„Humanistlik kultuuritraditsioon ning muutuva keskkonna uued tingimused ja eluvormid ei pruugi olla võrdsed partnerid uue kujuneva reaalsuse arhitektuuris. Olemise kvaliteedid on muutumas ja selles ülikiires arengus pole sugugi selge, mis on loomulik ja mis on inimlik. Elamise viis ja ka loovuse viis alles otsivad endale paika reaalse ja virtuaalse ruumi vahel.”⁵⁹

Helme selgitas, et „Biotoopia” üheks eesmärgiks oli näidata inimese ja virtuaalse maailma suhet, milles inimene ei vanane ning milles uus virtuaalinimene pole enam represseeritud ajast ja ruumist, näidates sel moel uusi võimalikke stsenaariume tuleviku utoopiatest. Kokkuvõttes jõudis ta järeldusele, et kui inimkeha muutub aina virtuaalsemaks, siis peab seda tegema ka kunst.⁶⁰ Veel enamgi, ajastule iseloomulikud uuenduslikud näitused olid Helme hinnangul vajalikud ka kunstnikele, sest need andsid võimaluse uusi meediume katsetada ning seeläbi ka oma loovust

⁵⁸ Helme, Komissarov, „Biotoopia – kunst keset olemise probleeme”, *Kultuurileht*, 24.11.1995, 6.

⁵⁹ Sirje Helme, „„Biotoopia” – probleemid ja väljakutsed”, *Almanahh Kunst*, 1 (1996), 10.

⁶⁰ *Ibidem*, 12.

arendada. Helme rõhutas, et kunst peab aktsepteerima maailmas toimuvaid muutusi:

„Omamoodi tehnoloogilisest fundamentalismist lähtuv näitus nagu „Biotoopia” pakub kunstnikule eeskätt võimalust analüüsida neid pöördemomente, kuhu me sattunud oleme, probleeme, hirme, ahistusi, lootusi, uue keskkonna aktsepteerimisest täieliku eituseni. Ja rõhutada ühtlasi, et siiani on **elu kood** neljatäheline, kuid arvutikeskkond võib olla võimeline jõudma piirini, kus uue, tehiselu, tekitamine talle enam üle jõu ei käi. Kunsti kohus peaks olema seda mõista ja teadvustada enne, kui ta suureks dekoraatoriks osutub.”⁶¹

Sama almanahhi numbris avaldab arvamust ka kunstnik Ando Keskküla, kes kirjutas meediakunsti probleemidest ning puudutas lühidalt ka „Biotoopia” näitust. Keskküla selgitas, et kaasaeg ehk 1990ndad olid keskendunud suhtlemisele, mille aluseks oli uus tehnoloogia ja internetikultuur ning ühtlasi nimetas digikultuuri teiseks renessansiks.⁶²

Ando Keskküla artikkel vaatles üldisemalt meediakunsti ning kiitis näiteks New Yorgis tegutsevat kunstnikku Bill Violat ja tema 1995. aasta Veneetsia biennaalil esitatud ekspositsiooni, milles aeglates videomontaažis oli kujutatud stilisatsiooni kõrgrenessansist. Keskküla tunnustas Viola tehnoloogiate käsitlemist ning selle küpsust ja nentis, et „Biotoopia” on üks vähestest kunstinäitustest ja projektidest Eestis, mis välismaailmaga väheselgi määral seotud on. Paralleelselt välismaailma imetlemisega kritiseeris Keskküla siinseid kunstnikke, kes polnud tema hinnangul piisavalt pädevad uut kunsti looma ning kunstikriitikuid, kes omakorda polnud piisavalt intelligentsed, et suudaksid ka nende veidi ebapädevate kunstnike kunsti kritiseerida:

„Ei saa korraldajate süüks panna, et kunstnike ja intellektuaalide (retseptioon!) tase väljakutsele piisavalt arvestavaid vastuseid ei andnud. Näitus osutus omamoodi provokatsiooniks, „sotsiaalseks skulptuuriks” (J. Beuys), mis pani proovile ühiskonna (ka intellektuaalide!) valmisoleku uuendusteks. Samas näitas „BIOTOPIA” retseptioon selgelt, et kaasaegse kunsti ideestik on jäämas üha võõramaks. „Paha energia” tuvastamisega kriitikute analüüsivõime enamasti piirduski. See teeb nukraks.”⁶³

⁶¹ Helme, „„Biotoopia” – probleemid ja väljakutsed”, *Almanahh Kunst*, 1 (1996), 13.

⁶² Ando Keskküla, „Ando Keskküla rahvusvahelisest meediakonverentsist „Interstanding””, *Almanahh Kunst*, 1 (1996), 15.

⁶³ *Ibidem*, 15–16.

Kriitikat said Keskkülalt ka kohalikud kuraatorid, kes tema hinnangul polnud suutnud teha kunstnike hulgas häid valikuid ning seetõttu lõid poolikuid ning kohati isegi dekadentlikke näituseid, mis ei võimaldanud tol hetkel meediakunstil korralikult edasi areneda. Meediakunsti heolule mõeldes viitas Keskküla ka Sorose Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuse põhimõtetele, mida tulnuks muuta:

„Sorose Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus seisab minu arvates olulise valiku ees. Esialgne programmiline taotlus haarata aastanäitustele kaasa võimalikult palju kunstnikke on sattunud vastuollu teise programmilise, minu arvates üliolulise taotlusega luua Eestis pind meediakunstiga tegelemiseks. Neid, kellel on eeldusi sellega tegelemiseks, on aga ehk vaevalt kümnekond. Avades ukSED enam-vähem kõigile soovijatele, ei saa kvaliteeti oodatagi. Meediakunst on kallis ja rahaliste vahendite hajutamine jätab paratamatult oma jälje kvaliteedile. Nende kahe taotluse vägivaldne ühendamise ei võimalda uut taset saavutada – ilmselt tuleks eesmäärke muutavas ümbruses uuesti defineerida.”⁶⁴

Intrigeeriv on asjaolu, et kuigi Ando Keskküla kritiseerib näitusele vastuvõetud kunstnikke ning kuraatorite lohakat tööd, oli Keskküla samuti üks kunstnikest, kes „Biotoopial” enda töid eksponeeris. Kohati ambivalentse sisuga artikli avaldas aga kuraator ja kriitik Hanno Soans, kes ühest küljest reklaamib ja soovitab näitust, kuid teisest küljest näib omavat pigem negatiivset hoiakut. Soans mainib, et kuraatorite Helme ja Komissarovi näitus on aktuaalne, ent igav:

„Valdav enamik nähtust aga ei paku mulle huvi, ei suhtle minuga. /... / Millegipärast meenub mulle, kuis just kunstiteemalised CD-ROM-id (näiteks *Tate Gallery*'d tutvustavad) on igavaimad – võib-olla just materjali väärkuse helgis, unustavad autorid eneselt küsida, milleks on uus esitusviisi kasutusele võetud. Kaugenemine pildigaleriiliku ja slaidiprogrammiliku esitusviisi ühesuunalisest loogikast õigustab CD-ROM-i kui vahendi kasutuselevõttu – selleks, et uus vahendusloogika esitatava teistsugusel viisil ilmsusse tooks.”⁶⁵

Eelnevast tsitaadist järeldub, et Soans seab kahtluse alla kunstnike endi eesmärgid ja põhjendused, miks uuele kunstikeelele on üle mindud. Tema arvates pole kunstnikud suutnud endale selgeks teha, miks uus tehnoloogiline suund kunstis kasulik on. Samas leiab Soans, et uue keele kasutusele

⁶⁴ Keskküla, „Ando Keskküla rahvusvahelisest meediakonverentsist „Interstanding””, 16.

⁶⁵ Hanno Soans, „Võrgus eksleja ülestähendusi”, *Kultuurileht*, 01.12.1995, 11–12.

võtuga saab kunstiteose mõtet edasi anda hoopis teisest vaatenurgast. Millest jällegi järeldub, et ideoloogiliselt uues olukorras oli kunst alles katsetamas erinevate suundadega ning lahendamas oma olemuslikke küsimusi.

Hanno Soansile analoogse probleemikäsitlesega jätkab ka kunstikriitik Vappu Vabar, tuues välja, et uudsete kunstinäituste puhul pole kuraatorid endile selgeks teinud, mis on selle „uudsuse” sisu ja seega on toonaste näituste projektid suuremas osas poolikud. Vabari arvates on uutesse kunstinäitustesse lisatud tahtmatult kontseptualismiga kaasnevaid probleeme:

„Suur osa tänavuse näituse projektidest jääb poolikuks põhjusel, mis ei ole kunstis kaugeltki uus: nende sisulise ja vormilise külje vahel puudub tasakaal, teiste sõnadega – huvitav idee on poolikult või ebaküpselt teostatud. Et vaatajal mõistmist, aga võib-olla ka kunstnikul teostamist lihtsustada, on kuraatorid lubanud juurde lisada selgitava teksti, mis on kontseptkunstis normaalne. Paraku kanduvad sellega automaatselt meediakunsti üle ka kontseptualismile iseloomulikud hädad – idee väljendamisel keelevahenditega blokeeruvad selle kunstilised edasiarendamisvõimalused ehk lihtsalt öeldes: teos, isegi kui ta on värskelt ja intrigeerivalt visandatud, ei jää mitte ainult vormiliselt vaid ka sisuliste võimaluste väljenduses poolele teele.”⁶⁶

Näitusel eksponeeritud kunstnike loomingust kiidab Vabar aga Ene-Liis Semperi väljapanekut, milles tunnustab kunstniku valikut esitleda enda teost pimeduses, väites, et pimeduses on inimese meeled erksamad ja seega on inimene ka vastuvõtlikum. Semper suunas vaataja pimedas ruumis mööda ebastabiilset treppi üles liikuma, mis omakorda tekitas hirmuefeki ja ebakindlust. Lõppsihtpunktis avanes vaatajale vaade luumurdudele, mis mööda pimedat treppi liikudes võivad kaasneda. Vabar märkis, et Semperi teos on „nii sisult kui teostuselt kogu näituse üheks kunstiküsemaks osaks”.⁶⁷ Lisaks Semperile kiitis Vabar ka Mare Tralla fotografeerimisoskust ning suhet modellidega:

„Semperi ja Mare Tralla fotoaparaadi ja videokaamera valdamine on vaba tehnilisest krambist, laseb neil modelliga vabalt suhelda ning anda talle võimaluse end fantaasiaga väljendada. Sellega lähevad eriti Mare Tralla kompositsioonid kuidagi naivistlikult meelevaldseiks ja omandavad sooja sära, mis laseb neid Ajaloo Instituudi galerii väljapanekuks seostada Piret Räni ja Jaan

⁶⁶ Vappu Vabar, „Lõpu mängud. „Biotoopia” – Sorosi Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuse III aastanäitus”, *Kultuurileht*, 08.12.1995, 7.

⁶⁷ *Ibidem*, 7.

Jaanisoo identifitseerimiskatsetega oma vahetu ümbrusega, mida saab tinglikult „kodu” nimetuse alla viia.⁶⁸

Kokkuvõtvalt Vappu Vabar „Biotoopia” näitusele hävitavat kriitikat ei andnud, pigem proovis objektiivselt edasi anda näituse negatiivseid ja positiivseid külgi. Satiirilise ning hävitava kriitikaga artikli kirjutas aga kunstikriitik Johannes Saar, kes juba sissejuhatavas osas käsitles „Biotoopiat” kui iganenud eesmärgiga näitust:

„Sorose Kunstikeskuse tänavuse aastanäituse idee kunsti ühinemisest kõigi teadustega on sama igivana kui avangard ise. Ometi näib aeg alles nüüd selleks võimaluse andvat. Ja seda ka Eestis. Maarjamaale on jõudnud raha, mis ei tule kohalike maksumaksjate taskust, seda on näiliselt palju ning huvigi selle raha vastu näib püsivat. Miks siis mitte panna see mammona üht igiammust unistust püüdma?”⁶⁹

Saar tõmbas Sorose aastanäituse ning Harku '75 vahele paralleeli, väites, et analoogse sisuga kunstinäitus (kunst ja tehnoloogia) oli juba tehtud Harku '75 ajal ja seega on Sorose näitus jäänud ajast maha. Saar ironiseeris ka näituse tehnoloogilise osa üle, milles tema arvates lihtnimene, kui ta pole just teadlane, ei pruugi aru saada:

„Vaimne lähedus“ kunstnike ja teadlaste vahel seob meid tõepoolest. Lisame siia selgitava teesi Barbora Lengvinaitelt, kelle röntgenina sähvivat-välkuvat installatsiooni on võimalik (võimatu) vaadata galeriis „Sammast”: Ortopentonogrammi fragmente on suurendatud vähemalt 40 korda. Reproduktioonidel on biofunktsionaarse implantatsiooni elemendid inimese organismis. Elementide kiirgamisest tuleneb suurepärase kunstivorm. Üks asi on üha ilmsem: ilma arstita ei tasu sellele näitusele minna.⁷⁰

Lisaks ei meeldinud Saarele kunstnike liigne heietamine „hukka läinud maailma” üle ning ta kritiseeris, et kunstnikud ei oska luua näitusega kooskõlastatud ekspositsioone ning kunstnike allegoorilisus ja mõistukeeles väljendumine on muutunud liialt levinuks:

---

⁶⁸ Vabar, „Lõpu mängud. „Biotoopia” – Sorosi Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuse III aastanäitus”, 7.

⁶⁹ Johannes Saar, „Soros 95 ja Harku 75”, *Postimees*, 06.12.1995, http://kultuur.postimees.ee/2465307/soros-95-ja-harku-75-kauksi-ulle-kui-neomatriarhaarse-motteviisi-kandja-uusi-poeese?_ga=2.136443120.1973272399.1494057089-1323685920.1453997466 (vaadatud 06.05.2017).

⁷⁰ *Ibidem*.

„Õnneks aitab meid juba siin ja edaspidi kohe kindlasti eesti kunstnikele nii armsalt omaseks saanud lüürilis-romantiline kurblemine hukka läinud maailma pärast. See joon - literatuurne halamine - süveneb aiva, mida tugevam on ühe või teise eksponendi kunstihariduslik taust. Praegusel näitusel on see suisa haiglaslikult vohama lõõnud, ilmselt kartuses jääda arusaamatuks, nii nagu kunstnikele endile on jäänud mõistetamatuks need tehnilised vahendid, milles nad kuraatorite nõudmisel end väljendavad. Eesti kunst pole minu arvates kunagi olnud nii sümbolistlik, nii literatuurne, nii wertherlikult maailmavaluline, nii lobisemishimuline. Mida moodsamaid visuaalseid väljendusvahendeid eesti kunstnikult nõutakse, seda kaugemale keskaega taandub tema maailmavaade, lakkamatult kurtes kaotsiläinud terviklikkuse üle.”⁷¹

Kunstnik Toomas Vint, kes samuti astus „Biotoopia” näitusel üles, kritiseeris Kultuurilehes ilmunud artiklis laiemalt kaasaegset kunsti, milles väitis, et otsesid teadmisi selle loomiseks pole vaja. Vindi enda väljapanekuks oli lauaarvuti koos klaviatuuri ning hiirega ja selle kõrval liputajast aiapäkapikk, ekspositsiooni nimeks oli „Vaikelu”, mis oli kunstniku protest uudsete kunstisuundade vastu:

„Ütlesin oma aiapäkapikule, et ma viin ta näitusele. – Väga kena, et viimaks aru pähe võtsid, –kiitis mind päkapikk ja hakkas minu eest mõtlema: selleks, et esineda ühel kaasaegse kunsti näitusel, peab olema natuke analüüsivõimet ja tahtmine. Andekust pole vaja. Kes asjaga vähegi kursis on, teab, et kindlaimad värke on mingi seadeldis (installatsioon) — võtad valmis esemed ja paned jutu juurde, kusjuures jutt võib olla tühine mõte, mida eraldi võetult keegi ei trükiks ja seadeldis säärane juhkerdis, (põkerdis, peperdus, soinendus) mida keegi näitusesaali välja ei paneks. Neid üheskoos aga küll, sest see on juba kunstiteos.”⁷²

Kriitiline ja 1990ndate uuenduste taustal konservatiivsemate vaadetega esiletõusnud Toomas Vint ründas ka Sorose Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuse eesmärke, luues paralleeli nõukogude perioodiga. Vindi arvates esindas Soros sotsialismitendentse, täpsemalt süüdistas ta nimetatud institutsiooni kunstide ebavõrdses kohtlemises ning kaasaegse kunsti tituleerimist „heaks kunstniks“:

„SKKEK näitused sarnanevad hämmastavalt näitustega sotsialismiajast – võetakse vastu ideoloogiliselt õigeid (sobivad kaasaegse kunsti konteksti) töid, mis esindavad näituse

⁷¹ Saar, „Soros 95 ja Harku 75”.

⁷² Toomas Vint, „(Kunsti)teose sünd ja (lühi)elu(lugu)”, *Kultuurileht*, 24.11.1995, 12–13.

propagandistlikule teemale (lähevad näituse konteksti) – ning ilma suurema vaimse ping(utus)eta valmib teos, mis sobib eksponeerimiseks.”⁷³

Toomas Vindi ironiseerimine ning kriitika jõudsid punkti, kus ta lisaks kaasaegsele kunstile kritiseeris isegi ennast kui aegunud kunstnikku. Tema arvates leiutavad kuraatorid ükskõik kui lihtlabase vabanduse, et teost mitte eksponeerida, kui see kuraatorite visiooniga kokku ei lähe. Lisaks sellele polnud Vint ka rahul kunstikriitikutega, kes ei ole olnud võimelised kunstisuundadest konkreetset arvamust kujundama ja sellest tingituna mõjuvad ebakompetentsetena:

„Üks kolleegidest, väga hea ja tunnustatud (maali)kunstnik, eksperimenteeris, pakkus SKKEK näitusele maale, mis oleksid suurepäraselt näituse kontekstiga haakunud. Talle öeldi leebelt ära: saalid tehakse pimedaks ja on võimatu tahvelmaali eksponeerida. Kui stagneerunud (kriitikusõna) maalikunstnik Toomas Vint esitaks suurepärase maali, siis pole võimalik seda paljudel põhjustel (liiklus on meil parempoolne, tuul on, näitus avatakse kolmapäeval) eksponeerida. Ent, kui ta pakub välja mingi juhkerdise, millel on kaasaegse kunsti näilisi tunnuseid, muutub juhkerdis kohe kunstiteoseks. /.../ Mul on väga selgelt mees, kui keegi kunstikriitik irvitades jutustas külaskäigust kunstniku juurde, kes harjadega maalivat, said teisedki kunstimuuseumi daamid kõhutäie naerda, kuid juba paari aasta pärast kirjutas seesama irvitaja tolle kunstniku kohta ülistavaid artikleid.”⁷⁴

Koos „Biotoopia” avamisega toimus ka rahvusvaheline konverents „Interstanding-Understanding Interactivity” (23.–25. november 1995), mis oli samuti korraldatud Sorose Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuse eestvedamisel. Lisaks oli see Baltimaades esimene konverents, mis keskendus interaktiivsusele ning arvutitele.⁷⁵ „Biotoopia” näitusest pea kakskümmend aastat hiljem ilmus Eesti Ekspressis intervjuu Sirje Helmega, kus muuhulgas oli kõne all 1995. aasta näitus ja küsimus, miks reklaamiti virtuaalreaalsust sellisel ulatusel, jättes mulje nagu terve ühiskond toimiks virtuaalmaailmas, samas kui pärisreaalsuses polnud 1990. aastatel inimestel kodus arvuteidki. Sirje Helme on tagasivaateliselt tõdenud, et toonased ideed olidki suuresti kantud hetkelisest vaimustusest ja idealiseerivatest meeleoludest:

„Liina Siib ütles, et oli hiljuti näinud reklaami näitusele, mille nimi oli samuti „Biotoopia”. Ilmselt olime omamoodi ajast ees, kuid hiljem tuli pikk vaikus. Internetipettumus tuli muidugi ka väga

⁷³ Vint, „(Kunsti)teose sünd ja (lüh)elu(lugu), 12–13.

⁷⁴ *Ibidem.*

⁷⁵ Peeter Tooming, „Suurejooneline kultuuriprojekt Tallinnas”, *Kultuurileht*, 17.11.1995, 8.

kiiresti. Esimest konverentsi tehes olime kõik selles laines, et lõpuks on inimkond leidnud ruumi, kus pole hierarhiaid, aasta-kahe pärast oli aga teada, et hierarhiad võib-olla internetis tõesti puuduvad, kuid võim ja raha on seal samamoodi valitsejad.”⁷⁶

Antud näituse ja ilmunud vastandlike arvustuste põhjal saab öelda, et 1995. aastaks ei olnud Eesti kunstielus selge, millist sisu ja kvaliteeti peaksid kandma kunstinäitused või millisel ulatusel tuleb omaks võtta uue ajastu tendentsid. Arvamuste lahknemine toimus nii esteetika valdkonnas kui ka mõiste „kunst“ interpreteerimisel – lahenduseta jäi küsimus kunsti olemusest ja tähendusest. Kui „Biotoopia“ püüdis kaasaegsesse kunstielu tuua uusi kunstimeedie ja pakkuda kunstnikele julgust kasutada traditsiooniliste kunstivahendite asemel tehnoloogiat, siis järgnev peatükk keskendub n-ö uutele sotsiaalsetele probleemidele, mis tõusid päevakorda 1990ndate kunstielus. Võib väita, et esimest korda kujunes siinses kunstiajaloo olukord, kus kunstist sai poliitiliselt häälestatud platvorm, mis andis kunstnikele vabaduse ja võimaluse rääkida kaasa ühiskonnas toimuvale ning osutada selle kitsaskohtadele.

4. KUNSTINÄITUS „EST.FEM”

Eesti riigi taasiseseisvumine ja lääneliku ühiskonna mudeliga adapteerumine, löid pinnase ka sookeskseks ning seksuaalsusele fookuseeritud kunstiks, mida kommunismi perioodil siinses kunstikultuuriruumis sellisel ulatusel ja nii radikaalsel kujul ei esinenud. Üheksakümnendate aastate esimesel poolel hakati looma sookeskseid näituseid nagu „Mees ja Naine”, „Est.Fem”, mille eesmärgiks oli kunsti kaudu inimese „mina” määratlemine. Ajakirjanduses ja meedias sai suuremat kajastust Eha Komissarovi poolt kureeritud näitus „Est.Fem”, mis pööras tähelepanu eesti feminiinsele kunstile. Ajakirjanduses esines mitmeid artikleid ja arvamusi, milles diskuteeriti selle üle, kas feministlik kunst on vajalik või mitte.⁷⁷ Näituse „Est.Fem” eelkäijaks saab pidada „Kood-eks” näitust 1994. aastal, mis oli Eesti-Rootsi ühistöö ning suunatud feministlikule kunstile.⁷⁸

Feministlike kunstinäituste analüüsimiseks on siinkohal oluline vaadelda ka mõistete „feminism” ja

⁷⁶ Kaarin Kivirähk, „Sirje Helme: Me ei osanud keegi veel õieti meiligi saata, kui virtuaalreaalsus oli juba teema”, *Eesti Ekspress*, 27.04.2017, <http://ekspress.delfi.ee/areen/sirje-helme-me-ei-osanud-keegi-veel-oieti-meiligi-saata-kui-virtuaalreaalsus-oli-juba-teema?id=78030474> (vaadatud 05.05.2017).

⁷⁷ Kadri Asmer, „Autori vastutus: seksuaalsusest kunstis ja kunsti piiridest”, *Kunst Margus Punabi kogust* (Tartu: Margus Punab, 2016), 34.

⁷⁸ Riin Kübarsepp, „Kaardistades kaduvaid”, *Postimees*, 10.08.2010, <http://kultuur.postimees.ee/298035/kaardistades-kaduvaid> (vaadatud 10.02.2017).

„feminist” definitsioone ja nende muutumist ajas. 1973. aasta ENE kohaselt on feminism naisliikumine, täpsemalt „peamiselt töötavate naiste organiseeritud võitlus majandusliku ja ühiskondliku iseseisvuse ning meestega võrdsete õiguste eest.”⁷⁹ 1978. aasta Võõrsõnade leksikoni kohaselt on feminism kodanlik naisliikumine, mis püüab naistele meestega võrdseid õigusi saavutada ning feminist on isik, kes pooldab feminismi või ka osaleb selles.⁸⁰ Seevastu võõrsõnastikes aastatest 1999⁸¹ ja 2015⁸² on feminismi defineeritud lihtsustatult naisliikumisena ja selle toetajat feministina. Nähtub, et kaasaegsetes väljaannetes on mõiste tunduvalt vähem politiseeritud ja tähendusvälja pehmendatud.

Kunstiteadlane Reet Varblane defineeris 1995. aastal ilmunud artiklis feminismi ka kui naisuuringuid. Varblane mainis ära ka mõiste „postfeminism”, millele viidates kirjutab, et tegemist on „arusaamaga käsitleda nii naist kui ka meest (nende tegevust, staatust) lähtudes soolisest eripärasest ja püüdes sealjuures hoiduda opositsioonist, andes selle kaudu uusi võimalusi ühiskonna ja indiviidi tõlgendamiseks.” Varblane kohaselt on feminism toonases ajas olnud siiski eelkõige enesemääratlemine ja oma positsiooni- ning võimuvõitlus on olnud pigem sekundaarse tähendusega. Ta tõi välja kahte sorti feminismi – üks, mis uurib naiskunstnike loomingut kunstiajaloos ning milles autor ei defineerigi ennast kui feministi ja teine, milles naisautor defineerib ja identifitseerib end soo kaudu.⁸³

Juba 1980. aastatel, mil feminism läänes oli raugenud, leidis inimesi, kes väitsid end olevat antifeministid ning seost feminismiga prooviti vältida. 1990. aastatel sai lääneühiskonnas alguse kolmanda laine feminism, teise nimega ka kui postfeminism. Selleks perioodiks oli mõiste „feminism” omandanud juba teatava negatiivse alatoon. Levis arusaam, et naisõiguslased on oma eesmärgid saavutanud ning feminism kui liikumine polnud enam vajalik. Feminismi kui vananenud ideoloogiat oli hakatud naeruvääristama. 1990. aastatel oli postfeminismi eesmärk siiski edasi anda mõtet, et oluline pole enam ühte hoidev sõsarkond, vaid rõhuasetus paiknes indiviidil ja tema enesemääratlemisel. Kolmanda laine feminismis oli põhirõhk saamaks võrdust kõikidele vähemusgruppidele ning tuua välja ühiskondlikud ebavõrduse kitsaskohad.⁸⁴

⁷⁹ *Eesti Nõukogude Entsüklopeedia* (Tallinn: Valgus, 1973), 305.

⁸⁰ *Võõrsõnade leksikon* (Tallinn: Valgus, 1978), 196–197.

⁸¹ *Võõrsõnastik* (Tallinn: TEA Kirjastus, 1999), 180.

⁸² *Võõrsõnastik* (Tallinn: TEA Kirjastus, 2015), 223.

⁸³ Reet Varblane, „Kood-eks”, *Almanahh Kunst*, 1 (1995), 11.

⁸⁴ Andreea Molocea, „West/East Side Story. Questions on Third Wave of Feminism”, *Journal of Research in Gender Studies*, 4/2 (2014), 574–578.

Lääneühiskonnale oli vastukaaluks idaühiskond, milles kommunistlik ühiskonnakorraldus oli represserinud igasuguseid ilminguid demokraatiale. Feminism, nii nagu see oli olnud lääneühiskonnas, idabloki maades ei esinenud. Kui lääneühiskonnas oli 1990. aastateks väljakujunenud kolm feminismi lainet, siis idablokimaades hakkas sel perioodil kujunema alles teine laine. Valdavaks probleemiks oli asjaolu, et kuna 1960. aastatel polnud Nõukogude Liidus teist lainet esinenud, siis 1990. aastatel tuli feminism n-ö läänest sisse importida ning rakendada seda lääneühiskonna kolmandale lainele kohaselt.⁸⁵

Kuigi Eesti kontekstis 1990. aastatel feminism alles kunstis avastati, siis selle kaudseid ilminguid oli esinenud juba esimese Eesti Vabariigi ajal – näiteks 1920.–1930. aastatel tegutsenud kunstnikud Karin Luts, Aino Bach, Lydia ja Natalie Mei on tagasivaateliselt andnud alust siduda oma loomingut feminismi ideedega. Eesti ühiskonnas polnud erinevus mehe ja naise vahel okupatsiooni perioodil väljakujunenud nii nagu seda oli olnud lääneriikides ning seega polnud otsest vajadust või survet feministlikule kunstile. Veel enne 1990. aastaid prooviti ka 1970. aastatel sisse juurutada feminismi mõistet kunsti, kuid siiski käsitleti seda teemat pigem taunitavana.⁸⁶ Katrin Kivimaa väidab, et feminism kunstis on eelkõige sotsiaalne kunstiajalugu ning et kunstis on see suundumus ennekõike provokatiivne.⁸⁷

Näitus „Kood-eks” oli Eesti-Rootsi 1994. aastal aset leidnud ühisprojekt, mille raames toimus kolm näitust Rootsis ja kaks näitust Eestis (Ajaloos Instituudi galeriis). „Kood-eks” andis inspiratsiooni luua ka eesti „oma” feministlik kunstinäitus, sest ühisprojektis oli Eesti osapool jäänud natuke liialt passiivseks.⁸⁸ Esimeseks feministlikuks kunstinäituseks Eestis on olnud 1995. aasta augustis eksponeeritud „Est.Fem”⁸⁹, mille kuraatoriteks olid Eha Komissarov, Reet Varblane ja Mare Tralla.⁹⁰ Eellugu „Est.Fem” näitusele sai alguse mõni aasta varem, mil 1992/1993 aastavahetusel peeti Kaasaegse Kunsti Sorose Eesti Keskuses arutelu feminismi teemadel. Eha Komissarov jõudis järeldusele, et tegelemine feminismiga on täielik tabu ja „vabatahtlik põlu alla minek”, ent siiski tundus see teema talle intrigeerivana. Näitus polnud suunatud ainult naistele, vaid ka meestele ja

⁸⁵ Molocea, „West/East Side Story. Questions on Third Wave of Feminism”, 579–582.

⁸⁶ Reet Varblane, „Feministlik diskursus Eesti kunstikriitikas”, *Eesti kunstiteadus ja -kriitika 20. sajandil*. Eesti Kunstiakadeemia Toimetised, 9 (2002), 151–152.

⁸⁷ Katrin Kivimaa, „Soolise erinevuse tulek Eesti kunsti. Feministlikest suundumustest 1990-ndatel“, *Kinnistused ja vastuväited: Tekste kunstist, pildikultuurist ja kirjutamisest 1995–2007* (Tallinn: kunst.ee, 2002), 33–35.

⁸⁸ Reet Varblane, „Sissejuhatus”, *Estfem* (Tallinn: Vaal Galerii, 1995), 7.

⁸⁹ Näitusel osalesid: Külliki Talp, Iren Truverk, Mari Relo, Hille Ermel, Mall Nukke, Tiina Tammetalu, Karina Lichfeld, Piret Räni, Toomas Volkmann, Peeter M. Laurits, Raivo Kelomees, Mare Tralla, Piia Ruber, Kaire Rannik, Kadri Mälk, Anu Kalm, Ele Praks, Eve Toomik, Lilian Mosolainen, Kamille Saabre ja Margot Kask.

⁹⁰ Mare Tralla, „T.Est.Art”, *N.Paradoxa: International Feminist Art Journal*, 5 (1997), 57.

nende identiteedile. Nii näiteks oli näitusel eksponeeritud ka Toomas Volkmanni homoseksuaalsust käsitlev fotokunst.⁹¹ „Est.Fem“ kujundas kunstiajakirjanduses omamoodi väitluse, kus arutleti seda tüüpi kunsti vajalikkuse üle. Paradoksaalselt sai see alguse näitusega kaasnenud kataloogis, kus luuletaja Hasso Krull on kirjutanud, et feministlikku kunsti polegi vaja ning et see on üleliigne:

„Eesti intellektuaali jaoks on feminism skandaal; seejuures polegi eriti oluline, kas see intellektuaal on meessoost või naissoost. Ehkki feminism tuleneb sooprobleemidest, puudutab ta rohkem grupi üldist mentaliteeti kui bioloogilist sugu. Tihti on feminismi kõige tulisemaks (ja eelarvamuslikemaiks) vastasteks naised – Eestis ei leidu mitte üksnes naisi, kes feminismi vastu räägivad, vaid kummalisel kombel koguni naisajakirjanikke, kes feminismi vastu kirjutavad.”⁹²

Krulli sõnavõttu lugedes jääb selgusetuks, keda autor nimetab „Eesti intellektuaaliks” - kas see on ühiskonna kõrgematel positsioonidel tegutsev elitaarne seltskond, haritlased või lihtne misogüün. Samas väidab Krull, et feminismil siiski on ühiskonnas koht olemas, kuid puudu on jäänud arengust.⁹³

1990. aastate keskpaigas sai „Est.Fem” ka ajakirjanduses palju kajastust nii kunstikriitikute, kunstiteadlaste kui kuraatorite poolt. Sõna võtsid nii Eha Komissarov, Katrin Kivimaa, Linnar Priimägi kui ka Johannes Saar. Artiklis „Näitus „Est.Fem” Tallinnas” kirjutas Eha Komissarov selgituse nii näituse kontseptsiooni kui sisu kohta. Olgu öeldud, et avaldatud artikli kirjutamispositsioon ei ole kindlasti neutraalne, vaid Komissarov esineb selles feministliku kuraatorina. Tekst oli suunatud mõtteliselt naislugejatele ning autori eesmärk on olnud selgitada, miks feminism on vajalik. Ta kirjutas, et feministlik kunst aitab naistel vabaneda ühiskonna survest ning annab võimaluse väljendada end nii nagu kunstnik ise soovib, samal ajal andes võimaluse tuua esile suuremad ühiskondlikud probleemid:

„Kuidagi ei saa lahti tundeist, et meil on kultuuri ja sotsiaalse arengu käigus naisest sündinud (väär)tõlgenduste probleemi väga raske lahti rääkida. Meie tõrjutus on tingitud ehk sellest, et jutud meeste ja naiste võrdsusest ei ole praegugi taganenud omaaegsest nõukogulikult utoopilisest sisust. /.../ Feministlik kunst on olnud solidaarne naise vabastamise narratiividega, selles kunstis tõusevad esile, mitmed kriitilised mõisted, nagu võitlus võrdsuse eest ja sugulise ahistamise vastu, see kunst on nõudnud naistelt vaikimise lõpetamist ja uskunud, et mälu taasleidmine ei ole lahutatav keha

⁹¹ Eha Komissarov, „Sissejuhatus”, *Estfem* (Tallinn: Vaal Galerii, 1995), 3–5, 45.

⁹² Hasso Krull, „Feminism ja eesti kogukond”, *Estfem* (Tallinn: Vaal Galerii, 1995), 8.

⁹³ Krull, „Feminism ja eesti kogukond”, 8.

tähenduse määratlusest.”⁹⁴

Eha Komissarovile vastandus oma seisukohtadega Linnar Priimägi, kes seadis kahtluse alla nii näituse kui üleüldiselt feministliku kunsti. Ta tõi välja, et siinses kontekstis ja kultuuriruumis ei ole „feminismi” mõiste olnud selgelt sõnastatud, tuues näiteks, et eksponeeritud Toomas Volkmani foto. Nimelt, enne näitust „Est.Fem” oli Volkman eksponeerinud sama teost festivalil Tartus, mille fookus oli mehe-teemaline ja mis keskendus meeste identiteedile. Priimägi kritiseeris näitust ka sellega, et see polnud piisavalt feministlik. Ta leidis, et isegi skulptor Tiiu Kirsipuu üks pronksist kohvikannu kuju, millele on lisatud naisebüst, on rohkem feministlik kui terve „Est.Fem” näitus kokku. Kuigi Priimägi kritiseeris „Est.Fem” kui mitte piisavalt feministlikku näitust, siis kokkuvõtvalt tõdes ta, et selline kunstide lahterdamine vastavalt sugudele ei ole vajalik ega õigustatud, sest lõpuks see ainult represseerib loomingut:

„Teha kunsti „ainult naistele” või „ainult meestele”, „naistekunsti” või „meestekunsti”, „feministlikku” või „maskulistlikku” kunsti – see on igal juhul kitsendav, igal juhul tendentslik, igal juhul ideoloogiline ja seega kunsti pärisolemusega vaevalt kooskõlastatav.”⁹⁵

Järgnevalt avaldas ajakirjanduses „Est.Fem” näituse kohta arvamust Katrin Kivimaa, kes märkis, et nimetatud näitus on pigem postfeministlik kui feministlik, kuna näitusel on kujutatud nii mehi kui ka naisi, ent siiski individuaalsena meest näitusel eksponeeritud pole. Oma artikli lõpus on ta jõudnud järeldusele, et näitus jätab endast veidi labase ja naljaka mulje, mille kunstipublik välja naerab, ent siiski peab ta seda positiivseks. Selgitades seda sellega, et ühiskonnale kulubki ära, midagi, mis on groteskne ja äärmustesse kalduv ning naerul võib seetõttu olla ühiskonda ja iganenud mentaliteete „raputav” jõud.

„Pornograafia, mis meelitas Vaala kõhtu ka tavalisest galeriiküllastajast erineva publiku, tekst autori pioneeriaja päevikust, fotod naistest emana, kodukaitsjana, taidlejana jne. – kõik see kujundab jällegi banaalsete situatsioonide ja kujundite ning unifitseeritud rollide rea, kuid siin pole nad midagi väärt, nad on lihtsalt fikseeritud ja nende üle naerdakse. Ka naerul on purustav efekt, kohati suurem kui tõsimeelsel võitlusel. /.../ Vägivaldsus ja forsseerimine tekitavad üldiselt küll bumerangiefekti, aga rohkem jultumust ja radikaalsust kuluks võib-olla ära. Nii neid kivistunud kujutelmi, süsteeme ja hierarhiaid ju purustatakse.”⁹⁶

⁹⁴ Eha Komissarov, „Näitus „EST.FEM” Tallinnas”, *Kultuurileht*, 18.08.1995, 1.

⁹⁵ Linnar Priimägi, „Feministlikust” kunstist”, *Eesti Päevaleht*, 26.08.1995, 5.

⁹⁶ Katrin Kivimaa, „Nad kõik räägivad naistest...”, *Kultuurileht*, 01.09.1995, 9.

Hoiakutel kriitilisema ja teravama artikli kirjutas Johannes Saar, kes väitis, et kuna feministlik kunst on eitava alatooniga, siis tegelikult on ka feministlik kunst ise farss, sest eitab iseend. Kriitika langes ka naiskunstnikele viitega, et neil justkui oleks taandareng ja et neil puudub kunstniku vastutus, sest galerii seintele on pandud labased teosed. Samuti ei ole Saar olnud rahul teostega, mis kujutavad inimkeha anatoomiat, sest need ei „ütle” kunsti vaatlejale midagi ega oma seega tähtsust. Samas kiitis ta näitusel osalenud meeskunstnike teoseid ja soovitaski viia need maskulinistlikule kunstinäitusele. Artikli lõppsõna jõudis Saar järeldusele, et just tänu meestele on feministlik kunst võimalik ja seega on mehed justkui feministliku kunsti loojad, kasutades selleks oksüümoronset fraasi:

„Kui mingi liikumise otstarve seisneb meeste maailma vastu võitlemises, siis on selge, et meeste maailm moodustab selle liikumise olemusliku osa. Naisõiguslastel on, mida eitada. Nii me, mehed, siis sünnitasimegi eesti feminismi.”⁹⁷

1990. aastate keskpaik oli periood, mil kanda proovis kinnitada nii-öelda uus kunst, mida Nõukogude Liidu kultuuripoliitika ja tsensuuri tõttu poleks kindlasti galeriides varasemalt eksponeeritud. Kui lääne ühiskonnas oli feministlik kunst sel perioodil juba iganenud nähtus, siis Eestis oli see alles infantiilses olekus. Näituse „Est.Fem” eesmärgiks pigem olnud harjutada kunstipublikut sellega, et maailmas on olemas eritüüpi kunsti, sh esteetilisest eeldustest vaba ja sisult ühiskonnakriitilist kunsti. „Est.Fem” polnud kindlasti feminismi kui uue revolutsioonilise liikumise propaganda, vaid pigem seati eesmärgiks näidata rahvale ühiskonna kitsaskohti ja eksiarvamusi vähemusgruppide (lesbid, geid) suhtes. Samuti ei saa väita, et üritusel osalenud kunstnikud end feminismini kaudu identifitseerisid.

Näituse „Est.Fem” kajastus ajakirjanduses toob välja feministliku kunsti suhtumise ambivalenttsuse. Ühelt poolt ollakse positiivselt meelestatud, ent teiselt poolt jällegi negatiivselt. Artiklitest nähtus, et negatiivset ja üleolevat hoiakut omavad pigem mehed, kellest kõige kriitilisema suhtumisega on olnud Johannes Saar. Juba tema artikli pealkiri „„Estfem” lugu väikesest tüdrukust, kes ei tahtnud suureks saada” väljendab teatavat üleolekut ning suhtumist, et feministlik kunst on lapsik ning rumal. Kõige rohkem kaitseb feministlikku kunsti Eha Komissarov, keda saab pidada feministliku kunsti importijaks Eesti 1990ndate kunstielu ning ühtlasi selle esimeseks eestkõnelejaks.

---

⁹⁷ Johannes Saar, „„Estfem” lugu väikesest tüdrukust, kes ei tahtnud suureks saada”, *Postimees*, 01.09.1995, 13.

Ants Juske nendib, et aastaks 1996 oli kunstiolukord Eesti ühiskonnas juba kindlalt muutunud ning toob välja, et nõukogudeaegne kunstiliikide eelistamine oli kadunud; puudusid rahvakunstnikud ning et koha olid sisse seadnud uued institutsioonid. Juske arvates esines 1996. aastal erinevaid kunstnikke, kelledest osad olid leidnud oma kindla kunstniku käekirja, osad kes alles katsetasid ning ülejäänud, kes ei soovinudki mingit kindlat stiili viljeleda – selle olukorraga rõhutab ta just seda, et Eesti kunstipilt oli toonasel perioodil väga mitmekesine. Samuti kinnitab ta olukorda, et aastaks 1996 olid kunstipiirid avardunud ning kunst oli väljunud ka erinevatest piirangutest, mis nõukogude aeg sellele seadnud oli (nt kindlad reeglid liikide seas ning kunsti väljumine näituseruumidest.)⁹⁸

---

⁹⁸ Ants Juske, “Eesti kunst aastal 1996”, *Tundeline teekond Velazquezest Navitrollani*, (Tartu: Ilmamaa, 2012), 314-315.

KOKKUVÕTE

1980date teisel poolel toimunud poliitilised sündmused avaldasid otsest mõju Eesti kultuuriväljale, kitsamalt vaadates ka siinsele kunstielule, esitades väljakutse taasmõtestada ja -sõnastada kunste ontoloogilised eeldused ja positsioon laiemas kultuurilises pildis. Vabanemine nõukogude võimu survest andis kunstnikele võimaluse luua radikaalsemaid ja uuenduslikke teoseid, mis omakorda tingisid ka uute teemade ja kirjutamisviiside ilmnemise kunstiajakirjanduses. Antud uurimistöös vaadeldi toimunud muutusi ja arenguid läbi kunstikriitika, milles tagasivaateliselt kajastuvad selgelt 1990ndate esimesel poolel arenema hakanud uued suundumused ja ajastule iseloomulikud tendentsid.

Uurimistöõ hõlmas kunstiajakirjanduse süstemaatilist läbitöötamist ning kuna eesmärgiks oli hinnata situatsiooni 1990ndate esimeses pooles, siis oli oluline kujundada ka n-õ võrdlusmoment varasemaga. Sellest lähtudes on töös vaadeldud kahte perioodi: 1985–1990 ja 1991–1995. Uurimisallikaks valiti kultuurileht Sirp ning nimetatud aastatest võeti analüüsimiseks iga kuu esimene number ning artiklid, mis ilmusid rubriigis „Kunst“. Tekstimaterjalide läbitöötamiseks valiti kontentanalüüsi meetod, mis on võimaldanud andmemahtu objektiivselt ja optimaalselt analüüsida. Kontentanalüüsi eeliseks on kogutud info sisuanalüüs läbi statistiliste andmete (nt teemade ja märksõnade esinemissagedus), mis loob konkreetse platvormi järelduste tegemiseks ja hinnangute andmiseks.

Esimese ajaperioodi analüüsist nähtus, et meediumites kajastati kõige suuremal ulatusel maalikunstiga seotud teemasid. Maalist järgnevatele positsioonidele jäid ehituskunst ja graafika. Samuti polnud veel perioodil 1985–1990 suurt populaarsust suutnud omandada *performance* ja *happening* – nende hiilgeaeg saabus alles aastatel 1991–1995. Peateemadena olid populaarseimad näituste kajastused ja arvustused, millele järgnesid kategooriate „muu” ja „persoonlood/ühe kunstniku looming” artiklid. Kasutatavate terminite analüüsist selgus, et kõige populaarsem oli kategooria „muu”, kuhu kuulusid erinevad väljendid, mida kasutati üksikutel juhtudel. Sellele järgnesid sõnapaarid, mida saab liigitada n-õ subjektiivsete seisukohtade hulka (näiteks „hea kunst“, „halb kunst“, „tõsine kunst“). Kolmandale kohale jäi terminoloogia, mis seostub kunstikriitikaga (näiteks kunstikriitika, kunstikriitik), kuid juba perioodil 1991–1995 olid need terminid tõusnud koha võrra kõrgemale.

Teise ajavahemiku analüüsist joonistus välja kahe vaadeldud perioodi erinevused ja sarnasused.

Mõlemas intervallis kajastati meediumina enim maalikunsti ning peateemana näituseid, kuid aastatel 1991–1995 tõusid varasemast tugevamalt esile tekstid *performance*´ist, installatsioonidest ja videokunstist. Samuti toimusid märkimisväärsed muudatused keelekasutuses ja terminoloogias, st et tekstidesse ilmusid ka sõnapaarid või terminid, mida varasemalt kunstikirjutistes ei esinenud või ilmnesisid väga vähesel määral. Uutest ilmingutest kõige enam domineerisid soo ja seksuaalsusega seotud küsimused ning tehnoloogia ja arvuti jõuline sisenemine kunstielu, mis lisaks tekstidele leidsid käsitlemist ka näituseformaadis. Märkimisväärne oli ka rollide (ümber)mõtestamisega seotud probleemid, st kunstikirjutistes arutleti kunstniku, kuraatori ja kriitiku positsioonide ning mõjuvõimu üle kohaliku kunstielu kujundamisel.

Lisaks kontentanalüüsile vaadeldi ja analüüsiti bakalaureusetöös eraldiseisvalt näitusi „Biotoopia” ja „Est.Fem”, täpsemalt nende retseptiooni. Mõlemad kunstisündmused olid tolle aja uuenduslike teemade (st tehnoloogia ja feministlik kunstiteooria) kontekstis märgilised näitused, mis tingis ka nende laialdase meediakajastuse. Sõna võtsid mitmed nimekad kunstikriitikud ja -teadlased, kelle seisukohad iseloomustavad edukalt ka 1990ndate meelsust – arvamuste paljusus ja aktiivne meediasisene väitlus, kuid seda kõike saatev terminoloogiline segadus ning argumentatsioon pigem emotsionaalsete kui kunstiteaduslike avalduste kaudu. Nimetatud näituste kaasamine uurimistöösse oli kantud kahest eesmärgist: kaardistada ilmunud tekstide hulk ning seejärel tuua välja kujunenud väitluste/vaidluste iseloom.

Kunstinäitus „Biotoopia”, mis oli kureeritud Sirje Helme ja Eha Komissarovi poolt 1995. aastal, tekitas intriige traditsioonilise kunsti ning uuema ja kaasaegse kunsti austajate vahel. Valdavalt kritiseeriti tehnoloogia kasutuselevõttu ning seetõttu hakkasid esile kerkima ka küsimused kunstnike ja kuraatorite pädevuse üle. Diskuteerimised kunstnike kompetentsi üle olid tingitud küsimusest, kas Eestis üldse on kunstnikke, kes suudaksid maailmamastaabis luua n-ö konkurentsivõimelist virtuaalkunsti. Kuraatorite pädevust kritiseerisid suures osas inimesed, kes olid traditsioonilisemate ja konservatiivsemate kunstikaanonite austajad ning ei soovinud, et kunst oleks läbipõimunud arvutitest ja tehnoloogiast.

Eha Komissarovi, Mare Tralla ja Reet Varblase kureeritud näitus „Est.Fem“ sai laialdast tähelepanu nii teemapüstituse (nn esimese feministlik kunstinäitus Eestis) kui ekspositsiooni sisu kaudu. Kunstiteadlased ja -kriitikud tõstasid küsimuse, kas üldse on vaja teha vahet naiste ja meeste kunsti vahel ning kas kunst ei peaks olema puhas sellistest sotsiaalsetest konstruktsioonidest, mis tõmbavad piiri sugude vahele. Veel enamgi, vastuseisjate sõnul ei vajanud 1990ndate Eesti seda

tüüpi kunsti, sest see oli iganenud suund juba lääneühiskonnas ning selle importimine Eestisse ei olnud siinses kultuuriruumis orgaaniliselt kulgenud nähtus. Pooldajate seisukoht oli kindel: uus aeg eeldas kaasaskäimist lääneriikidega, mis tähendas ka sealsete kunstiteooriate, moesuundade jms toomist Eestisse, et avardada üleüldist kunstielu.

Kokkuvõtvalt saab tehtud uurimistöö tulemusena öelda, et 1990ndate kunstielu ja -ajakirjandus olid mõjutatud ühiskonnas toimunud poliitilistest ja sotsiaalsetest muutustest. Kuigi kunstikriitikas toimunud arengud olid pikaajaksed ning sellega seotud protsessid algasid juba 1980ndatel, siis läbiviidud kontentanalüüs näitas ja kinnitas, et 1990ndad tõid kaasa selged uued suunad nii kunstielus kui ka selles, mismoodi kunstikriitikud kunstist kirjutasid, seda mõistsid ja mõtestasid.

KASUTATUD KIRJANDUS

Raamatud, artiklikogumikud, näitusekataloogid:

Arrak, Jüri, *Võsa, aas ja mägi* (Tartu: Ilmamaa, 2003).

Asmer, Kadri; Grigor, Indrek (koostajad), *Maskuliinne eksistentsialism: kunst Margus Punabi kogust* (Tartu: M. Punab, 2016).

Bernstein, Boris, *Kunstiteadus ja kunstikultuur* (Tallinn: „Kunst“, 1990).

Bryzgel, Amy, *Performance Art in Eastern Europe Since 1960* (Manchester: Manchester University Press, 2017).

Gede, Aule (koostaja), *Võõrsõnastik* (Tallinn: TEA Kirjastus, 1999).

Jungerstam-Mulders, Susanne (toimetaja), *Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems* (Aldershot, Burlington: Ashgate, 2006).

Juske, Ants, *Tundeline teekond Velazquezest Navitrollani* (Tartu: Ilmamaa, 2012).

Helme, Mart (toimetaja), *Mitmekülgne konservatism: konservatiivse maailmavaate olemusest, ajaloost ja tulevikust* (Tallinn: Kunst, 2011).

Helme, Sirje (koostaja), *Biotoopia: bioloogia, tehnoloogia, utopia* (Tallinn: Sorose Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, 1996).

Helme, Sirje (koostaja), *Kadunud kaheksakümnendad: probleemid, teemad ja tähendused 1980. aastate eesti kunstis* (Tallinn: Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, 2010).

Helme, Sirje; Saar, Johannes (toimetajad), *Ülbed üheksakümnendad. Probleemid ja tähendused 1990. aastate eesti kunstis* (Tallinn: Kaasaegse Kunsti Eesti Keskus, 2001).

Kangilaski, Jaak, *Kunstist, Eestist ja eesti kunstist* (Tartu: Ilmamaa, 2000).

Karelson, Tiia; Kaasik, Airi; Kahur, Daisi (koostajad), *Kulda väärt kunst* (Tartu: E-kunstisalong, 2017).

Kass, Marko; Algma, Signe; Karus, Kathriin (koostajad), *Kriisid kapitalismis ja kunstis* (Tartu: Metsaülikool, 2015).

Kleis, Richard; Silvet, Johannes; Vääri, Eduard (koostajad), *Võõrsõnade leksikon* (Tallinn: Valgus, 1978).

Krippendorf, Klaus, *Content Analysis: An Introduction to its Methodology* (Thousand Oaks: Sage Publications, 2004).

Naan, Gustav (toimetaja), *Eesti Nõukogude Entsüklopeedia* (Tallinn: Valgus, 1973).

Piper, David, *Kunsti ajalugu* (Tallinn: Varrak, 2006).

Rääts, Ebba (koostaja), *Eesti uue aastatuhande lävel: väikerahva võimalused ja valikud* (Tallinn: Tea Kirjastus, 2000).

Sarapik, Virve (koostaja), *Keel ja kunst* (Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 1999).

Tomingas, Ahti; Tomingas, Silva; Vare, Silvi (koostajad), *Võõrsõnastik* (Tallinn: TEA Kirjastus, 2015).

Tralla, Mare (koostaja), *Estfem* (Tallinn: Vaal Galerii, 1995).

Treier, Heie (toimetaja), *Kinnitused ja vastuväited: tekste kunstist, pildikultuurist ja kirjutamisest 1995–2007* (Tallinn: kunst.ee, 2008).

Artiklid perioodikaväljaannetes:

Asmer, Kadri, „Neokonservatiivne kultuuriteooria“, *Kunstiteaduslikke Uurimusi*, 1–2 (24) (2015).

Helme, Sirje, „„Biotoopia” – probleemid ja väljakutsed”, *Almanahh Kunst*, 1 (1996).

Helme, Sirje; Komissarov, Eha, „Biotoopia – kunst keset olemise probleeme“, *Kultuurileht*, 24.11.1995.

Juske, Ants, „Kogu võim kriitikutele?“, *Sirp*, 27.11.1992.

Keskküla, Ando, „Ando Keskküla rahvusvahelisest meediakonverentsist „Interstanding““, *Almanahh Kunst*, 1 (1996).

Kivi, Aita; Seero, Tõnu, „Ajakirjandus ja kunstikriitika”, *Rahva Hääl*, 22.05.1993.

Kivimaa, Katrin, „Nad kõik räägivad naistest...”, *Kultuurileht*, 01.09.1995.

Kivimaa, Katrin, „Visuaalkultuuri õppetunnid: Visuaaluuringud vs kunstiajalugu I rahvusvahelisel visuaaluuringute konverentsil Madridis”, *Sirp*, 27.02.2004.

Komissarov, Eha, „Feminismist, nagu on”, *Eesti Ekspress*, 22.09.1995.

Komissarov, Eha, „Näitus „EST.FEM” Tallinnas”, *Kultuurileht*, 18.08.1995.

Käesel, Tiina, „Kogu võim kriitikutele?“, *Sirp*, 28.05.1993.

McEvilley, Thomas, „Kunstiteos pole saladus”, tõlk. Heie Treier, *Kultuurileht*, 25.11.1994.

Moloea, Andreea, „West/East Side Story. Questions on Third Wave of Feminism“, *Journal of Research in Gender Studies*, 4 (2) (2014).

Priimägi, Linnar, „„Feministlikust” kunstist”, *Eesti Päevaleht*, 26.08.1995.

Saar, Johannes, „„Estfem” lugu väikesest tüdrukust, kes ei tahtnud suureks saada”, *Postimees*, 01.09.1995.

Soans, Hanno, „Võrgus eksleja ülestähendusi”, *Kultuurileht*, 01.12.1995.

Tooming, Peeter, „Suurejooneline kultuuriprojekt Tallinnas”, *Kultuurileht*, 17.11.1995.

Tralla, Mare, „T.Est.Art“, *N.Paradoxa: International Feminist Art Journal*, 5 (1997).

Vabar, Vappu, „Lõpu mängud. „Biotoopia” – Sorosi Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuse III aastanäitus”, *Kultuurileht*, 0 8.12.1995.

Varblane, Reet, „Feministlik diskursus Eesti kunstikriitikas“, *Eesti kunstiteadus ja -kriitika 20. sajandil*. Eesti Kunstiakadeemia Toimetised, 9 (2002).

Varblane, Reet, „Kood-eks”, *Almanahh Kunst*, 1 (1995).

Vint, Toomas, „(Kunsti)teose sünd ja (lüh)elu(lugu)”, *Kultuurileht*, 24.11.1995.

Bakalaureuse- ja magistritööd:

Asmer, Kadri, *Neokonservatiivne kultuuriteooria Ameerika Ühendriikides aastatel 1960–1990*, magistritöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2014).

Ilves, Kati, *Paradigmaatiline pööre Eesti kunstikriitikas 1988–1994*, magistritöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2015).

Ilves, Kati, *Postmodernism ja Eesti kunstikriitika 1986–1993*, bakalaureusetöö (Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2009).

Jürisson, Maria, *Sorosi Kaasaegse Kunsti Eesti Keskuse aastanäitused 1993–1996*, bakalaureusetöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2006).

Vellevoog, Marie, *Installatsioonikunst Eestis 1990. aastate esimesel poolel Jüri Ojaveri, Jaan Toomiku ja Ando Keskküla loomingu põhjal*, bakalaureusetöö (Tartu: Tartu Ülikool, 2012).

Internetiallikad:

Kalmus, Veronika, „Standardiseeritud kontentanalüüs“, *Tartu Ülikool: Sotsiaalse Analüüsi Meetodite ja Metodoloogia Õpibaas* (2015),

<http://samm.ut.ee/kontentanalyyys>

Kivirähk, Kaarin, „Sirje Helme: Me ei osanud keegi veel õieti meiligi saata, kui virtuaalreaalsus oli juba teema”, *Eesti Ekspress*, 27.04.2017, <http://ekspress.delfi.ee/areen/sirje-helme-me-ei-osanud-keegi-veel-oieti-meiligi-saata-kui-virtuaalreaalsus-oli-juba-teema?id=78030474>

Kuspit, Donald Burton, „Art Criticism“, *Britannica*,
<https://www.britannica.com/art/art-criticism>

Kübarsepp, Riin, „Kaardistades kaduvaid“, *Postimees*, 10.08.2010,
<http://kultuur.postimees.ee/298035/kaardistades-kaduvaid>

Saar, Johannes, „Soros 95 ja Harku 75“, *Postimees*, 06.12.1995,

http://kultuur.postimees.ee/2465307/soros-95-ja-harku-75-kauksi-ulle-kui-neomatriarhaarse-motteviisi-kandja-uusi-poeese?_ga=2.136443120.1973272399.1494057089-1323685920.1453997466

SUMMARY

THE DEVELOPMENT AND CHARACTERISTICS OF ESTONIAN ART CRITICISM DURING THE FIRST HALF OF 1990'S.

The liberation from the Soviet oppression gave a chance to the artists to create more radical and innovative artworks that also caused publications of new topics in art writings. The purpose of this bachelor thesis is to examine art articles that came out in Estonia during the social and political changes in the first half of 1990's. The hypothesis of this work is to confirm that the collapse of the Soviet Union and the transition to liberal social order also influenced art scene and brought new problem sets into art criticism. Therefore according to these statements the main question of this bachelor thesis is: whether and to what extent did the changes of political and social life influence the characteristics and the content of art articles?

The research for this bachelor thesis included systematic analyzation of the data that was collected from the Sirp newspaper art articles. For the analysis the timeframe was divided into two periods: 1985–1990 and 1991–1995. The method that was used for the research was content analysis. The reason why this particular method was taken into usage was because it allows the researcher to analyse the data objectively and optimally.

It can be seen that in the first time period (1985–1990) the three most popular art mediums were paintings, followed by architecture and graphics. This fact shows also the difference between Soviet Union and Western countries. For example in the Western countries such art forms as performance and happening were very popular in the 1960s and 1970s, whereas in the Soviet Union those forms were not officially appreciated until the midpoint of 1980s and the early 1990s.

The main three topics of art articles in the newspaper Sirp during the period of 1985–1990 were: reviews/overviews of exhibitions; other (this category included all the topics that were published seldomly, such as conferences, art education, heritage protection etc.) and artist's creation/story of an artist.

The characteristics and the development in art articles are profoundly reflected by the most used

terms and phrases in art writings. With those terms and phrases the researcher can understand and analyse the behaviour of art writings and how they were influenced by the political and social regimen. During the period of 1985–1990 the three most popular categories for used terms and phrases were: other (this category included phrases that were used seldomly, such as retro, world architecture, advert-photographer etc). This category was followed by: terms and phrases with subjective adjectives (such as “good art”, “bad art”, “serious art”, etc.); terms and phrases in connection with art criticism.

In the second time period (1991–1995) the three most popular mediums were: paintings, installation art and graphics. It can be seen that the tendencies of art forms have been changed. In the Western countries installation art was popular in 1970s–1980s and its culmination was in the 1980s. Also in 1990s the installation art in the Western world started to intertwine with different fields such as: video, technology and computer art. In comparison to the Western world Estonian installation art became popular decades later, in 1990s.

The similarities and the differences between those two time periods are quite well reflected in the category: main topic. Although the most popular topic was reviews/overviews of exhibitions (same as the time period before), one can also see that art criticism and problem articles' percentage has also risen. This fact proves that transition to liberal social order caused a situation where people were not afraid to express their opinions.

Separately were also analysed two exhibitions that took place in 1990s: „Est.Fem” - an exhibition of feministic art and „Biotoopia” – an exhibition of virtual art. The reason why these two exhibitions were analysed was due to the fact that they both got a lot of feedback in different newspapers from art historians and art critics. Both of the exhibitions were innovate and new at their own time. In conclusion the 1990s period had a very obscure art life that was influenced by politics and social rules.

LISAD

KONTENTTABEL 1985–1990

Artikli nimi/ Ajaleht	Autor	Peateema	Aeg (minevik, olevik, tulevik)	Meedium	Hinnang ajale (pos., neg., neutr.)	Väärtused	Tuleviku nägemus	Kasutatavad terminid
Külalasti näitust-Sirp ja Vasar; nr.1; 4.01.1985	ETA	Näituste ülevaade.	O	Maal Graafika Skulptuur	Neutr.	Kunst, mis on pühendatud tööinimesele.	-	Nõukogude kunst
Maaailma arhitektuurimuuseumidest- Sirp ja Vasar; nr.1; 4.01.1985	Karin Hallas	Arhitektuurimuuseumi loomine ja ülevaade maailma omadest.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Kunstisalongis- Sirp ja Vasar; nr.1; 4.01.1985	Mirjam Peil	Leida Ilo näitus. Hillar Jaanuse näitus.	O	Tarbekunst Maal	Neutr.	Hea kunst	-	Hüperrealism Traditsiooniline tarbekunst Hea kunst Kunstisituatsioon
Kunstnike liidus-Sirp ja Vasar; nr.1; 4.01.1985	-	Moskva kesknäitusesaali üleliiduline kunstinäitus.	O	Kujutav kunst Tarbekunst Medalikunst Nahkehistõõ Keraamika Metallehistõõ Portree	Neutr.	-	-	-
Möödunud sügisel Bad Homburgis-Sirp ja Vasar; nr.1; 4.01.1985	Ants Hein	Läänemere maade kultuuri ja kunstiajaloo konverents.	O	Arhitektuur Maal	Neutr.	-	-	-
Ustavus elutõele-Sirp ja Vasar; nr.5; 1.02.1985	Nikolai Ponomarev	Kunstikultuuri arendamise poliitiline programm sotsialismi epohhil.	O	Ajaloomaal	Pos.	Kunstnike kodanikuvastutis kunsti vaatajate ees. Töötajate kultus. Partei usaldus tagab kunstnikele avarad võimalused rahvusvahelisel tasandil.	Suurendada nõudlikkust kunstnike professionaalsuse ja poliitilise tausta suhtes. Täiustada lepingute sõlmimist kunstnikega. Pikendada näituste väljashoidmisi.	Rahvakunstnik Nõukogude kunstnikud Kunstikultuur Nõukogude kujutavkunsti meistrid Nüüdiskunst Kunsti propageerimine Kunstikriitika tähtsus
Draakoni Galeriis-Sirp ja Vasar; nr.5; 1.02.1985	Mirjam Peil	Olav Marani maastikumaali näitusmüük Draakon Galeriis.	O	Maastikumaal Natiüürmort	Neutr.	-	-	-

„Kalevala” eepos ja Karjala kaljujoonised- Sird ja Vasar; nr.9; 1.03.1985	Kaljo Põllu	Karjala kaljujoonised ning „Kalevala” 150. aastapäev.	O	Kaljujoonised	Neutr.	-	-	Esiajalooline kunst Ürgsed kunstnikud Mütoloogia Loomismüüt
Vaarao raidkujude Sird ja Vasar; nr.9; 1.03.1985	„Sovetskaja Kultura”	Avastati Rames II muistne raidkujude Ain-Shamsi lähedal.	O	Raidkujude	Neutr.	-	-	-
Kunstisalongis- Sird ja Vasar; nr.9; 1.03.1985	Mirjam Peil	Mari Roosvaldi näitus.	O	Maal	Neutr.	-	-	Praegune kunst Vanem kunst
Kunstisalongis- Sird ja Vasar; nr.9; 1.03.1985	Tiina Käesel	Vaibakunstnike Malle Antson.	O	Vaibakunst Tarbekunst	Neutr.	-	-	Rahvakunst
Georg Bogatkini teine näitus...- Sird ja Vasar; nr.9; 1.03.1985	Harry Liivrand	Georg Bogatkini keraamika näituse ülevaade.	O	Keraamika	Neutr.	-	-	-
Rahvusromantismi päev Tartu Kunstimuuseumis- Sird ja Vasar; nr.9; 1.03.1985	Asta Põldmäe	Ülevaade rahvusromantismist.	O	Maal Illustratsioon	Neutr.	-	-	Rahvusromantism Rahvuslik motiiv Mütoloogia Folkloor Minevikumüüt Karelianism- „Kalevala” realism Muinasromantika Eesti kunst
Pilguheit Eesti foto hetkeseisule- Sird ja Vasar; nr.9; 1.03.1985	Kalju Suur	Fotograafia olukord.	O	Foto	Neutr.	-	-	Ametifotomees Näitusefoto Fotokunstnikud Lavastusfoto
Kevadnäituse graafika ja skulptuur- Sird ja Vasar; nr.14; 5.04.1985	Harry Liivrand	Kriitiline ülevaade erinevate kunstnike väljapanekute st Kevadenäitusel.	O	Graafika Skulptuur	Neg.	Kujutav kunst kui kunsti visiitkaart.	Aeglaselt on käte jõudmas ühe etapi lõpp ning uue algus kunstis.	Eesti kunst Noor kriitik Avangardism
Portree näitus- Sird ja Vasar; nr. 14; 5.04.1985	Tiina Pikamäe	Aime Kuulbuschi portreeskulptuurid.	O	Skulptuur	Pos.	-	-	Figuurplastika Portreemeister
Draakoni galeriis- Sird ja Vasar; nr.14; 5.04.1985	Mirjam Peil	Enno Ootsingu puugravüüride näitus ning nende ostmine.	O	Puugravüürid Illustratsioonid	Neutr.	-	Graafikat võiks koguda mappidesse, mitte seintele, kuna see aitaks graafikal tagasi saada oma intiimsust ning suurendaks piltide väärtustamist.	Tõsine kunst Eesti kunst
Vitas Luckuse- Sird ja Vasar; nr.14;	Kalju Suur	Vitas Luckuse isikunäitus Kiek in de	O	Foto	Pos.	-	-	Fotokunstnik Reklaamifotograaf

5.04.1985		Kökis.						Fotonäitus
Arhitektuurinäitus hinnangutes ja arvamustes- Sirp ja Vasar; nr.18; 1.05.1985	Karin Hallas	Eesti NSV Arhitektide Liidu korraldatud arhitektuurinäitus.	O	Ehituskunst Kujutav kunst Arhitektuuriplakat Graafika	Neutr.	-	-	Arhitektuurinäitus Maailmaarhitektuur Arhitektuur on kunst.
Arhitektuurinäitus hinnangutes ja arvamustes- Sirp ja Vasar; nr.18; 1.05.1985	Krista Kodres Liivi Künnapu	Eesti NSV Arhitektide Liidu korraldatud arhitektuurinäitus.	O	Ehituskunst	Neutr.	-	-	Uus arhitektuur Vana arhitektuur Puhtkunstiline Uushistoritsism Uusmodernism Postmodernism
Arhitektuurinäitus hinnangutes ja arvamustes- Sirp ja Vasar; nr.18; 1.05.1985	Mart Kalm	Eesti NSV Arhitektide Liidu korraldatud arhitektuurinäitus.	O	Ehituskunst Kujutav kunst	Neutr.	-	-	Nüüdisarhitektuur Hea arhitektuur
Arhitektuurinäitus hinnangutes ja arvamustes- Sirp ja Vasar; nr.18; 1.05.1985	Harry Liivrand	Eesti NSV Arhitektide Liidu korraldatud arhitektuurinäitus.	O	Ehituskunst	Neutr.	-	-	Uus arhitektuur
Disain '85- Sirp ja Vasar; nr.18; 1.05.1985	Vladimir Aronov	Nõukogude Liidu, Bulgaaria RV, Saksa DV, Ungari RV, ja Poola RV ühisnäitus Moskva Üleliidulise Rahvamajandussaaavutuste Näituse paviljonis.	O	Disain Tööstusdisain	Neutr.	-	-	-
Vabariiklik akvarellinäitus- Sirp ja Vasar; nr.18; 1.05.1985	Tiiu Pallo-Vaigult	Vabariiklik Akvarellinäitus Tartu Kunstnike Majas.	O	Akvarellmaal	Neutr.	-	-	Pärisakvarellist
Kunstipedagoogide aastapreemiad- Sirp ja Vasar; nr.18; 1.05.1985	Kalju Suur	Kunstnike Liidu esteetilise kasvatuse komisjon ja ENSV Haridusministeeriumi kunstõpetuse komisjon määrasid aastapreemiad kunstipedagoogidele.	O	-	Neutr.	-	-	-
Muinsuskaitsekuu: Kultuuriväärtuste säilitamisest- Sirp ja Vasar; nr.18; 1.05.1985	Endel Valk-Falk	Kultuuriväärtuste säilitamine ning restaureerimise	O	Restaureerimine	Neutr.	-	Soov saada ka Eestisse restaureerimiskeskust.	-

		ne.						
Inimene ja loodus- Sirp ja Vasar; nr.23; 7.06.1985	Sirje Helme	Rahvusvaheline kustinäitus „Inimene ja loodus”.	O	Maal Graafika	Neutr.	Hea kunst	Rahvusgaleriide puudumise tõttu kogutakse näitustele sarnast (head) kunsti kuna kunstipublik näeb seda harva. Seetõttu on näitused muutunud üksluiseks ning selle vältimiseks tuleb luua rahvusgalerii, mis tegeleb hea kunstiga ning seetõttu muutuvad ka näitused mitmekesisemaks.	Esteetiline kunstikultuur Kunstiline nägemus Kunsti rahvusgalerii Hea kunst
Küülnäitus tarbekunstimuuseumis- Sirp ja Vasar; nr.23; 7.06.1985	Ivika Kärmik	Natalia ja Vjatšeslav Begidžanovi tarbekunsti näitus.	O	Tarbekunst Vaibakunst	Neutr.	-	-	Vaibakunst Tekstiilkunstnikud Kujutav kunst Vaibalooming Traditsiooniline maalikunst
Silvi Liiva tundesoe kunst- Sirp ja Vasar; nr.23; 7.06.1985	Juta Kivimäe	Silvi Liiva ülevaatenäitus e kirjeldus.	O	Graafika Raamatukunst	Neutr.	-	-	Moodne kunst Omaaegne kunstikriitika Naiselikum kunstnik Nüüdisgraafika
Mees, kes ei mahu ruumi- Sirp ja Vasar; nr.27; 5.07.1985	Ilmar Malin	Hinnang Andrus Kasemaa seinamaalile „Mahtra sõda” 1985.	O	Seinamaal	Neutr.	-	-	Monumentaalkunst Picasso'lik Siqueiros'lik
Kunstialongis- Sirp ja Vasar; nr.27; 5.07.1985	Mirjam Peil	Moekunst ja mööblikunst Kunstialongis ja Draakoni Galeriis.	O	Moekunst Mööblikunst Ehtekunst Kostüümikunst	Neutr.	-	-	Suur kunst Boutique-pood Moekunstnikud Art deco Eksponeerimiskunst
Mida arvata „Karuse kuningatest?”- Sirp ja Vasar; nr.27; 5.07.1985	Mati Mandel	Karuse kiriku hauaplaadi sõdalasefiguur ning vastuväide Heinz Valgule.	O	Kirikukunst	Neutr.	-	Mitte viia kõiki hauamonumente Niguliste muuseumisse, vaid kohaliku kirikusse, kust monumendid pärit on, säilitades nõnda kohaliku kultuuri. Luua vaatajate jaoks eraldi monumentide koopiad ning paigutada need algsetesse monumentide leiukohtadesse.	Hauaplaadid
Kunstdiplom '85- Sirp ja Vasar; nr.27;	-	Nimekirj tudengitest,	O	Maal Teatridekor	Neutr..	-	-	-

5.07.1985		kes said kunstiplomi		atsioon Graafika Skulptuur Keraamika Klaas Metall Kostüüm Tekstiil Nahk Ruumi- ja mööblikuju ndus Tööstuskun st Arhitektuur				
Kolm fotonäitust Kiek in de Kökis- Sirp ja Vasar; nr.27; 5.07.1985	Peeter Langovits	Ülevaade kolmest fotonäitusest Kiek in de Köki fototornis.	O	Foto	Neutr.	-	-	Esteetiline nauding Fotokunstnik Pitorealism
Kõnelus Leila Pärtelpojaga- Sirp ja Vasar; nr.31; 2.08.1985	Heili Volberg	Intervjuu Leila Pärtelpojaga.	O	Renoveeri mine	Neutr.	-	-	Neorenessanss Palladionism Sisearhitektid Sisekujundus Rahvakunst
Raemuseumis suvesesoonil- Sirp ja Vasar; nr.31; 2.08.1985	Mirjam Peil	Vabaõhumuu seumist pärit ekspositsioon, mis kirjeldab 19.-20.sajandi talurahva tekstiilikunsti.	O	Tekstiilikun st	Neutr.	-	-	Rahvakunst Modernistlik kunstihoiak Naiskäsitöö Retro
Kunstisalongis- Sirp ja Vasar; nr.31; 2.08.1985	Ants Säde	Läti viie plakatikunsti ku näitus Kunstisalongi s.	O	Plakatikun st	Neutr.	Hea plakatikunst	-	Plakatikunst Värvifotoplakat Rahvakunst Poliitplakat Tänapäeva plakat Naiste emantsipatsioon Fotoplakat Maaliplakat Hea plakat
Teised meist- Sirp ja Vasar; nr.31; 2.08.1985	Gerd Fiedler	Harry Jürgensi ja Peeter Kraasi tegevus Saksa DV's.	O	Illustratsio n Ofort Eksliibris Foto	Neutr.	-	-	Fotokunst Grisaille
Teised meist- Sirp ja Vasar; nr.36; 6.09.1985	Gerd Fiedler	Ervin Õunapuu joonistused Saksa DV's.	O	Tušijoonist us Akvarelli maalid	Neutr.	-	-	-
Jalutuskäik Viru tänaval (sisseastumistega)- Sirp ja Vasar; nr.36; 6.09.1985	Krista Kodres	Viru tänava äriruumide interjäär ja sisekujundus.	O	-	Neg.	Hoone sisekujundusel tuleks mingil määral lähtuda ka selle ajastuvaimust ning võtta arvesse hoone arhitektuuri.	-	Sisekujundus Eklektiline Halb disain Hea interjäär
Kunstiõpetusest seoses algava	Evi Sepp	Ülevaade vabariigilisest	O	-	Neg.	Kunstiõpetuse ja -ajaloo rolli	-	Uus kunst Moodne kunst

õppeaasta ja šeflussidemetega- Sird ja Vasar; nr.36; 6.09.1985		kunstiõpetajate konverentsist ja kunstiõpetusest ning kritiseering kunstiõpetuse kehva taseme üle. Appihüüd Kunstnike Liidule.				suurendamine koolis ning selle väärtustamine.		Vana kunst
Näitus Kuressaare lossis- Sird ja Vasar; nr.36; 6.09.1985	Tiina Käesel	Nelja tarbekunstniku grupinäitus Kuressaare lossis.	O	Tarbekunst Keraamika Tekstiilikunst Metallikunst Vaibakunst	Neutr.	-	-	Esivanemate kunstipärand Kunstkriitika
Henno Sepmann 1925-1985- Sird ja Vasar; nr.40; 4.10.1985	Mart Port	Henno Sepmanni mälestusartikkel.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Märkmeid Lahti VI plakatibiennaalilt- Sird ja Vasar; nr.40; 4.10.1985	Sirje Helme	Rahvusvaheline plakatibiennaal Lahtis.	O	Plakatikunst	Neutr.	-	-	Kultuurplakat Graafiline plakat Originaal plakat
Autoriplatat kujundaja pilgu läbi- Sird ja Vasar; nr.40; 4.10.1985	Silver Vahre	Tallinna Kunstisalongi „Autoriplatat i '85” näitus ülevaade kujundaja perspektiivist.	O	Plakatikunst	Neutr.	-	-	Visuaalse kujundi kriis Loomingu kvaliteet Fotograafika Kirjaplakat Fotoplakat Teatriplakat Hoiatusplakat Näituseplakat
Draakoni Galeriis- Sird ja Vasar; nr.40; 4.10.1985	Tiina Käesel	Sirje Reitavi näitus Draakoni Galeriis.	O	Tekstiilikunst Vaibakunst	Neutr.	-	-	Kunstnik- kavandaja Näitusevaip Põrandavaip
Raemuuseumis- Sird ja Vasar; nr.40; 4.10.1985	Tiina Käesel	Juta Piirlaidi, Kaja Vendla ja Ilona Treimani näitus Raemuuseumis.	O	Moekunst Klaasikunst Metallikunst Ehtekunst	Neutr.	-	-	-
Kristjan ja Paul Raud 120; Sird ja Vasar; nr.44; 1.11.1985	Juta Kivimäe	Kristjan ja Paul Raud 120.sünniaastapäev ning nende pühendatud mälestusõhtu.	O	-	Neutr.	-	-	-
Interjööri aastapreemiad- Sird ja Vasar; nr.44; 1.11.1985	Taervo Gans	Iga-aastase interjööri ülevaatenäitus kokkuvõtte.	O	.	Neutr.	-	-	-
Näituse osalised kinomajas- Sird ja Vasar; nr.44;	-	Grupifotod kultuuritegela	O	-	Neutr.	-	Kuna kunstnikud ei soovi enam vabatahtlikult end	„Kunstikindral” Kaasaegsed kunstnikud

1.11.1985		stest.					pildistada lasta, siis võib-olla tuleks nad kättpidi piltniku ette tuua.	Kunstrahvas
Sügisnäitus '85- Sird ja Vasar; nr.44; 1.11.1985	Mai Levin	Filosoofilisus kunstis ning selle vajalikkus. Kriitilisus mõningate kunstnike loomingu suhtes.	O	Kujutav kunst Tarbekunst Joonistus Maal Graafika Skulptuur	Neg.	Vähendada filosoofilisust kunstis.	-	Kriitika Eesti kunst Kunstnik-filosoofi Nüüdiskunst Kunstikultuur Kunstnikutüüp Sümbolkujund Kunstipraktika Dekoratiivkunst
Pakkhoone eilne ja tänane- Sird ja Vasar; nr.49; 6.12.1985	Boriss Dubovik	Pakkhoone ajalugu.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Kunstisalongis- Sird ja Vasar; nr.49; 6.12.1985	Evi Pihlak	Jaan Elkeni looming.	O	Maal	Neutr.	-	-	Noor kunst
Kunstisalongis- Sird ja Vasar; nr.49; 6.12.1985	Mirjam Peil	Jüri Kaarma looming.	O	Graafika Raamatukujundus	Neutr.	-	-	Esteetiline Kunstikujund
Repliik- Sird ja Vasar; nr.49; 6.12.1985	Boriss Bernštein	A. S. Puškini nimelise Kunstimuuseumi ning Moskva Uue Lääne Kunsti Muuseumi kujunemislugu.	O	-	Neutr.	-	-	-
Professor Peeter Tarvas 70- Sird ja Vasar; nr.1; 3.01.1986	Mirjam Peil	Intervjuu Peeter Tarvasega	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	Eesti arhitektuuritraditsioon Moodne kunst Maastikuarhitekt Kunstiharidus Rahvakunstnik
Postimees Kesklinn- Sird ja Vasar; nr.1; 3.01.1986	Linnakodanikud: A.Tõnisson; H.Mark	Ajalehele saabunud kodanike kirjad Tallinna kultuurikvartali ehitusest.	O	-	Neg.	Linnakodanike arvamuste kaasamine linnaplaneeringutesse.	-	-
Kunstnike Liidus- Sird ja Vasar; nr.1; 3.01.1986	-	Põlva rajooni preemia parima portreemaali eest Efraim Allsalule. Medal „Aasta parimale kriitikule” Jaak Kangilaskile.	O	Portreemaal	Neutr.	-	-	-
Teised meist- Sird ja Vasar; nr.1; 3.01.1986	-	Läti ajalehe „Padomju Jaunatne” ülevaade	O	Arhitektuur Maalikunst	Pos.	-	-	-

		Eesti NSV arhitektuurinäituse arutelust. Petri Vuojala ülevaade Jüri Arraku „Kalevala” illustratsiooni dest.						
Väga lugupeetud Adele Reindorff-Sirp ja Vasar; nr.6; 7.02.1986	Inge Teder	Õnnitlus Adele Reindorffile 85.sünnipäeva puhul ning tema loomingu kiitus.	O	Nahakunst Tarbekunst	Pos.	-	-	Mõõdukas modernism Rahvakunst
Kunstnik ja kunstipropaganda-Sirp ja Vasar; nr.6; 7.02.1986	Illimar Paul	Kunstipropaganda ja kunstikriitika arendamine ning kunstipubliku loomine.	O	-	Neutr.	-	Kunsti tutvustamisega tuleb tegeleda laialdasemalt. Noored peavad olema avarama kultuurilise haridusega, sest siis tuleb sellest ka kunstipublik.	Kunstipropaganda Kunstipropaganda büroo Diplomeeritud kunstnik
Neli maalijat Gruusiast- Sirp ja Vasar; nr.6; 7.02.1986	Evi Pihlak Mirjam Peil	Nelja Gruusia kunstniku näitus Kunstisalongis.	O	Maal Kujutav kunst	Neutr.	-	-	Nüüdiskunst Uus kunst Kunstiprobleematiika Avar kunstielu
Kunstitalv Stockholmis- Sirp ja Vasar; nr.10; 7.03.1986	Jaak Kangilaski	Stockholmi kunstiasutused ja nende ajalugu.	O	-	Neutr.	-	-	-
Märt Laarmani mälestusõhtu- Sirp ja Vasar; nr.10; 7.03.1986	-	Tartu Kunstimuuseumis toimus Märt Laarmani mälestusõhtu ning külastati kunstniku hauda Otepääl.	O	-	Neutr.	-	-	-
Nõmme arhitektuurilisi seisukohti- Sirp ja Vasar; nr.14; 4.04.1986	Silvi Lindmaa	Nõmme linnaosa ajalugu ning selle arhitektuur.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Leningradi maalikunstnike näitus Kadriorus- Sirp ja Vasar; nr.14; 4.04.1986	L. Ulitina	Ülevaade Leningradi maalikunstnike näitusest Kadriorus.	O	Maal	Neutr.	-	-	-
Meremuuseumis on vaadata rannarootslaste näitus- Sirp ja Vasar; nr.14;	Piret Õunapuu	Eesti Riikliku Meremuuseumi rannarootslaste näituse	O	Rahvariided	Neutr.	-	-	-

4.04.1986		ülevaade.						
Interjööri aastapreemiad- Sirp ja Vasar; nr.18; 1.05.1986	Krista Kodres	ENSV Kunstnike Liidu interjööriülevaatenäituse kokkuvõte.	O	Interjäär	Neutr.	-	-	Uusinterjäär Uus-neogooti
Huvitav külaläinäitus- Sirp ja Vasar; nr.18; 1.05.1986	Tiina Käesel	Kunstinäitus Linnamuuseumis.	O	Ehtekunst	Neutr.	-	-	Kunstiküps
Ühest Ants Laikmaa kirjast Gallén-Kallelale: 5.mail on Ants Laikmaa 120. sünniaastapäev- Sirp ja Vasar; nr.18; 1.05.1986	Vaike Tiik	Ants Laikmaa kirja tõlge ning mehe soov tutvustada Soome kunstnike teoseid Eestis ning korraldada selle alane näitus.	O	-	Neutr.	-	-	Rahvakunst
Kingissepa elamu arhitektuurivõistlus- Sirp ja Vasar; nr.18; 1.05.1986	Hain Toss	Kultuurimälestiste Riikliku Projekteerimise Instituudi instituudisise arhitektuurivõistlus.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Eesti kunst väljaspool koduvabariiki- Sirp ja Vasar; nr.18; 1.05.1986	-	Erinevad eesti kunstnike näitused väljaspool Eesti NSV'd.	O	Graafika Pastell Maal Joonistused Akvarell Tarbekunst Keraamika Metallehistöö	Neutr.	-	-	Nüüdisaegne maalikunst
Tundmatu Tallinn: Näituseplats Tornide väljakul (1896-1930)- Sirp ja Vasar; nr.23; 6.06.1986	Leo Gens	Tallinna Tornide väljakul asunud näituseplats.	M	Arhitektuur	Neutr.	-	-	Nõukogude kunst
Saxa loquuntur...*: Ants Laikmaa – Arhitektuurist- Sirp ja Vasar; nr.23; 6.06.1986	Karin Hallas	Ülevaade Ants Laikmaa tegevustest.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	Kunstiõis (e. hea kunstnik) Rahvuskultuur Eesti arhitektuurikriitika
Kadaka tee 62 restaureeritakse- Sirp ja Vasar; nr.23; 6.06.1986	Silvi Lindmaa	Karl Burmani Kadaka tee 62 hoone restaureerimine.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Kunstnikudiplom '86- Sirp ja Vasar; nr. 27; 4.07.1986	-	Nimekirj tudengitest, kes said kunstidiplomi	O	Maal Teatridekoratsioon Graafika Skulptuur	Neutr.	-	-	-

				Keraamika Klaas Metall Tekstiil ja kostüüm Nahk Ruumi- ja mööblikuju ndus Tööstuskun st Arhitektuur				
Näitused: Kunstisalong- Sirp ja Vasar; nr.27; 4.07.1986	Mirjam Peil	Valli Lember- Bogatkina ja Nikolai Guli näitused.	O	Maal	Neutr.	-	-	-
Õigus on vanal Vitruviusel: Vestlus Boris Miroviga- Sirp ja Vasar; nr.27; 4.07.1986	Heili Volberg	Intervjuu Boris Miroviga.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Interjööri anno 1985- Sirp ja Vasar; nr.31; 1.08.1986	Krista Kodres	1985.aastal kasutatud interjööri elemendid.	O	Interjäär Arhitektuur	Neutr.	-	-	Modernistlik kujundus Metakujundus „Praegusaja kaoiline kunstipilt.” Postmodernism Neomodernism
Draakoni Galeriis- Sirp ja Vasar; nr.31; 1.08; 1986	Mirjam Peil	Ilmar Malini maalide ja joonistuste näitus.	O	Maal	Neutr.	-	-	-
Rahvusvahelise näituse pronksmedal Eesti plakatistidele- Sirp ja Vasar; nr.31; 1.08.1986	-	Tšehhoslovak kias Brnos rahvusvahelin e kujundusgraaf ika- ja plakatibienna al.	O	Graafika Plakat	Neutr.	-	-	-
Arhitekt Nikolai Kusmin 80- Sirp ja Vasar; nr.31; 1.08.1986	Oleg Kotšenovsk i	Nikolai Kusmini 80.juubel ning tema looming läbi aastate.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	Postmodernism
EKE projekt 20- Sirp ja Vasar; nr.36; 5.09.1986	Tiina Käesel	EKE projekti 20. sünnipäev ning selle senise töö ülevaade- intervjuu Leo Gensiga.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	Nüüdisarhitektuur
Uutmine või ülevõõpamine? Märkmeid kujutava kunsti probleemidest- Sirp ja Vasar; nr.36; 5.09.1986	V. Mann (ajalehest „Izvestija”)	Probleemid kujutava kunsti reglementeer mise ning liigse muutmise ning kriitika sellele.	O	Kujutav kunst	Neg.	-	Tuleb luua vabad tingimused kunsti pulseerimise jaoks, sest see on kõige tähtsam kunsti ümberkorraldamis el.	Kunstiprogress Kunstikriitika

Ta toimib siiski- Sirp ja Vasar; nr.36; 5.09.1986	Maarja Mänd	Moekunstnike ülevaatenäitus hotellis Sport.	O	Moekunst	Neutr.	-	-	-
Loorberite vilus- Sirp ja Vasar; nr.36; 5.09.1986	Marika Valk	Tarbekunsti kehv areng.	O	Tarbekunst Kujutav kunst	Neg.	-	-	Tarbekunsti feminiinsus
Andrus Kasemaa, Eesti kunsti traditsioonide hoidja- Sirp ja Vasar; nr.40; 3.10.1986	Eha Komissarov	Andrus Kasemaa looming ning tema erinevus Tallinna kunstnikest.	O	Maal	Neutr.	-	-	-
Kutsuv vastu vaidlema- Sirp ja Vasar; nr.40; 3.10.1986	Anu Raud	Kritiseering tarbekunsti üle- ja alahindamisel e.	O	Tarbekunst	Neg.	Tarbekunstnike kohus on teenida inimesi.	-	Kriitikaahirm
Kui aeg plakati vastu lahke on...- Sirp ja Vasar; nr.40; 3.10.1986	Sirje Helme	Plakatikunsti areng.	O	Plakatikun- st	Neutr.	-	-	Fotoplatat Joonistusplakat Reklaamplakat
Homburgi kõnelused- Sirp ja Vasar; nr.45; 7.11.1986	Krista Kodres	Bad Homburgis toimus Läänemerema- ade kunstiajaloo probleeme käsitlev konverents, milles osalesid Eestist Juhan Maiste ja Krista Kodres.	O	-	Neutr.	-	-	-
Pöördumine Eesti NSV Haridusministeeriu- mi, Eesti NSV Kultuuriministeeriu- mi, loominuguliste liitude, kõigi poole, kellest sõltub meie kasvava põlvkonna esteetiline kasvatus- Sirp ja Vasar; nr. 45; 7.11.1986	Jaak Kangilaski Ando Keskküla Riho Kuld Helene Kuma Evald Okas Enn Põldroos Tiit Pääsuke Jaak Soans Mait Summatave t Endel Taniloo Inge Teder Vive Tolli Ilmar Torn Heinrich Valk Jaan Vares	Kritiseeritaks e kunstiharidus e kehva olukorda ning soovitakse, et hakataks rohkem rõhku panema noorte esteetilisele kasvatusele. Üleskutse kunstiharidus e parandamisel e ning soov luua rohkem kunstiga seonduvaid üritusi, huviringe, ekskursioone jne.	O	-	Neg.	Kaitsta oma kunstikultuuri.	Noorsugu tuleb kunstiliselt rohkem harima hakata.	-
Banska Bystrica '86- Sirp ja Vasar; nr.49; 5.12.1986	Boriss Bernštein	IX puugravüüri biennaal.	O	Graafika	Neutr.	-	-	-

Kunstisalongis- Sirp ja Vasar; nr.49; 5.12.1986	Krista Kodres	23 kujundaja üleastumine näitusega „Aeg ja koht” Kunstisalongis.	O	Sisekujundus Disain Ruumikunst Kujutav kunst Fotokunst	Neutr.	-	-	Neomodernism
Väike-Õismäest: Vanalinna ja Lazdynai kõrval- Sirp ja Vasar; nr.49; 5.12.1986	Paul Härmson	Tallinna arhitektuur.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	Postmodernism Modernism
Moekommentaar: Mood '87- Sirp ja Vasar; nr.1; 1.01.1987	Tiina Käesel	Moe-show „Mood '87” kommentaar.	O	Moekunst	Neutr.	-	-	Rahvakunst Unisex
Kultuuri kaitseks- Sirp ja Vasar; nr.1; 1.01.1987	Gustav Ernesaks Jüri Järvet Eri Klas Kaljo Kiisk Jaan Rääts Enn Põldroos Valve Pormeister Jaan Eilart Jaak Kangilaski Heinz Valk Arne Mikk Aarne Üksküla	Lahkarvamus ed Noorsooteatri saaliosa vanalinnas 9.kvartalisel ja Kunstihoone Harju tänavale ehitamisel.	O	-	Neutr.	-	-	-
Joachim Johni graafika- Sirp ja Vasar; nr.1; 1.01.1987	Mai Levin	Joachim Johni graafika näitus Kadrioru kunstimuuseumis.	O	Graafika	Neutr.	-	-	-
Mida kujutab siis endast madaltihoonestus?- Sirp ja Vasar; nr.6; 6.02.1987	Malle Meelak	Selgitus madaltihoonestuse kohta.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Uus kunstimuuseum Leineri tänavasse?- Sirp ja Vasar; nr.6; 6.02.1987	ENSV Riikliku Kunstimuuseumi teadurid	Eesti kunstimuuseumi ajalugu ning tulevikuplaanid.	O	-	Neutr.	-	Kadrioru peahoone remondi tõttu on vaja muuseumi ümber kolida, sobilik paik selleks oleks Leineri tänav.	Nõukogudeaegne kunst Moodne kunst Rahvamuseum Kunstitempel
Veel kord arhitektuurfotost- Sirp ja Vasar; nr.6; 6.02.1987	Ignar Fjuk	Eesti NSV Arhitektide Liidu poolt korraldatud arhitektuurfotost võistluse tulemused.	O	Arhitektuur Foto	Neutr.	-	-	-
Dialog: Näitusel „Ese kunstis”- Sirp ja Vasar; nr.10; 6.03.1987	Krista Kodres Olev Subbi	Kunstihoone näitus „Ese kunstis” ülevaade ning Krista	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	Pop-art'lik Kunstikriitika

		Kodrese ja Olev Subbi vaheline arutelu.						
Leo Lapini näitus Pori- Sirk ja Vasar; nr.10; 6.03.1987	Elle Anupõld	Leo Lapini näitus Pori kunstimuuseumis.	O	Graafika	Neutr.	-	-	Performance-kunstnik
Selgituseks ja vabanduseks- Sirk ja Vasar; nr.10; 6.03.1987	Kaur Altoa	Kaur Altoa parandused ja selgitused teosele „Nõukogude Liidu kunstimälestised: Valgevene, Leedu, Läti, Eesti”.	O	-	Neutr.	-	-	-
Kunstisalongis- Sirk ja Vasar; nr.10; 6.03.1987	Tiina Käesel	Nelja Leedust päris emailikunsti näitus Kunstisalongis.	O	Emailikunst	Neutr.	-	-	Tarbekunstikriitik
Kolmkümmend konkursi- Sirk ja Vasar; nr.10; 6.03.1987	Endel Pillau	XXX vabariiklik raamatukunsti konkurs.	O	Raamatukujundus	Neutr.	-	-	-
August Weizenberg 150- Sirk ja Vasar; nr.14; 3.04.1987	-	150 aastat August Weizenbergi sünnist ning temale pühendatud näituse avamine Kadrioru lossis.	O	Skulptuur	Neutr.	-	-	-
Kunstisalongis- Sirk ja Vasar; nr.14; 3.04.1987	Eha Komissarov	Jaak Arro, Signe Kivi ja Toivo Raidmetsa korraldatud näitus Kunstisalongis. Einar Vene näitus.	O	Maalikunst Tekstiilikunst	Neutr.	-	-	Noor kunst Uusekspressionism Postmodernism Moodne kunst Neoekspressionism Manerism Fantsastiline realism
Ruth Tulving ja graafika- Sirk ja Vasar; nr.14; 3.04.1987	Jüri Hain	Ruht Tulvingu personaalnäitus Eesti NSV Riiklikus Kunstimuuseumis.	O	Graafika	Neutr.	-	-	Embossing Viscosity
Amatöörarhitekti töömailt- Sirk ja Vasar; nr.14; 3.04.1987	Jaak Jüris	Vaike Lubi arhitektuurilooming.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Maalidest ja näitustest- Sirk ja	Ants Juske	Arvustest kaasaja	O	Kujutav	Neg.	-	-	Kriitika

Vasar; nr.18; 1.05.1987		näitustest ja maalidest ning sellest, et kriitika side kunstiga on lõdvenenud. Kriitiline ülevaade kevadnäituses t.		kunst				Postmodernism
Akvarell 1987 Tartus- Sirp ja Vasar; nr.23; 5.06.1987	Reet Varbalne	Arengud eesti maalikunstim.	O	Maalikunst	Neutr.	-	-	-
Arhitektide Liidus-Sirp ja Vasar; nr.23; 5.06.1987	-	„EKE projekti” saalis toimus instituudi tööde ülevaatenäitus. Arhitektide Liidu välajasõit Pärnu.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Kujundajate sektsioon Antineemel 22.-24. mai- Sirp ja Vasar; nr.23; 5.06.1987	Eero Jürgenson	Kolme päevane kujundajate konverents Antineemel.	O	Sisustuskunst Kujunduskunst	Neutr.	-	-	Nüüdisaegne sisustuskunst Kunstikriitik
Üleliiduline noorenäitus; kevad või kriis?- Sirp ja Vasar; nr.23; 5.06.1987	Ants Juske Harry Liivrand	Arvustus ja ülevaade üleliidulisest noortenäitusest.	O	Kujutav kunst Tarbekunst	Neg.	-	-	Kriis nõukogude kujutavas kunstis. Stagnatsioon Performance Hüperrealism Uusmaalilisus Neoekspressionism
Mihhail Duhhomjonoki skulptuurid- Sirp ja Vasar; nr.23; 5.06.1987	Leo Gens	Lillepaviljoni s eksponeeritud Mihhail Duhhomjonoki näitus.	O	Skulptuur	Neutr.	-	-	-
NSVL Arhitektide Liidu VIII kongress-Sirp ja Vasar; nr.27; 3.07.1987	Piret Lindpere	Ülevaade Moskvast toimunud NSVL Arhitektide Liidu VIII kongressist.	O	Arhitektuur	Neg.	-	-	Arhitektuurikriitik Ehitajate diktatuur Arhitektuuri kriis.
NSVL Arhitektide Liidu VIII kongress-Sirp ja Vasar; nr.27; 3.07.1987	Irina Raud	Korterite tagamine kõikidele peredele aastaks 2000.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
NSVL Arhitektide Liidu VIII kongress-Sirp ja Vasar; nr.27;	Ado Eigi	Elurajoonide ehitamine ning	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-

3.07.1987		elukeskkonna kvaliteet.						
Näitusering: Kunstisalong- Sirp ja Vasar; nr.27; 3.07.1987	Vappu Vabar	Helle Vahersalu näitus Kunstisalongis. Jarõna Ilo näitus Kunstisalongis.	O	Maalikunst Graafika Joonistus	Neutr.	-	-	-
A. H. Tammsaare majamuuseum- Sirp ja Vasar; nr.27; 3.07.1987	Heie Treier	„Rühm T” näitus A. H. Tammsaare majamuuseumis ning vestlus Raoul Kurvitsa ja Urmas Muruga.	O	Maalikunst Graafika Arhitektuur	Neutr.	-	-	Paradoksaalne näitus Postmodernism Kriitika Modernismi uus kvaliteet. Avangardism Uusekspressionism „Külm ekspressionism”
Järelmõtteid NSVL Arhitektide Liidu kongressile- Sirp ja Vasar; nr.32; 7.08.1987	Hain Toss	Negatiivne arvamus NSVL Arhitektide Liidu kongressist.	O	Arhitektuur	Neg.	Arhitektide vabadus.	Allutada projekteerimine otseselt Ministrite Nõukogule. Vähendada tüüpprojekteerimist. Leida erinevaid lahendusi ehituse industrialiseerimiseks ning vabaneda raudbetoon paneelhitistest.	Arhitektuuripoliitika
Järelmõtteid NSVL Arhitektide Liidu kongressile- Sirp ja Vasar; nr.32; 7.08.1987	Veljo Kaasik	Arvamus Arhitektide Liidu kongressist.	O	Arhitektuur	Neutr.	Arhitektide vabadus.	Anda arhitektidele vabamad käed.	Arhitektuuripoliitika kriis.
Järelmõtteid NSVL Arhitektide Liidu kongressile- Sirp ja Vasar; nr.32; 7.08.1987	Vilen Künnapu	Arvamus Arhitektide Liidu kongressist.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	Arhitektuurielu vajab reformimist kaasaegsema suhtes.	Kriitika
Kunstisalongis- Sirp ja Vasar; nr.32; 7.08.1987	Leo Gens	Aleksander Pilari 75. juubel ning kunstniku näitus Kunstisalongis.	O	Maalikunst	Neutr.	-	-	-
Kunstnik ja metseen: E. Rantase korraldatud V. Tolli näitus Savonlinnas- Sirp ja Vasar; nr.32; 7.08.1987	Enn Põldroos	Vive Tolli näitus Osuuspanga ruumides Savonlinnas.	O	Graafika	Neutr.	-	-	-
„Eksootika” Lillepaviljonis- Sirp	Kai	Tööstuskunsti näitus	O	Tööstuskun	Neutr.	-	-	-

ja Vasar; nr.32; 7.08.1987	Vaarandi	Lillepaviljoni s.		st				
Külalisnäitus Kaunasest- Sird ja Vasar; nr.32; 7.08.1987	Maarja Mänd	Näitus Kaunase Eksperimenta alse Keraamikateh ase „Jesija” kunstniku Irena Petraviciene loomingust.	O	Tarbekunst	Neutr.	-	-	-
Riias- Sird ja Vasar; nr.32; 7.08.1987	Tiina Käesel	Signe Kivi näitus Riia Planetaariumi tiibsaalis.	O	Tekstiilikun st	Neutr.	-	-	Intellektuaalne kunstipublik
Arhitektide Liidus- Sird ja Vasar; nr.32; 7.08.1987	-	Parimad arhitektuuri lahendused EKP Keskkomitee rajatava V. I. Lenini monumendile koos statsioonarset e tribüünidega ning EKP Keskkomitee ja „Estonia” vahelise ala planeeringule.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Näitusering: Kunstisalong- Sird ja Vasar; nr.36; 4.09.1987	Mirjam Peil	Kieli kunstniku Peter Nageli näituse avamine Kunstisalongi s.	O	Maalikunst	Neutr.	-	-	-
Näitusering: Draakoni Galerii- Sird ja Vasar, nr.36; 4.09.1987	Ants Juske	Rait Räätsi peeglite ja vitraaži näitus Draakoni Galeriis.	O	Vitraažikun st	Neutr.	-	-	-
Näitusering: Raemuseum- Sird ja Vasar; nr.36; 4.09.1987	Mirjam Peil	Siiri Nummerti, Kersti Rattuse ja Tiina Viirelaiu kolmknäitus.	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	Uusekspressionis m Külm ekspressionism
Tartu kunst Leedus ja Eestis- Sird ja Vasar; nr.36; 4.09.1987	Tamara Luuk	Tartlastest kunstnike näitus M. Žilinskase pildigaleriis ning eestlaste ja leedukate kunstierinevu sed.	O	Maal	Neutr.	-	-	-
Kollastest sandaalidest ruumini, millel pole möödet- Sird ja Vasar; nr.40;	Sirje Helme	Leonhard Lapini personaalnäit us.	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	Postfuturesim

2.10.1987								
Hilda Üpruse näitus-Sirp ja Vasar; nr.40; 2.10.1987	Krista Piirimäe	Hilda Üpruse kunstinäitus Tartu Kunstimuuseumi lektoriumis.	O	Maalikunst	Neutr.	-	-	-
Ühisnäitus Kiievis-Sirp ja Vasar; nr.40; 2.10.1987	Jaak Olep	Eesti ja Ukraina kunstnike ühisnäitus Kiievi Polütehnilises Instituudis.	O	Maalikunst Graafika Skulptuur	Neutr.	-	-	-
Voldemar Toppel 80- Sirp ja Vasar; nr.40; 2.10.1987	Noorem Kolleeg	Voldemar Tippeli looming.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Mis on südamel: Kunstnike Liidu kongressi eel- Sirp ja Vasar; nr.40; 2.10.1987	Heinz Valk	Kriitiline arvamus nüüdiskunsti seisaku ja uute muutuste vähesuse üle, mis on põhjustatud metseenide nappuse tõttu.	O	-	Neg.	-	Suuremat sõltumatust kunstnikele.	Nüüdiskunst Noortekunst Kunstigeenius
Sügisnäitusest-Põhitähelepanuga maalil- Sirp ja Vasar; nr.45; 6.11.1987	Eha Komissarov	Ülevaade sügisnäituse maalikunstist.	O	Maalikunst Graafika Skulptuur	Neutr.	-	-	Transavangard Stagnatsioonimärk idega kunstilooming Uuseskpressionism
Soosteri õhtu- Sirp ja Vasar; nr.45; 6.11.1987	H. L.	Näitused Moskva näitusesaalides ning Ülo Soosteri näitus.	O	Maal	Neutr.	-	-	-
Plakat '87- Sirp ja Vasar; nr.45; 6.11.1987	Ants Juske	Kunstisalongi kaks plakatinäitust ning pahameel plakatikunsti arengu aegluses.	O	Plakatikunst	Neg.	-	-	-
Tekstiil ja ruum-Sirp ja Vasar; nr.45; 6.11.1987	Harry Liivrand	Tekstiilikunsti areng ning Liivia Leškini looming.	O	Tekstiilikunst	Neutr.	-	-	-
NSV Liidu riikliku preemia puhul: mõned küsimused Enn Põldroosile-Sirp ja Vasar; nr.49; 4.12.1987	Ants Juske	Intervjuu Enn Põldroosiga.	O	Monumentaalkunst	Neutr.	-	-	-
„Silueti” 100. numbri puhul- Sirp ja Vasar; nr.49;	Tiina Käesel	Intervjuu „Silueti” peatoimetajaga 100.numbri	O	Moekunst	Neutr.	-	-	-

4.12.1987		puhul.						
XVIII sajandi portreemaal Kadriorus- Sird ja Vasar; nr.49; 4.12.1987	Juta Keevallik	Näitus Kadrioru lossi kahes saalis 18.sajandi portreedest.	O	Maal	Neutr.	-	-	-
Kristjan Raua majamuuseumis- Sird ja Vasar; nr.49; 4.12.1987	Juta Kivimäe	Kujutava kunsti mõju luulele.	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	-
Kunstimuuseum...kuhu?- Sird ja Vasar; nr.1; 1.01.1988	Inge Teder	Uue kunstimuuseumi asukoha spekulatsioonid ning arvamus, et Kadrioru on parim lahendus.	O	-	Neutr.	-	-	-
Neli päeva kunstnikega Kremli- Sird ja Vasar; nr.6; 5.02.1988	Heinz Valk	Üleliiduline kunstnike kongress.	O	-	Neg.	-	-	Kriitika Nõukogudekunst Maailmakunst Pseudokunst Stagnatsiooniaeg
Valgevene „Vikerkaar“: Ühe maja tutvustus- Sird ja Vasar; nr.6; 5.02.1988	A. Gozak (Moskva)	Valgevene lasteaia „Vikerkaar“ ehitustööde lõpp, mis oli teostatud eestlaste Toomas Reini, Leonhard Lapini; Helle Gansi, Reet Lumiste ja Leonardo Meigase poolt.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Vanalinn ja meie- Sird ja Vasar; nr.6; 5.02.1988	Boriss Dubovik	Tallinna vanalinna arhitektuuri ajalugu ning kuidas linnas ehitada võiks.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Näitus „Rahvuslik motiiv meie kaasaegses eesti kunstis“- Sird ja Vasar; nr.6; 5.02.1988	Mai Levin Eha Komissarov Sirje Helme Ants Juske	Tööde ootamine näitusele.	O	Kujutav kunst Objekti kunst	Neutr.	-	-	Rahvusromantiline kunst Mütoloogia
Edgar Johan Kuusik 100: Näituselt Kunstihoones- Sird ja Vasar; nr.10; 4.03.1988	Mart Kalm	Edgar Johan Kuusiku 100. sünniaastapäevale pühendatud näitus Kunstihoones.	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	-
Kunstiülo kroonika- Sird ja Vasar; nr.10;	Tiina Käesel	Eesti NSV Kunstnike Liidu	O	-	Neutr.	-	-	-

4.03.1988		kunstiteadlaste sektsiooni preemiad 1987. aasta loomingu eest. Tallinna Kinomajja kogunes Kunstnike Liidu Noortekoondis.						
Paul Burmani 100-Sirp ja Vasar; nr.10; 4.03.1988	Ebe Nõmberg	Paul Burmani 100. sünniaastapäevale pühendatud näitus ENSV Riiklikus Kunstimuuseumis.	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	-
Seosed ja erinevused- Sirp ja Vasar; nr.10; 4.03.1988	Lea Pruuli	Anu Raua ja Anu Soansi ühishäitus Tarbekunstimuuseumis.	O	Tarbekunst Vaibakunst Keraamika	Neutr.	-	-	Rahvakunst Professionaalne kunst
Vastuväiteid ja täpsustusi- Sirp ja Vasar; nr.14; 1.04.1988	Liivi Künnapu	Vastuväited Mart Kalmu arvamustele arhitektuurist.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Vääna vetelpäästejaam: Ühe maja tutvustus- Sirp ja Vasar; nr.14; 1.04.1988	Aet Pikk	Mitmeotstarbega ehitised.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	Postmodernistlik kitsilembus
Marie Underi mälestuse jäädvustamiseks- Sirp ja Vasar; nr.14; 1.04.1988	Ira Einama	Mälestusmärk Marie Underi jaoks- kavandavad Mare Mikof ja Leonhard Lapin.	O	Skulptuur	Neutr.	Kultuuri hoidmine ja mäletamine.	-	-
Eestise esimene ratsamonument- Sirp ja Vasar; nr.14; 1.04.1988	Tiit Kändler	Soov saada ka Eesti NSV'sse ratsamonument.	O	Skulptuur	Neutr.	-	-	-
Arhitektide Liidus- Sirp ja Vasar; nr.14; 1.04.1988	-	Üritus „Kadrioru elu- ja kultuurikeskonnana”, milles käsitletakse Kadrioru kehva seisukorda ning arutlused selle üle, kuhu paigutada kunstimuuseum	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-

		m.						
Pikaks veninud repliik fotomuuseumi avamise asjus- Sird ja Vasar; nr.14; 1.04.1988	Peeter Tooming	Rõõm Fotomuuseumi avamise üle Raevanglas.	O	Foto	Pos.	-	-	-
Elmar Kitsest tema juubelinäitusel- Sird ja Vasar; nr.19; 6.05.1988	Mai Levin	Elmar Kitse näitus Kadriorus.	O	Maalikunst	Neutr.	-	-	Rahvusromantism
Nõmmekad!- Sird ja Vasar; nr.19; 6.05.1988	Hannes Valter	Ülesehitada Nõmme Kalevipoja kuju.	O	Skulptuur	Neutr.	-	-	-
Arhitektuurikroonika '85- Sird ja Vasar; nr.19; 6.05.1988	Leo Gens	„Arhitektuuri kroonika '85” väljaanne.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Konkursikilde- Sird ja Vasar; nr.19; 6.05.1988	Endel Pillau	Valgevene, Leedu, Läti ja Eesti NSV XX liiduvabariiki devaheline konkurs „Raamatukunst '87” Tallinnas.	O	Raamatukunst	Neutr.	-	-	-
Kunstisalongis- Sird ja Vasar; nr.19; 6.05.1988	Ando Järv	Aavo Ermeli personaalnäitus Kunstisalongis.	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	-
Haljala kabeli konkurss žüriiliikmete pilguga- Sird ja Vasar; nr.23; 3.06.1988	Toomas Rein Vilen Künnapu	Haljala surnuaia kabeli arhitektuurivõistlus.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	Neomodernim Postmodernism on ammendanud end.
Loengutega Norras: Intervjuu Vilen Künnapuga- Sird ja Vasar; nr.23; 3.06.1988	Krista Kodres	Oslo Arhitektide Ühingu kevadseminar.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Luuakse Eesti NSV Disainerite Liit- Sird ja Vasar; nr.23; 3.06.1988	Tiina Käesel	Luuakse Eesti NSV Disainerite Liit ning arutletakse tegevusplaani üle.	O	-	Neutr.	-	-	-
Pööripäev(al) tarbekunstis(t)- Sird ja Vasar; nr.27; 1.07.1988	Merike Kaunissaar	Tarbekunsti näitus.	O	Tarbekunst	Neutr.	-	-	-
Pööripäev(al) tarbekunstis(t): Täienduseks ja natuke ka vastu-	Tiina Käesel	Tarbekunsti näitus.	O	Tarbekunst	Neutr.	-	-	-

Sirp ja Vasar; nr.27; 1.07.1988								
Ametlik seisukoht-Sirp ja Vasar; nr.27; 1.07.1988	Urmas Mikk	Marie Underi mälestusmärk	O	Skulptuur	Neutr.	-	-	-
Ka nii on võimalik kunsti tulla- Sirp ja Vasar; nr.27; 1.07.1988	Tiina Käesel	Lembit Sootsi looming.	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	-
Ka nii on võimalik kunsti tulla- Sirp ja Vasar; nr.27; 1.07.1988	Evi Pihlak	Lembit Sootsi looming.	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	-
Agate Veeber- in memori- am- Sirp ja Vasar; nr.27; 1.07.1988	Mai Levin	Mäletusartikkel Agate Veeberile.	O	Graafika	Neutr.	-	-	-
Aeg ja ootused- Sirp ja Vasar; nr.32; 5.08.1988	Ants Juske	Arvamus kunstiseisu kohta ning uued ootused kunstile.	O	-	Neutr.	-	Hakata toetama alternatiivseid kunstiliike: happening'e, performance'seid jne.	Kriitika Postmodernism Kunstisisesed muutused. Ühe kunstietapi lõpp. Uusekspressionism Abstraktne ekspressionism Mittetraditsioonilised kunstiliigid Alternatiivne kunst Happening Performance Installatsioon Kunsti stagnatsioon
Aeg ei oota!- Sirp ja Vasar; nr.32; 5.08.1988	Teaduste Akadeemia AI kunstiajaloo sektor: Iriina Solomõkova, Juta Keevallik, Lehti Viiraja, Rein Loodus, Kersti Markus, Tamara Luuk, Lilia Sink	Eesti NSV Riikliku Kunstimuuseumi olukord.	O	-	Neutr.	-	-	-
„Kalevipoeg” Nõmme kinos- Sirp ja Vasar; nr.32; 5.08.1988	Juta Kivimäe	Nõmme linnaosa Kalevipoja skulptuur.	O	Skulptuur	Neutr.	-	-	-
Juubeliõnnesoovid- Sirp ja Vasar; nr.32; 5.08.1988	Kolleegid	Õnnesoovid tarbekunstik Aino Alamaale.	O	Tarbekunst	Neutr.	-	-	-

Mõned järelmärgused näitusele „Rahvuslik motiiv Eesti kunstis”- Sirp ja Vasar; nr.36; 2.09.1988	Sirje Helme	Järelkaja Kunstihoone näitusele „Rahvuslik motiiv Eesti kunstis.”	O	Kujutav kunst Tarbekunst	Neg.	-	-	Uusmütoloogia
Uuest kunstimuseumist- Sirp ja Vasar, nr.36, 2.09.1988	Oleg Kotšenovski	Uue kunstimuseumi asukoht.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	Uuele kunstimuseumile tuleb rahulikult ja kiirustamata valida sobib asukoht ning soovitatavalt korraldada arhitektuurikonkurss.	-
Kunstisalongis- Sirp ja Vasar, nr.36; 2.09.1988	Ants Juske	Peeter Pere näitus.	O	Maalikunst	Neutr.	-	-	Kunstikriitika Ekspressionismi mõiste Ekspressionismiline
Kunstisalongis- Sirp ja Vasar, nr.36; 2.09.1988	Tiina Käesel	Katrin Pere näitus.	O	Tekstiilikunst	Neutr.	-	-	Ekspressionismiline
Aili Vindi romantiline peeglitagune- Sirp ja Vasar; nr.41; 7.10.1988	Ninel Ziterova	Aili Vindi näitus Kadrioru kunstimuseumis.	O	Maalikunst Graafika	Neutr.	-	-	-
Vabaõhuskulptuuride konkurss- Sirp ja Vasar; nr.41; 7.10.1988	Urmas Mikk	Žürii lõplik otsus Tallinnas uuselamurajoonidesse paigaldatud vabaõhuskulptuuride ideekavandite osas.	O	Skulptuur	Neutr.	-	-	-
IV Tarbekunstitriennaali arutleult- Sirp ja Vasar; nr.41; 7.10.1988	Tiina Käesel	Kokkuvõtte tarbekunstitriennaalilt.	O	Tarbekunst	Neutr.	-	-	-
Näitused Draakoni galeriis- Sirp ja Vasar; nr.41; 7.10.1988	Krista Kodres	Riina Kermiku ja Jüri Kermiku näitus Draakoni galeriis.	O	Nahakunst Ruumikujudus	Neutr.	-	-	-
Ekspriibristid Sangastes- Sirp ja Vasar; nr.41; 7.10.1988	Endel Vingissar	Ülevabariigilised ekspriibriklubide seminarilaager.	O	Ekspriibris	Neutr.	-	-	-
Silmast silma Rutt Tulvinguga- Sirp ja Vasar; nr.45; 4.11.1988	Jüri Hain	Intervjuu väliseesti kunstniku Rutt	O	Maalikunst Graafika	Neutr.	-	-	Nüüdisgraafika

		Tulvinguga.						
Arhitektide Liidus-Sirp ja Vasar; nr.45; 4.11.1988	-	Näitus Kymenlaakso muuseumis Kotkas ja Soncki saalis Helsingis Tallinna arhiivide arhitektuurijooniste aarefondist. Eesti noorte arhitektide ja kunstiajaloolaste grupp oli Helsingis.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Kunstisuvises Poolas I- Sirp ja Vasar; nr.45; 4.11.1988	Harry Liivrand	VI tekstiilitriennaal Lodzis.	O	Tekstiil	Neutr.	-	-	Postratsionaalne ruumikontseptsioon
Näitused Adamson-Ericu muuseumis-Sirp ja Vasar; nr.45; 4.11.1988	Ülle Kruus	Ene-Mai Luuri personaalnäitus Adamson-Ericu muuseumis.	O	Keraamika	Neutr.	-	-	-
Rahvavaenlane Kuusik- Sirp ja Vasar; nr.49; 2.12.1988	Leo Lapin	Ülevaade Edgar Johan Kuusiku elust ning üleskutse stalinismi vastu arhitektuurs.	M	-	Neutr.	-	-	-
Leipzigiga graafika Kadriorus- Sirp ja Vasar; nr.49; 2.12.1988	Anu Allikvee	Leipzigist pärit kunstnike viimase kahe aasta graafika Kadrioru kunstimuuseumis.	O	Graafika	Neutr.	-	-	-
Graafikute loterii ajakirjanike tunnustamiseks- Sirp ja Vasar; nr.1; 6.01.1989	-	Graafikasektsiooni aastalõpu koosviibimine graafika eksperimentaalateljees.	M	Graafika	Neutr.	-	-	-
Kunstipreemia laureaadist- Sirp ja Vasar; nr.1; 6.01.1989	Olev Remsu	Raul Rajangu looming.	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	Ekspressionism Provokatsiooniline kits Art brut Art autre Ready-made Dripping Action painting Surrealism automatism Spontanism Object trouvé

Tänavusest arhitektuuripreemias t- Sird ja Vasar; nr.1; 6.01.1989	Tiina Käesel	„Viru” kolhoosi Haljala kabeli arhitektuuripreemia.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Olev Subbi, maalikunstnik- Sird ja Vasar; nr.1; 6.01.1989	Olev Subbi	Uus-aasta soovid.	O	-	Neutr.	-	-	-
Hermetria ja Rühm 22- Sird ja Vasar; nr.5; 3.02.1989	Tõnis Vint	Selgitus Herementia ja Rühm 22 kohta.	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	Psühhoogeomeetria Geomantia Kaasaegse kunsti vaimne kriis.
Tarbekunsti rehabiliteerimiseks- Sird ja Vasar; nr.5; 3.02.1989	Helene Kuma	Tarbekunsti staatus 20. sajandil.	O	Tarbekunst	Neutr.	-	-	XX.sajandi kunstikreedo.
Ühest juubeliüritusest mõne kommentaariga- Sird ja Vasar; nr.5; 3.02.1989	Krista Kodres	Riiklik Uurimise ja Projekteerimise Instituut „Eesti Ehitismälestised” (varasemalt Kultuurimälestiste Riiklik Projekteerimise Instituut) 10. sünnipäev ning selle raames toimunud ürituste ülevaade.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Veel kord aasta pildist- Sird ja Vasar; nr.5; 3.02.1989	Tõnu Kaalep Aavo Palo	Raul Rajangu kunst ning Olev Remsu artikkel kunstnikust.	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	-
Tool on tool: saateks toolinäitusele (3.II-2.IV 1989 Tarbekunstimuuseumis)- Sird ja Vasar; nr.9; 3.03.1989	Eero Jürgenson	Tool tarbekunsti esemena.	O	Tarbekunst	Neutr.	-	-	-
Tartu Kunstimuuseumis- Sird ja Vasar; nr.9; 3.03.1989	Lea Mehilane	Luule Maari, Sirje Kriisa ja Katrin Pere näitus Tartu Kunstimuuseumis.	O	Tarbekunst	Neutr.	-	-	Abstraktne ekspressionism
Kunstnike Liidus- Sird ja Vasar; nr.9; 3.03.1989	-	Eestis oli külas Pori Kunstikooli rektor, Pori Kunstnike Liidu juhatuse kauaaegne esimees ning juhatuse liige Pertti Ala-	O	-	Neutr.	-	-	-

		Outinen. Eesti NSV Kunstnike Liidu kunstiteadlaste sektsiooni 1988.a kunstiteaduse alane aastapreemia määrati Mai Levinile.						
-, Sirp ja Vasar; nr.9; 3.03.1989	Elle Anupõld	Soome presidentide skulptuurid Helsingis.	O	Skulptuur	Neutr.	-	-	-
Tartu Kunstnike Majas: Intiimne ülestunnistus, laiema avalikkuseta mõeldamatu- Sirp ja Vasar; nr.9; 3.03.1989	Jüri Palm	Tallinnas loodud Ülemaailmne Sürrealistide Selts.	O	-	Neutr.	-	-	Kunstikriitika Neosürrealism Postmodernism
Paul Luhteini Tallinn- Sirp ja Vasar; nr.14; 7.04.1989	Rein Loodus	Paul Luhteini looming.	O	Graafika	Neutr.	-	-	-
Sissejuhatuseks kevadnäitusele: otse ja kõrvalt- Sirp ja Vasar; nr.14; 7.04.1989	Harry Liivrand	Arvamus kevadnäituse kohta.	O	Kujutav kunst Skulptuur	Neutr.	-	-	Avangard Transavangard Postmodernism
Struktuur ja metafüüsika: vaatenurk Eesti nüüdiskunstile- Sirp ja Vasar; nr.14; 7.04.1989	Sirje Helme	Eesti nüüdiskunsti näitus Pori Kunstimuuseumis.	O	Installatsioon Performance	Neutr.	-	-	Transavangardi pööre Eesti kunstis.
Millest räägivad foto aastapreemiad?- Sirp ja Vasar; nr.14; 7.04.1989	Peeter Tooming	Fotonäitused 1988.aastal.	M	Foto	Neutr.	-	-	-
Kevadnäitusest „Huivitaval ajal”- Sirp ja Vasar; nr.18; 5.05.1989	Ants Juske	Kevadnäituse ülevaade.	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	Neomanerism Transavangard Jahe ekspressionism Pattern-maal Posthüperrealism
Gruusia kunstnike läkitus- Sirp ja Vasar; nr.18; 5.05.1989	-	Erivägede vägivaltsamine näljastreikijatega ning laamendamine Kunstihoones. Gruusia kunstnike nõudmine	O	-	Neg.	-	-	-

		Gruusia NSV valitsusliikmete ja Gruusia Kommunistliku Partei Keskkomitee büroo liikmetele tagasiastumiseks ning tunnistada oma väärtegusid.						
Austatud Gruusia kolleegid- Sirp ja Vasar; nr.18; 5.05.1989	Eesti Kunstnike Liit	Eesti Kunstnike Liidu toetus Gruusia kolleegidele.	O	-	Neutr.	-	-	-
Linnamuuseumis- Sirp ja Vasar; nr.18; 5.05.1989	Tiina Käesel	Soovitus külastada Linnamuuseumis olevat näitust.	O	Tarbekunst	Pos.	-	-	-
Paidesse nelja kuninga monument- Sirp ja Vasar; nr.22; 2.06.1989	Vello Aarelaid	Konkurss Paide vanalinna rajatava mälestusmärgi ideekavandi saamiseks ning teostamiseks.	O	Skulptuur	Neutr.	-	-	-
Sürrealism: Tahtis olla lakkamatult uuenev eessõna- Sirp ja Vasar; nr.22; 2.06.1989	Ilmar Malin Jüri Palm Ervin Õunapuu	Sürrealismi mõiste Eesti kunstis.	O	-	Neg.	-	-	Neosürrealism
-, Sirp ja Vasar; nr.22; 2.06.1989	-	Kunstnikud arutasid kujutava kunsti seisu.	O	-	Neutr.	-	-	Sürrealismi vaimsus.
Kunstiõpetuse tegelikkus ja probleemid Soomes- Sirp ja Vasar; nr.22; 2.06.1989	Aino Kartna	Soome kunstiõpetajad ja tarbekunstitud engid Tallinnas ning seminar sellest kuidas Soomes kunstiõpetajad ja tarbekunstnikud õpivad.	O	-	Neutr.	-	-	-
„Modern Masters '89”- Sirp ja Vasar; nr.22; 2.06.1989	Leila Anupõld	Helsingi Taidehallis suur kaasaegse kunsti näitus.	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	Kaasaegne kunst Moodne kunst
Vinni sovhoos	Evi Pihlak	Vinni	O	-	Neutr.	-	-	-

osalemas meie kunstielus- Sirp ja Vasar; nr.22; 2.06.1989		sovhoosi kunstipreemia andmine Kristiina Kaasikule.						
AJAKIRI SIRP JA VASAR VAHETAS NIME: REEDE								
Näitus kunstinna Kiehist- Reede; nr.27; 7.07.1989	Jüri Hain	Tallinna ja Kiehi kunstisuhted.	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	-
Kunstnikudiplom- Reede; nr.27; 7.07.1989	-	Kunstidiplomid kunstitudengitele.	O	Maal Teatridekoratsioon Skulptuur Graafika Keraamika Klaasehistõõ Metallehistõõ Tekstiil Kostüüm Nahkehistõõ Ruumi- ja mööblikuju ndus Disain Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Muu ja meie- Reede; nr.31; 4.08.1989	Vappu Vabar	“Kunst ja ruum Billnäsi rauavabrikus” näitus Soomes, milles osales 14 eesti kunstnikku.	O	Kujutav kunst Installatsioon Performance	Neutr.	-	-	-
Per Sofia ad Astra- Reede; nr.31; 4.08.1989	Enn Laansoo	Rahvusvahelised arhitektuuribinnaal Sofias.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Adamson-Ericu muuseumis- Reede; nr.31; 4.08.1989	Ülle Kruus	Naima Uustalu personaalnäitus Adamson-Ericu muuseumis.	O	Keraamika	Neutr.	-	-	-
Adamson-Ericu muuseumis- Reede; nr.31; 4.08.1989	Tiina Käesel	Kirsi Kivivirta väljapanek Adamson-ericu muuseumis.	O	Keraamika	Neutr.	-	-	-
Arhitektide Liidus- Reede; nr.31;	-	Uue põhikirja vastuvõtmine.	O	-	Neutr.	-	-	-

4.08.1989								
Sild Tartust Pariisi- Reede; nr.35; 1.09.1989	Vappu Vabar	Pallase retrospektiivn äitus.	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	-
Ehitamata Tallinn: Paraadplats Toompeale- Reede; nr.35; 1.09.1989	Mart Kalm	85. aastat Alar Kotli sünnist ning Toompea platsi rekonstrueeri mine.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Kunstisalongis- Reede; nr.35; 1.09.1989	Heinz Valk	Arnold Lauguse isikunäitus Tallinna Kunstihoones.	O	Maal	Neutr.	-	-	Self made man
Veel näitusest "Soome vorm"- Reede; nr.40; 6.10.1989	Marika Valk	Soome tarbekunstinäi tus ja ülevaade selle arengust 20.sajandil.	O	Tarbekunst	Neutr.	-	-	-
Näitus Märt Roosma kunstikogust- Reede; nr.40; 6.10.1989	Enna Sirkel	Näitus Märt Roosma kunstikogus olevatest teostest.	O	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	-
Kunstisalongis- Reede; nr.40; 6.10.1989	Tiina Pikamäe	Enn Roosi loomingu ülevaade.	O	Skulptuur	Neutr.	-	-	Grand old man
Vilniuse II medalikunsti triennaal- Reede; nr.44; 3.11.1989	Tiina Pikamäe	Vilniuses avati II Balti liiduvabariiki devaheline medalikunsti triennaal.	O	Medalikun st	Neutr.	-	-	-
Katse portreeterida hüpet Helle Vahesalu loomingu?- Reede; nr.44; 3.11.1989	Reet Varblane	Helle Vahesalu viimase perioodi loomingu näitus.	O	Maalikunst	Neutr.	-	-	Ekspressiivne abstraksionism
Esikoht rahvusvaheliselt arhitektuurikonkursi lt- Reede; nr.44; 3.11.1989	Karin Hallas	Kalle Vellevoe ja Enn Rajasaare esikoht Varnas toimunud rahvusvahelis el noorte arhitektide	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-

		konkursilt.						
Näitused "Ajatu surma ruum" Eestis-Reede; nr.44; 3.11.1989	Eha Komissarov	Eeva Kohose näitus Hansa Aidas.	O	Maal	Neutr.	-	-	-
"Elu tornis"- Reede; nr.44; 3.11.1989	Tiina Käesel	"Belvedere" näitus Tarbekunstimuuseumis.	O	Klaasikunst	Neutr.	-	-	-
"Kohvijoomine Eesti-Soome kombel"- Reede; nr.44; 3.11.1989	Elle Anupõld	Soome "Arabia" ja Eesti "Arsi" koostöö.	O	Tööstuskunst Tarbekunst	Neutr.	-	-	-
Mis meist saab? Eesti Kunstnike üldkogult- Reede; nr.48; 1.12.1989	Tiina Käesel	Arutus Eesti Kunstnike Liidu vajalikkusest ja mittevajalikkusest ning missioonist.	O	-	Neutr.	-	-	Kunstkriitika resolutsioon sõnavõtt.
Aastavahetuse intervjuu- Reede; nr.1; 5.01.1990	Mark Soosaar	Intervjuu Mark Soosaarega.	O	-	Neutr.	-	Tõsta Pärnu kultuurimaastikule ja detsentraliseerida kultuuri Eestis.	-
Arhitektuuripreemia Ell Väärtnõule ja tema majadele- Reede; nr.1; 5.01.1990	Piret Lindpere	Naisarhitektid ning Ell Väärtnõu looming.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	Postmodernism Neofunktsionalism
Kunstipreemia Eve Kasele- Reede; nr.1; 5.01.1990	Tiina Käesel	Kunstipreemia andmine Eve Kasele.	O	Graafika	Neutr.	-	-	-
Kohtumine Soome, Norra ja Rootsi kaljukunstiga- Reede; nr.1; 5.01.1990	Kaljo Põllu	Kaljo Põllu retk Soome, Norra ja Rootsi kaljujooniste juurde.	O	Kaljujoonised	Neutr.	-	-	-
Veel kord Tallinna „Pompejidest“- Reede; nr.5; 2.02.1990	Jaan Tamm	Arheoloogilised kaevamised Tallinnas.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Kunstigaleriidest vanalinnas- Reede; nr.5; 2.02.1990	Jaan Sotter	Kuna Tallinnas pole maal kõrget hinda ega ka suurt renti soovib Jaan Sotter Kunstifondil luua kunstisalonge vanalinna endistesse suurte	O	-	Neutr.	-	Soov suuremale koostööle Kunstnike Liidu, Kunstifondi ja Tallinna Volikogu vahel.	-

		vitriinakende ga äriruumidesse						
Akvarelliparaad Riias- Reede; nr.5; 2.02.1990	Aino Kartna	8 akvarellitrien naal Riias.	O	Maal	Neutr.	-	-	-
Perestroikanäitusega Floridas- Reede; nr.5; 2.02.1990	Piret Lindpere	Ülevaatenäitu s USA's nõukogude ühiskonna ümberkujund ustest.	O	Tööstuskun st Tekstiilikun st Käsitöö Arhitektuur iplaneering ud	Neutr.	-	-	-
Keraamikute preemia Aino Alamaale- Reede; nr.5; 2.02.1990	Mare Pedanik	1989.aasta parima keraamik ning preemia andmine Aino Alamaale.	O	Keraamika	Neutr.	-	-	-
Vasarely ja tema näitus- Reede; nr.9; 2.03.1990	Harry Liivrand	Victor Vasarely retrospektiivn äitus Eesti Kunstimuuse umis.	O	Maal	Neutr.	-	-	-
Eesti arhitektuuripäränd ja konserveerimise eetika- Reede; nr.9; 2.03.1990	Kaur Altoa	Restaureerimi ne ning selle vajalikkus.	O	Restauratsi oon	Neutr.	Materiaalse kultuuri säilitamine.	Integreeruda Põhjamaade restaureerimistege vusse ning kaasata nii rahvusvahelised kui ka koduriigi spetsialistid säilitamaks materiaalset kultuuri.	-
Kuhu läheb kunst? Homage à Hanno Kompus- Reede; nr.9; 2.03.1990	Vappu Vabar	Hanno Kompuse eesti kunsti arvustamine.	O	-	Neutr.	-	-	Kunstikriitika
Teised meist- Reede; nr.9; 2.03.1990	Piret Lindpere	Soome arhitektuuriaj akirja „Arkkitehti” 1989.a 7 seistmenda numbri pühendus Eestile. Taani ajakirjas „Arkitekten” nr.21/1989 artikkel „Tendentsid Eesti arhitektuuris”.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Karikatega Prantsusmaalt- Reede; nr.9;	-	Prantsusmaal Valloire'i linnas toimunud	O	Skulptuur	Neutr.	-	-	-

2.03.1990		lumeskulptuuride konkurs, kus osalesid ka Lembit Palm ja Jaak Soans ning Heiki Kongi.						
Kunstikriitike preemiad- Reede; nr.9; 2.03.1990	-	Kunstnike Liidus toimunud kunstiteadlaste sekstisooni preemiate määramise komisjoni koosolekul arutati kunstikriitika ja kunstiajaloo alaste 1989.a preemiate kandidaate Kunstikriitika preemia Tamara Luugile ja kunstiajaloo preemia Reet Varblasele.	O	-	Neutr.	-	-	-
Eesti foto '89- Reede; nr.14; 6.04.1990	Peeter Linnap	Põlvkondade vahetus fotokunstis ning muutused fotokunstis.	O	Foto	Neutr.	-	-	Performance
Kuidas kunst Nõukogude omaks sai- Reede; nr.14; 6.04.1990	Rait Toompere	Eesti kunstiajalugu Nõukogude perioodi algusaastatel.	O	-	Neutr.	-	-	-
Nii maiustajale kui ka järelemõttelejale- Reede; nr.18; 5.05.1990	Heie Treier	Kevadnäitus Kadriorus.	O	Maal Graafika Skulptuur	Neutr.	-	-	Uus kunst
Fotokonkursi tulemused- Reede; nr.18; 5.05.1990	Küllo Arjakas	Fotokonkursi preemiate jagamine võitjatele.	O	Foto	Neutr.	-	-	-
Eestimaalt päris mehe kurvad maalid- Reede; nr.18; 5.05.1990	Leila Anupõld	Otto Paasi näitus Tartu Pildigaleriis.	O	Maal	Neutr.	-	-	-
Oo, Vaal!- Reede; nr.18; 5.05.1990	Tiina Käesel	Vaal Galerii avamine.	O	Performance	Neutr.	-	-	-
„Dzintari '89” Kalamajas- Reede; nr.18; 5.05.1990	-	Dzintaris rahvusvahelisel keraamika ja tekstiili workshopil valminud	O	Keraamika	Neutr.	-	-	-

		tööde näitus Tallinna Linnamuuseumi Kalamaja filiaalis.						
Asutati Balti Disainerite Assotsiatsioon-Reede; nr.18; 5.05.1990	-	Eesti, Läti ja Leedu disainerite liitude juhatuste kokku tulek Riias loomaks Balti Disainerite Assotsiatsioon.	O	Disain	Neutr.	-	-	-
Umsiedlung ja baltisakslaste kunstivarad- Reede; nr.18; 5.05.1990	Johannes Mikkel	Baltisakslaste kunstivarud Eestis.	O	Maal	Neutr.	-	-	-
Villem Raam- Turu Ülikooli audoktor-Reede; nr.22; 1.06.1990	Jaan Tamm	Villem Raami saamine Turu Ülikooli audoktoriks.	O	-	Pos.	-	-	-
Mida teha Lilleküla?- Reede; nr.22; 1.06.1990	Silvi Lindmaa	Lilleküla ajalugu.	O	-	Neutr.	-	Lilleküla peaks tagasi saama oma vana nime: Krstiine heinamaad või Kristiineorg.	-
Intellekt ja emotsioonid- Reede; nr.22; 1.06.1990	Heie Treier	Enno Ootsingu maalide näitamine ning müük.	O	Maal	Neutr.	-	-	Nüüdiskunsti kommertsus.
Juugendist jm. Riias- Reede; nr.22; 1.06.1990	Mart Kalm	Riias Peetri kirikus avati mitut Euroopa linna hõlmav juugendarhitektuuri näitus. Hotell „Latvija” näitusesaalis avati väljapanek „Läti kultuur 1920-1940.” J. Mitrevicsi näitus Arsenalis.	O	Arhitektuur Foto Maal Graafika Tarbekunst Tööstusdisain Mood Mööblijoonised Video	Neutr.	-	-	-
Eesti Kunstnike Liidu uusi liikmied-Reede; nr.22; 1.06.1990	-	Uued liikmed Eesti Kunstnike Liidus.	O	-	Neutr.	-	-	-
Hea fotoraamat-Reede; nr.27; 6.07.1990	Kalju Suur	Jüri Soomägi fotod. Kalju Suure	O	Foto	Neutr.	-	-	-

		ettepanek anda Jüri Soomägilale fotoraamatu „Eesti Foto” aastapreemia.						
Kunstnikudiplom '90- Reede; nr.27; 6.07.1990	-	Kunstitudengite kunstidiplom.	O	Maal Teatridekoratsioon Graafika Skulptuur Keraamika Klaas Metall Tekstiil Mood Arhitektuur Disain	Neutr.	-	-	-
Kunstnike Liidus- Reede; nr.27; 6.07.1990	-	Kunstnike Liidu koosolekul võeti selle välisliikmeks graafik ja maalikunstnik Anne-Reet Paris.	O	Graafika	Neutr.	-	-	-
Kinomajas- Reede; nr.27; 6.07.1990	Mirjam Peil	Ervin Õunapuu akvarellimaalide näitus Kinomajas.	O	Maal	Neutr.	-	-	-
Moskva kunstielu Eesti esindusest vaadatuna: Eha Komissarovi ja Mai Levini dialoog- Reede; nr.31; 3.08.1990	Eha Komissarov Mai Levin	Vene kunst.	O	Maal	Neutr.	-	-	-
NordForm90 „Malmös”- Reede; nr.31; 3.08.1990	Marika Valk	Tarbekunsti, disaini ja arhitektuuri näitus Malmös.	O	Tarbekunst Disain Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Agu Pihelga 80- Reede; nr.31; 3.03.1990	Fritz Matt	Agu Pihelga 80. sünnipäev.	O	Maal	Neutr.	-	-	-
Topelt(korrespondents) intervjuu, ajendiks perekond Summataveti näitus Tarbekunstimuuseumis- Reede; nr.36; 7.09.1990	Mirjam Peil	Ella ja Mait Summataveti intervjuu.	O	Tarbekunst Ruumikujundus	Neutr.	-	-	-
Põhjamaade moemessilt- Reede; nr.36; 7.09.1990	Mari Kanasaar	Helsingi Messikeskuse toimunud Põhjamaade moemess.	O	Mood	Neutr.	-	-	-
Rundale loss hõbedasäras- Reede;	Kaalu Kirme	Läti ja Eesti kunstiseosed ning	O	Tarbekunst	Neutr.	-	Soov korraldada ka Eestis	-

nr.40; 5.10.1990		kullasepakunsi ajaloo näitus Rundale lossis.					analoogne näitus.	
Aastasse 1993-Reede; nr.40; 5.10.1990	Tiina Käesel	Tallinnas arutati Balti riikide ja Põhjamaade tarbekunsti ja disaini alaseid koostöövõimalusi.	O	Tarbekunst Disain	Neutr.	-	Aastal 1993 korraldada Eesti poolt Balti- ja Põhjamaade disaini- ja rakenduskunsti ühishäitus ning konverents.	-
„Belvedere” Soomes- Reede; nr.40; 5.10.1990	Inge Teder	Eesti näitus „Belvedere” oli eksponeeritud Soomes.	O	Klaasikunst	Neutr.	-	-	-
Idee-Ruum-Materjal- Reede; nr.40; 5.10.1990	EKL	Eesti Kunstnike Liidu poolne soov korraldada näitus, milles võtmesõnaks on idee, mis otsin endale väljendust ruumi ja materjali kaudu.	O	Installatsioon	Neutr.	-	-	Moodne kunstimaalim
Riia väikegraafika triennaal- Reede; nr.40; 5.10.1990	-	Riias avati estampgraafika kolmas triennaal.	O	Graafika	Neutr.	-	-	-
Tallinn This Week- Galeriid- Reede; nr.44; 2.11.1990	Ants Juske	Tallinna kunstigaleriid.	O	-	Neutr.	-	-	-
Arhitektide Liidus- rReede; nr.44; 2.11.1990	-	Arhitektide Liidus jagati Alar Kotli nimelisi arhitektuuripreemiaid.	O	-	Neutr.	-	-	-
Tarbekunstnikud!- Reede; nr.44; 2.11.1990	-	V tarbekunsti triennaal Tallinnas.	O	Tarbekunst	Neutr.	-	-	-
Mai Šein projekteerib Rovaniemi-Saarenkylä-Saarenporti keskuse- Reede; nr.44; 2.11.1990	-	Soome arhitektuurikonkursi võitis eesti arhitekt Mai Šein.	O	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Eerik Haameri „Kalevipoja”- nägemus- Reede; nr.44; 2.11.1990	Mai Levin	Eerik Haameri kunstinäitus Tartu Kivisilla galeriis.	O	Illustratsioonid	Neutr.	-	-	-

Kallis kolleeg Mai Raud-Pähn!- Reede; nr.44; 2.11.1990	Kaalu Kirme	Kiri Mai Raud-Pähnile.	O	-	Pos.	-	-	-
Magistritöö eesti kunstist Londonis- Reede; nr.44; 2.11.1990	Mart Kalm	Väliseesti kunstiteadlase Urve Öpiku magistritöö „The Kadriorg: National Monument, National Gallery, National Identity.”	O	-	Neutr.	-	-	New art history
„Idee-Ruum-Materjal” dialoogikatse- Reede; nr.49; 7.12.1990	Krista Kodres	I. installatsioon näitus „Idee-Ruum-Materjal”.	O	Installatsioon	Neutr.	-	-	Moodne kunstimaailm.
Ise ju usud oma missiooni- Reede; nr.49; 7.12.1990	Illu Erma	Illu Erma nahkehistööde näitus Adamson-Ericu muuseumis.	O	Nahkehistöö	Neutr.	-	-	-
Üksteisetundmisest- Reede; nr.49; 7.12.1990	David Vsevirov	Kunstinäitus Iisraelis.	O	Maal Skulptuur	Neutr.	-	-	-
Marje Üksise näitus Stockholmis- Reede; nr.49; 7.12.1990	-	Marje Üksise personaalnäitus „Trygg-Hansa” peakorteris.	O	Graafika	Neutr.	-	-	-
Kunstnike Liidus- Reede; nr.49; 7.12.1990	-	Eesti Kunstnike Liitu võeti vastu uusi liikmeid. Uno Roosvalti näituse avamine Vinnis.	O	Maal	Neutr.	-	-	-

KONTENTTABEL 1991–1995

Artikli nimi/ Ajaleht	Autor	Peateema	Aeg (minevik, olevik, tulevik)	Meedium	Hinnang ajale (pos., neg., neutr.)	Väärtused	Tuleviku nägemus	Kasutatavad terminid
Rasmus Kangro-Pool 20. XII 1890- 9. V 1963 Hanno Kompus 5. III 1890- 25. X 1974- Sird; nr. 1; 4.01.1991	Leila Anupõld	Tagasivaade kahele kunstikriitikule	M.	-	Neutr.	-	-	Kunstikriitika
Veel täna ja homme "Vaalas"- Sird; nr.1; 4.01.1991	Eha Komissarov	Leida Ilo näitus Vaalas.	O.	Ehtekunst Emailikunst Tarbekunst	Neutr.	-	-	-

Vaikelud, mis jutustavad paljust: näitus Adamson-Ericu natüürmortidest- Sird; nr.1; 4.01.1991	Ülle Kruus	Näitus Adamson-Ericu muuseumis.	O.	Maal	Neutr.	-	-	-
Käeviibe eakaaslastele- Sird; nr.5; 1.02.1991	Jüri Hain	Ülevaade kaaskunstnikes t.	O.	Skulptuur Plakatikunst Nahkehistöö Graafika Maal	Neutr.	-	-	Tänapäeva naiskunstnikud
Estica- Sird; nr.5; 1.01.1991	-	Peeter Toomingu vastuvõtmine USA-s asuva rahvusvahelise organisatsiooni "International Freelance Photographers Organization" liikmeks.	O.	Foto	Neutr.	-	-	-
Estica- Sird; nr.5; 1.01.1991	-	Margus Haavamägi preemia Slovakkias toimunud rahvusvahelise looduskaitseplakatite konkursil "Ekoplatat 90".	O.	Plakatikunst	Neutr.	-	-	-
Estica- Sird; nr.5; 1.01.1991	-	Soomes Turu Wäino Alltose muuseumis avati näitus, milles osales ka Siim-Tanel Annus.	O.	Performance	Neutr.	-	-	-
Estica- Sird; nr.5; 1.01.1991	-	Eesti kunstnike kajastatus Soome ajalehtedes.	O.	-	Neutr.	-	-	Kriitiline iseloomustus
Eesti arhitektuurimuuseumi loodud;-Sird; nr.5; 1.02.1991	Karin Hallas	Uue riikliku muuseumi- Eesti Arhitektuurimuuseumi loomine.	O.	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Repliik Orlov-Davõdovi lossi asjus Maarjamäel- Sird; nr.5; 1.02.1991	Silvi Lindmaa	Tagasivaade Orlov-Davõdovi lossile Maarjamäel.	O.	Arhitektuur	Neutr.	Ajaloomälestiste nimetamine nende õigete vanaaegsete nimedega.	Nimetada lossi Maarjamäe lossiks ehk Orlov-Davõdovi lossiks, ent mitte Orlovi lossiks.	-
Kunstimuuseumi...- Sird; nr.5; 1.02.1991	-	Kunstimuuseumi oodati prantsuse maalikunstnikku Jean-Charles Blais'd avama näitust.	O.	-	Neutr.	-	Oodatakse veel väliskunstnikke külla.	-
Eesti vabariigi...- Sird; nr.5; 1.02.1991	-	Konkurss Eesti Riikliku Kunstimuuseumi direktori ametikoha täitmiseks.	O.	-	Neutr.	-	Kunstimuuseumile uus direktor.	-
Fiesta International- Sird; nr.5; 1.01.1991	-	Rahvusvaheline muusikafestival Pärnus, kuhu oodatakse	O.	Installatsioon Arhitektuur Land art Performance	Neutr.	-	-	-

		kunstnike poolseid kavandeid.		Häppening				
Mis toimub Kunstihoones!? "Memento"- Sirp; nr.9; 1.03.1991	Evi Pihlak	Evi Tihemetsa näitus Kunstihoones.	O.	Graafika	Neutr.			Monumentaalkunst
Noore kunstniku preemia- Sirp; nr.9; 1.03.1991		Noore kunstniku preemia määramine Sergei Issupovile.	O.		Neutr.			
Noore kunstiteadlase aastapreemia- Sirp; nr.9; 1.02.1991		Noore kunstiteadlase aastapreemia määramine Karin Hallasele.	O.		Neutr.			
1990. a. trükigraafika preemia laureaadid- Sirp; nr.9; 1.03.1991		Trükigraafika laureaadi nimetamine.	O.	Trükigraafika	Neutr.			
Keraamikute aastapreemia- Sirp; nr.9; 1.03.1991		Ülle Rajasalule ja Helle Videvikule keraamikute aastapreemia määramine.	O.	Keraamika	Neutr.			
Tekstiilikunstnike aastapreemia-Sirp; nr.9; 1.03.1991		Signe Kivile tekstiilikunstnike aastapreemia määramine.	O.	Tekstiilikunst	Neutr.			
Leida Ilo näitus Helsingis- Sirp; nr.9; 1.03.1991		"Kruunuhaka" galeriis, Helsingis, Leida Ilo näituse avamine.	O.	Emailpilt Ehtekunst	Neutr.			
Roman Haavamäe meenutades- Sirp; nr.9; 1.03.1991		Roman Haavamäele pühendatud näitus ning konverents.	O.	Maal Plakatikunst	Neutr.			
2. märtsil kell....- Sirp; nr.9; 1.03.1991		Evi Mardna näituse "Kõigi maade proletaarlased, põgenege!" avamine.	O.	Keraamika	Neutr.			
Maailmamees Mark Kalev Kostabi-Võrokene: täiuslik maalija iial ei maali!- Sirp; nr.9; 1.03.1991	Heie Treier	Ülevaade Mark Kalev Kostabi loomingust ja elust.	O.	Maal Skulptuur	Neutr.			Tehnosajandi massinimene ehk "everyman". Robotlikud androgüünid.
Aktifoto Raevanglas II- Sirp; nr.14; 5.04.1991	Peeter Tooming	Aktifoto näitus Raevanglas.	O.	Foto	Neutr.			
Repliik Liberty Suvemõis- Sirp; nr.14; 5.04.1991	Silvi Lindmaa	Ülevaade Liberty suvemõisa nimest ja asukohast.	O.	Arhitektuur	Neutr.			
Kevadnäitusel on ülekaalus dekatentlikud hoiakud- Sirp; nr.14; 5.04.1991	Anu Liivak	Ülevaade Kevadnäitusel eksponeeritud töödest.	O.	Maal	Neutr.			
Halvim meie arhitektuuris- Sirp; nr.18; 3.05.1991		Kriitiline ülevaade kehvast arhitektuurist.	O.	Arhitektuur	Neg.			
Arhitektide Liidus- Sirp; nr.18;	Ike Volkov	Uue dokumendi	O.	Arhitektuur	Neutr.			Parema arhitektuurikultuuri

3.05.1991		kinnitamine.					saavutamine.	
"Tundmatu Euroopa" ja tuntud biennaal Krakowis- Sird; nr.23; 7.06.1991	Mart Kalm	Kunstinäituse "Europe Unknown-Europa nieznaną" avamine Krakowis ning AICA istungid.	O.	Tarbekunst Alternatiivkunst Installatsioon Performance	Neutr.	-	-	Rahvusvaheline kunsti keel. Kunstikriitikute põhiprobleem- kitši pealetulek.
Ernst Ederberg legendid: isiklik leht kaadrite arvestamiseks- Sird; nr.23; 7.06.1991	Karin Hallas	Ülevaade Ernst Ederbergist.	O.	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Lahti kunstnike tööd Tallinna Linnamuuseumis- Sird; nr.23; 7.06.1991	-	Lahti kunstnike näitus Tallinna Linnamuuseumis.	O.	Graafika	Neutr.	-	-	-
Telekommentaar: Ars longa...- Sird; nr.23; 7.06.1991	Ants Juske	Kunstisaadete olemus ning nende kriitika.	O.	Kujutav kunst	Neutr.	-	-	Telekriitika
Valitud maale 1980. aastatest- Sird; nr.27; 5.07.1991	Ants Juske	Näituse "Valitud maale 1980. aastatest" ülevaade.	O.	Maal Performance Installatsioon	Neutr.	-	-	-
3x2- Palmide all- Sird; nr.27; 5.07.1991	Ebe Nõmberg	Näitus "3x2" Lillepaviljonis.	O.	Sisekujundus	Neutr.	-	-	-
Leo Gens käis Jeruusalemmas- Sird; nr.31; 2.08.1991	Mirjam Peil	Intervjuu Leo Gensiga.	O.	Graafika Kujutav kunst Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Kunstimuuseumi ehitamisest- Sird; nr.31; 2.08.1991	Irina Raud	Arhitektide toetus ehitamiseks kunstimuuseumi.	O.	-	Neutr.	-	-	-
Teeb täiesti realistliku skulptuuri- Sird; nr.31; 2.08.1991	Tiina Pikamäe	Mare Mikofi skulptuuri loomine.	O.	Skulptuur	Neutr.	-	-	Hüperrealism
Tallinna Linnamuuseumi filiaalis...- Sird; nr.36; 6.09.1991	-	Näitus Raevanglas soome kunstnikega.	O.	Moekunst Tekstiilikunst	Neutr.	-	-	-
Kalamaja Galeriis...- Sird; nr.36; 6.09.1991	-	Näitus Kalamaja Galeriis.	O.	Tekstiilikunst Maal	Neutr.	-	-	-
Sügisnäituse asemel Kunstnike Liidu Sügisalong- Sird; nr.36; 6.09.1991	Anu Liivak	Sügisnäituse asemel avatakse sügisalong.	O.	Maal Graafika Skulptuur	Neutr.	-	-	Nüüdiskunst Kunstiline kvaliteet
Õnnisatud käed ja analüütiline mõistus- Sird; nr.36; 6.09.1991	Inge Teder	Näitus Helene Kumali sünnipäeva puhul.	O.	Keraamika	Neutr.	-	-	-
Fenomenaalne Issupov- Sird; nr.36; 6.09.1991	Eha Komissarov	Issupovi näitus "Vaalas".	O.	Tarbekunst	Neutr.	-	-	-
Arhitektuur- kellele ja kuidas?- Sird; nr.40; 4.10.1991	Krista Kodres	Arhitektuuri olemus.	O.	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Leonhard Lapini vernissage "Vaalas"- Sird; nr.40; 4.10.1991	Ott Arder	Leonhard Lapini näitus "Vaalas".	O.	-	Neutr.	-	-	-
Piirid lahti- Sird; nr.40; 4.10.1991	Evi Pihlak	Siim- Tanel Annuse looming.	O.	Performance	Neutr.	-	-	Internatsionaalne kunstimaailm
Kunstimuuseumi Kohtla-Järve...- Sird; nr.40; 4.10.1991	-	Kaevurite kultuuripalass olev näitus.	O.	Tarbekunst	Neutr.	-	-	-

Suleti Eesti...- Sirp; nr.40; 4.10.1991	-	Eesti Kunstimuusue mi ning Adamson-Ericu sulgemine.	O.	-	Neg.	-	-	-
Raha- Sirp; nr.44; 1.11.1991	Ando Keskküla	Rahastus Eesti Kunstifondis.	O.	-	Neg.	-	-	-
Üllatav kooslus- Sirp; nr.44; 1.11.1991	Evi Pihlak	Kristiina Kaasiku ja Ülle Raadiku ühisnäitus "Vaal" galeriis.	O.	Maal Tarbekunst	Neutr.	-	-	-
Kingitus Eesti Rahvusraamatukogule- Sirp; nr.44; 1.11.1991	Sirje Lauring	Rahvusraamatukogu kunstiosakond sai täiendust.	O.	-	Pos.	-	-	-
Maia laulu juubelduseks ehk kes kaitseb head maitset?- Sirp; nr.44; 1.11.1991	Krista Kodres	Ülevaade Maia Laulu loomingust.	O.	Sisearhitektuur	Pos.	-	-	Pseudostiil
Kaisa Puustak muudab laadi- Sirp; nr.49; 6.12.1991	Heie Treier	Ülevaade Kaisa Puustaku loomingust ning tema näitus.	O.	Installatsioon Graafika	Neutr.	-	-	Eesti noorem kunst Postmodernne aeg
Vilniuse kesksetes...- Sirp; nr.49; 6.12.1991	-	Baltikumi noorte triennaal.	O.	-	Neutr.	-	-	-
Parem juba vaadata ilusaid asju...- Sirp; nr.49; 6.12.1991	Krista Kodres	Näitus "Aja vaated".	O.	Disain Moekunst	Neutr.	-	-	Heute couture Window shopping
Miks kunstnikud kirjutavad- Sirp; nr.49; 6.12.1991	Aleksander Jakovlev	Põhjused, miks kunstnikud võivad hakata kirjutama.	O.	Maalikunst	Neutr.	-	-	Avangardism
Kaunis raamat- Sirp; nr.49; 6.12.1991	-	Eesti Kunstnike Koondis Torontos avaldas raamatu.	O.	-	Neutr.	-	-	-
"Taevas ja maa" Kaljo Põllu uus sari - Sirp; nr. 1, 03.01.1992	Ene Asu-Ounas	Kaljo Põllu looming, uue sarja tutvustus	O.	Graafika	Neutr.	-	-	Müüt, filosoofia, loodus, ürgmets, soome-ugri rahvaste mütoloogia
1920. aastate Eesti kunst Ungaris - Sirp; nr. 1, 03.01.1992	Mai Levin	Eesti kunsti (aastatel 1915-1935) näitus Ungaris, ülevaade Pécsi linnast	O.	-	Neutr.	-	-	-
Alguses oli valgus. Sirje Runge palverännak kunstiajaloo kaardil	Boriss Bernštein	Sirje Runge looming	O.	Maal	Neutr.	-	-	Postavangard, postmodernism, abstraktsionism
"Minus on liiga palju mängurit," ütleb kunstnik Ado Lill - Sirp; nr. 6, 07.02.1992	Reet Varblane	Ado Lille looming, näitusest G-galeriis	O.	Maal	Neutr.	-	-	Minimalism
Mälestati Johannes Võerahansut - Sirp; nr. 6, 07.02.1992	-	Mälestuskivi avamine Johannes Võerahansule Tõnumäe talus	O.	-	Neutr.	-	-	-
Sündmused "Vaalas" - Sirp; nr. 6, 07.02.1992	-	Vaal-galerii kunstipremia andmine rühmitusele "NEOEKSPR	O.	-	Neutr.	-	-	-

		EPOST" (kunstnikud Andro Kõöp ja Urmas Puhkan)						
Vaal Gallery. Arco 92 - Sirp; nr. 10, 06.03.1992	Tiina Käesel	Intervjuu Eha Komissaroviga, kunstiness Arco 92	O.	-	Pos.	-	-	-
Kohtumine legendiga - Sirp; nr. 10, 06.03.1992	Harry Liivrand	Ado Vabbe näitus kunstihoones	M.	-	Neutr.	-	-	Avangardism, kubism, futurism, traditsionalism, Pallas
Observe. Invent. Discove - Sirp; nr. 14; 03.04.1992	Liis Kolle	Intervjuu skulptor Maire Männikuga	O.	Skulptuur	Neutr.	-	-	Naikunstnik, Pariis
Tokko & Arraku galeriis - Sirp; nr. 18, 01.05.1992	Mirjam Peil	Metallikunstnik Helo Tassa ja graafik Tiina Reinsalu tööde näitusmüük	O.	Metallikunst, graafika	Neutr.	-	-	-
Sakslane Tallinnas - Sirp; nr. 23, 06.06.1992	Johannes Saar	Saksa kunstniku Christoph Ruhzi looming ja näitus Tallinna Kunstihoones	O.	Maal, objektkunst	Neutr.	-	-	Action painting, graffiti, avangard
Kunstnikudiplom '92 - Sirp; nr. 23, 06.06.1992	-	Nimekiri kunstnikest, kes saanud diplomi	O.	Maal, teatridekoratsioon, skulptuur, graafika, keraamika, klaasikunst, moekunst, nahakunst, tekstiil, metallikunst, sisearhitektuur, arhitektuur	Neutr.	-	-	-
"Pole tuimust värvis". Lembit Saartsiga Valve Janovi pilte vaatamas - Sirp; nr. 26, 03.07.1992	Enn Lillemets	Valve Janovi looming ja näitus Tartu Kunstnike Majas	M.	Maal	Neutr.	-	-	1960ndad
Eesti Kunstnike Liit on Eesti Kunstnike Liit - Sirp; nr. 26, 03.07.1992	Tiina Käesel	Eesti Kunstnike Liidu hetkeseis, uus põhikiri	O.	-	Neg.	-	kunstikapitali loomine ja toimimine, kunstide riiklik finantseerimine	-
Aeg ei pane punkti! - Sirp; nr. 26, 03.07.1992	Karin Hallas	Arhitektuuriaja loolase Leo Gensi elust	O.	-	Neutr.	-	-	-
Õigusest ajaloole - Sirp; nr. 31, 07.08.1992	Ants Juske	Revolutsioon kunstis, artikkel jätkuks Sirje Helme probleemartiklile "Tulevikumälestused"	O.	-	Neg.	-	iga uus põlvkond võib kunstiajalugu käsitleda ja kirjutada omal moel: "Eesti kunsti ajalug pole ei keelelgi isiklik ega ka "autorite kollektiivi" monopol"	revolutsioon, kunstikriitika, alternatiivne kunst, kunstiajaloo kirjutamine
Lagunemine - Sirp; nr 35; 04.09.1992	Ants Juske, Johannes Saar	Kunstielu hetkeseis	O.	-	Neg.	"Meie" ühtsus ja selle kadumine 1990ndatel	-	Kunstnike Liite, Kunstifond,
Mare Vint. Olev ja jääv - Sirp; nr 35; 04.09.1992	Jüri Hain	Mare Vindi näitusest ja loomingust	O.	Graafika	Neutr.	-	-	-
"Kuriosum" Rootsisis - Sirp; nr 35;	Kaalu Kirme	Antiigimess Rootsisis	O.	Antiikesemed	Neutr.	-	-	-

04.09.1992								
Oh, Kalev! - Sirp; nr. 39; 02.10.1992	Heie Treier	Mark Kalev Kostabi looming ja näitus	O.	Maal	Pos.	-	-	šokk, kõige kallim kunstnik Eestis, Ameerika, Tartu
Kaunid kujud - Sirp; nr. 39; 02.10.1992	Tiina Pikamäe	Kunstnik Ellen Kolki looming	O.	Skulptuur	Neutr.	-	-	avangard, akadeemiline kunst, traditsiooniline laad
Kaunid portreed - Sirp; nr. 39; 02.10.1992	Mati Jakson	Intervjuu Aapo Pukiga	O.	Maal, joonistus	Neutr.	-	-	portree, ärimaailm
Moodsa kunsti muuseum?! - Sirp; nr. 44, 06.11.1992	Ants Juske	Järg eelmises Sirbis ilmunud artiklile, küsimuse all Kadrioru lossisaatus, vajadus luua eraldi Eesti Moodsa Kunsti Muuseum	O.	-	Neg.	-	Eesti Moodsa Kunsti Muuseumi vajadus; oluline uuesti lahti mõtestada ni kunsti ajauigu kui selle eksponeerimise viisid	Rahvuslik kunstimuuseum
Kunstimuuseum?! - Sirp; nr. 44, 06.11.1992	Marika Valk	Kommentaar seoses vaidlusega Eesti Kunstimuuseumi ümber, uue hoone vajadus	O.	-	Neg.	-	Kunstimuuseum vajab kaasaegset hoonet	Rahvuslik kunstimuuseum
Harmoonia ülistuseks. Juhana Blomstedti "Symposion" kunstihoones - Sirp; nr. 44, 06.11.1992	Tiina Käesel	Intervjuu kunstihoone intendandi Anu Liivakuga	O.	-	Neutr.	-	-	-
Samal päeval ja samal ajal - Sirp; nr. 44, 06.11.1992	Tiina Käesel	Tokko & Arraku galeriis avati Mari Kurismaa maalide näitus	O.	Maal	Neutr.	-	-	-
Paar tähelepanekut sügisnäituselt - Sirp; nr. 48, 04.12.1992	Ants Juske	Näituse ülevaade, avamisel toimunud konflikt	O.	Maal	Neutr.	-	-	Näitusekujundus, demokraatia, žürii, postmodernism
Lummav valgus "Luumis" - Sirp; nr. 48, 04.12.1992	Tiina Käesel	Sirje Runge näitustest, kunstikriitikast	O.	Maal	Neutr.	-	-	näitusepoliitika, kriitiku roll
Veel üks Kalev koju jõudnud. "Kalevipoja"-temaatika Austraaliast - eks kõla eksootiliselt? - Sirp; nr. 48; 04.12.1992	Juta Kivimäe	Heljo Vanamõisa elust ja loomingust	M.	Maal	Neutr.	-	-	-
Vormilt sotsialistlik, sisult siiruviiuriline. Vabariiklik pisiplastika triennaal - Sirp; nr. 48, 04.12.1992	Johannes Saar	Triennaalist ja küsimus selle vajalikkusest; triennaali kritiseerimine, süüdistamine kontseptsiooni puudumises	O.	Skulptuur	Neg.	-	-	Kunstikriitika, kontseptsioon
"Parhilla" kui fakt ja kui... - Sirp; nr.1; 8.01.1993	Vappu Vabar	Ilmar Malini näitus "Parhilla".	O.	Maal	Neutr.	-	-	Eesti avangard Sürrealismi klassika Eesti vaimus "Psüühiline automatism"
Presence. Moirad - Sirp; nr.1; 8.01.1993	Raivo Kelomees	Ilmar Malini looming.	O.	Maal	Neutr.	-	-	Sürrealism Seksuaalne sfäär
Võerahansu sünnipäev - Sirp; nr.5; 5.02.1993	Tiina Käesel	Mälestusüritus Johannes Võerahansule.	O.	-	Neutr.	-	-	-

Constance von Wetter-Rosenthal. Siiani vaid nimi- Sird; nr.5; 5.02.1993	Tiina Pikamäe	C. von Wetter-Rosenthalile pühendatud näitus ning tema looming.	O.	Skulptuur	Neutr.	-	-	-
Kas galaktikaline katastroof võib ilus olla?: Ove Büttner, tõsine kunstnik- Sird; nr.5; 5.02.1993	Johannes Saar	Ove Büttneri näitus.	O.	Maal	Neutr.	-	-	Pattern paiting
Moodne kunst sees- ja väljaspool muuseumi- Sird; nr.9; 5.03.1993	Enrico Talvistu	Arvamus eesti kunsti ning kunstimuseu- mite loomise üle.	O.	-	Neutr.	-	Asutada moodsa kunsti muuseum	Probleemid uue kunstimuseumi loomisega. Ametlik kunstipoliitika "Tundmatu modernism" Põrandaalune kunst
Mitmehiline baltisaksa kunst: lühikokkuvõte teaduspäevast- Sird; nr.13; 2.04.1993	Mai Levin	Carl Siegmund Waltheri, Gustav Adolf Hippuse, August Georg Wilhelm Pezoldi ja Friedrich Ludwig von Maydelli näitus Maarjamäe lossis ning selle ülevaade ja näitusega kaasenenud teaduspäev.	O.	Maal	Neutr.	-	-	Galeriid vormivad ümber inimeste vaated elule ja kunstile.
"Architectonicum"- Sird; nr.13; 2.04.1993	-	Näituse "Architectonicum" avamine.	O.	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Noored ei ole raisus: veel noortenäitusest- Sird; nr.13; 2.04.1993	Martin Laire	Näituse "Müra" kriitika.	O.	Installatsioon Skulptuur Maal Performance	Neg.	-	-	Noorkunstnikud Avangardi keel Moodne kunst Camp
Kunstankeet 1992- Sird; nr.13; 2.04.1993	Tiina Käesel Mai Levin Harry Liivrand	Küsimustele vastasid Tiina Käesel, Mai Levin ja Harry Liivrand.	O.	-	Neutr.	Kriitika ei tohiks teha ettekirjutisi kunstile.	Kriitikute ja galeriide koostöö peaks suurene- ma.	Kriitika Avangard Eesti astus sammud maailma poole- Moodsa Kunsti Muuseumi idee; AICA kohalik organisatsioon
Kevadnäitus Tartus- Sird; nr.18; 7.05.1993	Reet Pulk	Kevadnäituse ülevaade.	O.	Maal Graafika Skulptuur	Neutr.	-	-	-
Kokkumäng Orgiani ei kasva- Sird; nr.18; 7.05.1993	Tõnu Ehasalu	Ülevaade mõnest kunstnikust, kes osalesid Kevadnäitusel.	O.	Maal Skulptuur	Neg.	-	-	Seksuaalsus Erootiline
Kaarel Kurismaa retrospektiiv- Sird; nr.18; 7.05.1993	Anst Juske	Kaarel Kurismaa kunstuund.	O.	-	Neutr.	-	-	Avangard Retrospektiiv on moes. Rahvakunstnik Eesti esimene postmodernistlik kunstnik. Kitš Neopop
Möödunud kolmapäeval Kadriorus- Sird; nr.18; 7.05.1993	Tiina Käesel	Leonhard Lapini näituse avamine.	O.	-	Pos.	-	-	Elav avangardi klassik.
Alfred Saldrel	-	Alfred Saldreli	O.	Plakat	Pos.	-	-	-

meistriperid kæs!- Sirp; nr.18; 7.05.1993		loomng ja sünnipäeva õnnitlused.		Graafika				
From Dreams to Reality- Sirp; nr.18; 7.05.1993		Tarbekunsti ja disaini ühisnäituse konverents.	O.	Disain Tarbekunst	Neutr.			
Head ja hirsad assotsiatsioonid- Sirp; nr.22; 7.06.1993	Mare Ruus	Helle Vahersalu töõde näitus Tartus.	O.	Maal	Neutr.			
Ilmakaarte lõikumispunktid vaatepiiriga- 45. Veneetsia biennaal- Sirp; nr.26; 2.07.1993	Ando Keskküla	Ülevaade 45. Veneetsia biennaalist.	O.	-	Neg.			Kriitika Transavangard Postmodernism Kunstikriitika Paradigmade muutus Kunsti kosmopoliitsus
Kai-Mai Olbri kaks näitust- Sirp; nr.31; 6.08.1993	Mai Levin	Kai-Mai Olbri näitused.	O.	Maal	Neutr.			Abstraksionism Geomeetria
Eesti kujutav kunst 1993: maal, graafika, skulptuur- Sirp; nr.31; 6.08.1993	Reet Varblane	Kujutava kunsti ülevaatenäitus.	O.	Maal Graafika Skulptuur	Neutr.			Postmodernistlik kunst Paradigmaatiline muutus Abstraksionism Sürrrealism Hoiakuline muutus Hüperrealism Fovistlik abstraksionism Ready made Kitš Neopop
Fiktiivsed skulptuurid: järelsõna Francois Mechaini väljamõeldistele- Sirp; nr.31; 6.08.1993	Peeter Linnap	Francois Mechaini näitus Kunstihoone galeriis.	O.	Foto Skulptuur	Neutr.			Site-specific Performance
"Colour '93" värvikongress Budapestis- Sirp; nr.35; 3.09.1993	Virve Sarapik	Budapestis toimus VII kongress "Colour '93".	O.	-	Neutr.			
Enn Põldroosi loominguline metamorfoos- Sirp; nr.35; 3.09.1993	Ninel Ziterova	Enn Põldroosi retrospektiivnä itus Eesti Kunstimuusue mis ning loomingu ülevaade.	O.	Maal	Neutr.			Ekspressiivne figuratiivsus Alasti keha
Kunstimaaailma prominendid- Sirp; nr.39; 1.10.1993		"ARTnews" avaldas nimekirja kunstimaaailma 50st kõige mõjuvõimsam ast isikust.	O.	-	Neutr.			Kriitikud
Põhjatahe all Soome 1917.-1940.aasta kunst Ateneumi kogudest- Sirp; nr.44; 5.11.1993	Kersti Koll	Soome kunsti näituse avamine Eesti Kunstimuusue mis ning soome kunsti ajaooline ülevaade.	O.	Maal	Neutr.			Kunst ja kunstniku positsioon Kunstopoliitika
Naised, kunst ja rahvused- Sirp; nr.44; 5.11.1993	Jüri Hain	Kunstinäituse avamine USAs.	O.	-	Neutr.			Uus kunst
Soomlaste kiituseks- Sirp; nr.44; 5.11.1993	Tiina Käesel	Eduard Wiiralti näituse avamine	O.	Kujutav kunst	Neutr.			Avangardkunst

		Soomes Ateneumis.						
Negatiivid prahihunnikust- Sird; nr.44; 5.11.1993	Peeter Tooming	Fotonäitus "40-50".	O.	Foto	Neutr.	-	-	-
Kahe maa kunstist Põhjatahe all- Sird; nr.48; 3.12.1993	Jüri Hain	Näitus Kunstimuusue mis soome maalikunstist.	O.	Maal	Neutr.	-	-	Kunstikriitika
Märgid varjatud maailmast- Sird; nr.48; 3.12.1993	Katrin Kivimaa	Näitus Tiit Jaansoni ja Jüri Ojaveri loomingust.	O.	Plakat Installatsioon Skulptuur	Neutr.	-	-	-
Tekstiili võimalustest- Sird; nr.48; 3.12.1993	Kersti Kuldna	Põhjamaade tekstiiltriennial.	O.	Tekstiilikunst	Neutr.	-	-	-
Kuulataja sinisel luhal- Sird; nr.48; 3.12.1993	Anne Lõugas	Gerhard Altenbourgi näitus Rahvusraamatukogus.	O.	Joonistu Skulptuur Graafika	Neutr.	-	-	Ametlik kunstipoliitika
Kunstiülikool ja kunstihariduse probleemid ja poleemika- Sird; nr.1; 7.01.1994	Katrin Kivimaa	Intervjuu Krista Kodrese ja Jaak Kangilaskiga.	O.	-	Neutr.	Kunstihariduse parandamine ja kunstiülikoolide õppesüsteemide muutmine.	-	Videokunst Arvutikunst Postmodernistlik maailm
Mõnda Eesti Kunstnikkude Rühmast ja tema ajast- Sird; nr.1; 7.01.1994	Mai Levin	Ülevaade Eesti Kunstnikkude Rühma tegevusest.	M.	-	Neutr.	-	-	Uus kunst
Akberg, Eesti modernismi suurkuju: Arnold Akberg 100- Sird; nr.5; 4.02.1994	Eha Komissarov	Arnold Akbergi sünniaastapäev ning ülevaade tema elust ning loomingust.	O.	Maal	Neutr.	-	-	Modernne kunst
Ja BMW ei lähe iial rikki- Sird; nr.5; 4.02.1994	Heie Treier	Marko Mäetamme näitus "Vaalas".	O.	Moekunst	Neutr.	1990ndate kunsti otsitakse plaanilist põhjust rõõmumamiseks. 1960ndate buum.	-	Kaasaegsed kunstikirjutised Ameerika orientatsioon Kunstikriitik
Ei saa me läbi Läita- Sird; nr.5; 4.02.1994	Ants Juske	Läti kunstinäituse avamine Soroses.	O.	Videoinstallatsioon Installatsioon Maal	Neutr.	Hetkel tehakse kunsti ajalugu.	-	Eesti kriitikud Videoinstallaator Kuraator Paradigmaatilised katastroofid Puhta kunsti apologet Pornograafia Free-lancer
SIRBIST SAI KULTUURILEHT								
Tartu kunstnikud kollaažinäituse taustal- Kultuurileht; nr.4; 4.03.1994	Reeli Kõiv	Kollaažinäitus Tartus.	O.	Kollaaž	Neutr.	-	-	Moodsa kunsti probleemid Sürrealism Abstraksionism
Fragmentaarsus ja igavus "Deco" galeriis- Kultuurileht; nr.4; 4.03.1994	Heie Treier	Kriitika Urmas Muru ja Tarvo-Hanno Varrese näitusele "Deco" galeriis.	O.	Maal Foto Performance	Neg.	-	-	Erootika Kunstnike "mittekunst"
Elmar Kitse fenomen ajas- Kultuurileht; nr.8; 2.04.1994	Enriko Talvistu	Elmar Kitse näitus Tartus ning kunstniku loominug ülevaade.	M.	Maal	Neutr.	-	-	Infoühiskond Self-made man Kriitikud
Lootuse kabel Toompeal- Kultuurileht; nr.8; 2.04.1994	Mari Sobolev	Eesti Evangeelne Luterlik Kirik uues kuues.	O.	Maal	Neutr.	-	-	Kriitik
Kaido Ole - traditsioon ja uudsus- Kruusing	Agur Kruusing	Kaido Ole näitus.	O.	Maal	Neutr.	-	-	Geomeetriline abstraksionism

Kultuurileht; nr.8; 2.04.1994								Kõik noored kunstnikud ei kuulu "depressiivse esteetika" esindajate hulka.
Piirideta kunstist- Kultuurileht; nr.13; 6.05.1994	Jaan Kaplinski	Kunsti olemus.	O.	-	Neutr.	Kunsti olemus		Kunsti piirid Kunstifilosoofia Kunsti definitsioon Kunsti prestiiž
Rühmituse "Neoeksprepost" portreede näitus: Andro Kõöp, Urmas Puhkan, Ionel Lehari, Ain Nurmela- Kultuurileht; nr. 13; 6.05.1994	Heie Treier	"Neoeksprepost" rühmituse näitus.	O.	Maal	Neutr.	-	-	-
"Trigemini" - kolm kattuvat varju- Kultuurileht; nr.13; 6.05.1994	Katrin Kivimaa	Näitus "Trigemini".	O.	-	Neutr.	-	-	-
Kaks sõpra, kaks kunstnikku, kuid üks näitus ja üks stiilisuund- Kultuurileht; nr.13; 6.05.1994	Anu Allikvee	Näitus Adamson- Ericu muusuemis.	M.	Maal	Neutr.	-	-	Kriitika
Tuntud ja tundmatu Uiga "KÜÜ"- galeriis- Kultuurileht; nr.17; 3.06.1994	Krista Piirimäe	Johannes Uiga näitus.	O.	Maal	Neutr.	-	-	-
Norra essee- Kultuurileht; nr.17; 3.06.1994	Rait Toompere	Näitus Aksel Eisti "Norra maalidest".	O.	Maal	Neutr.	-	-	-
Vaatan ja vaatan- Kultuurileht; nr.17; 3.06.1994	Flemming Larsen	Eesti kunsti olemus.	O.	-	Neutr.	-	-	Kriitikut Kommertskunst Kunsti piirid Piir kunstniku ja kunstiajaloolase vahel. Kunstiajaloolase/kriitiku roll.
Adolfo lilled ehk Kas roos ikkagi on roos?- Kultuurileht; nr.17; 3.06.1994	Rainer Vilumaa	Näitus Adolfo Fiori töödest.	O.	Foto	Neutr.	-	-	-
Soome kunst vallutas Tartu- Kultuurileht; nr.20; 1.07.1994	Tiiu Hagel	Soome kunstnike näitus Tartus.	O.	Maal Graafika Skulptuur	Neutr.	-	-	-
Tarbekunsttriennaali ilu ja igavus- Kultuurileht; nr.20; 1.07.1994	Katrin Kivimaa	Kriitika Urmas Muru kujundatud tarbekunsttriennaalile.	O.	Tarbekunst	Neg.	Ilu on igav.	-	-
Heldur Laretei- Kultuurileht; nr.20; 1.07.1994	Eesti Kunstnike Liit Eesti Vabagraafikute Ühendus	Heldur Laretei surmateade ning ülevaade mehe loomingust.	O.	Graafika	Neutr.	-	-	-
Voldemar Vaga 95- Kultuurileht; nr.20; 1.07.1994	Krista Kodres	Voldemar Vaga 95.sünnipäev	O.	-	Neutr.	-	-	-
Kujunev näitusekeskus Rahvusraamatukogus - Kultuurileht; nr.25; 5.08.1994	Juta Kivimäe	Rahvusraamatukogu kujunemine näitusepinnaks.	O.	-	Neutr.	-	-	-
Tallinnnorwich kunstikontakt- Kultuurileht; nr.25; 5.08.1994	-	Näitus Tallinnas.	O.	Installatsioon	Neutr.	-	-	-

Nimede näitus ehk skulptuuri suvevariandid- Kultuurileht; nr.25; 5.08.1994	Tiina Käesel	Näitus Kunstihoones	O.	Skulptuur Installatsioon	Neutr.			
Peaaegu tundmatu kunst- Kultuurileht; nr.25; 5.08.1994	Reet Mark	Ivan Sokolovi mälestunäitus Tartus.	O.	Maal	Neutr.			
Graafikale pühendatud elu- Kultuurileht; nr.29; 2.09.1994	Jüri Hain	Voldemar Kanni looming.	O.	Graafika	Neutr.			
"Luum" ei ole enam "Luum"- Kultuurileht; nr.29; 2.09.1994	Vappu Vabar	Intervjuu Mati Karminiga.	O.	-	Neutr.			Avangard Feministlik kunst
Fototõde, kunstitõde ja elutõde- Kultuurileht; nr.29; 2.09.1994	Reet Varblane	Nudistliku foto näitus.	O.	Foto Film	Neutr.			Nudistlik foto
Lilian Linnaksi ehte- ja tarbekunst- Kultuurileht; nr.29; 2.09.1994	Sigrid Saarep	Lilian Linnaksi näitus Kunstihoones.	O.	Ehtekunst	Neutr.			
Pärnu aktisuvi- Kultuurileht; nr.29; 2.09.1994	Vappu Vabar	Intervjuu Mark Soosaarega Pärnu kunstikeskuses "Chaplin".	O.	Foto Maal Skulptuur Graafika Video	Neutr.			Aktinäitus Nüüdiskunstinäitus Seksuaalrevolutsioon "Eetika kriis"
Malle Leis: Olen iga päev maalinud- Kultuurileht; nr.34; 7.10.1994	Anne Lõugas	Intervjuu Malle Leisiga.	O.	Maal	Neutr.			Realism Hüperrealism Kriitikud
Pühendunud ja sakraalne- Kultuurileht; nr.35; 7.10.1994	Eva Hiie	Ann Audova näitus Tartus.	O.	Maal	Neutr.		Kunstimuusuem võiks korraldada Ann Audovale pühendatud suure ülevaatenäituse.	
Möödunud aegade viirastused- Kultuurileht; nr.35; 7.10.1994	Reet Varblane	Väliseesti kunstnik Ville Tops.	O.	Maal	Neutr.			
Võime kütkestada- Kultuurileht; nr.35; 7.10.1994	-	Intervjuu Jeff Koosiga.	O.	-	Neutr.			Kunst kui tarbekaup. Kunstitööstus Kommertsgalerii
Kontseptualismi hiilgus ja viletsus- Kultuurileht; nr.38; 4.11.1994	Ants Juske	Kontseptualism kunstis ning selle kriitika.	O.	Installatsioon Maakunst Kehakunst Video	Neg.	Kontseptualismi laine.		Transavangard Uuspop Moodne kunst "Feministlik jama" Kriitika
Võime kütkestada- Kultuurileht; nr.38; 4.11.1994	Riina Kaljusmaa	Intervjuu Jeff Koosiga.	O.	-	Neutr.			Kriitiku roll
Kunstilooming eeldab maailma mõistmist- Kultuurileht; nr.38; 4.11.1994	Vappu Vabar	Intervjuu Krista Kodrese ja Mare Trallaga.	O.	-	Neutr.			Kunstiülikooli probleemid
Nüüdiskunst kui museoloogiline probleem- Kultuurileht; nr.42, 2.12.1994	Eha Komissarov	Muuseumite olemus	O.	-	Neutr.			Moodne kunst Praegune postmoderne ajastu Traditsiooniline muuseumi kriitika Postmoderne muuseum Kunsti roll Kunst kui muuseumi nähtus Kunsti piir
Caamoz- valgus Kaamoses?- Kultuurileht; nr.42;	Anu Ojavee	Soome ja eesti kunstitudengite moeshow.	O.	Moekunst	Neutr.			

2.12.1994								
Kunstimes hiigeltelkides- Kultuurileht; nr.42; 2.12.1994	Tamara Luuk	Fiac kunstimes	O.	-	Neutr.	-	-	Nüüdiskunst Uus kunstideoloogia Seks kunstis
Külma sõja sõdur Clement Greenberg (1909-1994)- Kultuurileht; nr.42; 2.12.1994	Thomas McEvilley (tõlkinud Riina Kaljusmaa)	Ülevaade Clement Greenbergist.	O.	-	Neutr.	-	-	Kunstikriitik Kriitiline kunstiajaloolane Nüüdisaegne kunstikriitika
Raamat Eesti kunstielust- Kultuurileht; nr.1; 6.01.1995	Leo Gens	Rein Looduse raamat "Kunsti elu Eesti linnades 1900-1918".	O.	-	Neutr.	-	-	Kunstiteadlased Kunstikriitik
Toompeale töstukig- otse südalinnast- Kultuurileht; nr.1; 6.01.1995	Rein Einasto	Kritiseering moodsa lifti üle.	O.	-	Neg.	Uued arhitektuurilahendused peavad harmoneeruma vanadega.	Töstuk peab harmoneeruma Toompea paega ning modernseid lahendusi tuleb luua ainult uuslinnaosades.	
Prantsuse-Balti videokunsti festivali laureaadid- Kultuurileht; nr.1; 6.01.1995		Kuulutati välja Prantsuse-Balti videokunsti festivali laureaadid.	O.	Videokunst Installatsioon	Neutr.	-	-	
Kunstnik ja kriitik- Kultuurileht; nr.1; 6.01.1995	Raivo Kelomees	Kunstnike ja kriitikute vahelised suhted.	O.	Maal Skulptuur Installatsioon Happening Performance	Neutr.	-	-	Kriitik Kriitiku osalus kunsti loomisel. Eesti kunsti roll maailma kunstis. Nüüdisaegne kunstimaailm. Kunstikriitika
Pimeduse õppetund- Kultuurileht; nr.1; 6.01.1995	Katrin Kivimaa	Christian Boltanski loeng Praha Belvederes.	O.	Kontseptuaalsim Installatsioon	Neutr.	-	-	Kunstniku roll Moodsad kunstnikud Kuraatori roll Kunstiajaloolase roll Kunstikriitiku roll
Ilus ja huvitav raamat- Kultuurileht; nr.5; 3.02.1995	Vappu Vabar	Maie Helmi võimalus töötada Austria Horni Kunstihoones.	O.	Graafika Installatsioon Kontseptuaalsim Keraamika	Neutr.	-	-	
Vastus Ants Juskele- Kultuurileht; Nr.5; 3.02.1995	Heie Treier	Kriitika Ants Juskele.	O.	-	Neg.	-	-	Postmodernsim Kunstikriitik
Maria-Kristiina Ulas Anu Kalmu näitust vaatamas- Kultuurileht, nr.5; 3.02.1995	Maria-Kristiina Ulas	Anu Kalmu näitus.	O.	-	Neutr.	-	-	
Identsust kaotamata Euroopasse?- Kultuurileht; nr.5; 3.02.1995	Vappu Vabar	Vestlus eesti ja poola kunstist.	O.	-	Neutr.	-	-	Kunst tegeleb probleemidega. AICA Kunstikriitik Kuraator
Kas sinu vanaisa oli punane?- Kultuurileht; nr.9; 3.03.1995	Toomas Raudam	Meenutused August Roosilehest.	O.	Graafika	Neutr.	-	-	
Teekond Riigakultuurileht; nr.9; 3.03.1995	Kaarel Kurismaa	Eesti kunstnike näitus "Blended" Riias.	O.	Installatsioon	Neutr.	-	-	
Eerik Põld 5.XI 1908- 25.II 1995- Kultuurileht; nr.9; 3.03.1995	Eesti Kunstimuuseum Eesti Kunstnike Liit	Mälestusartikkel Eerik Põllule.	M.	-	Neutr.	-	-	

	Eesti Kunstiteadlaste Ühing Eesti Muusuemüüning Ennistamiskoda Kanut							
Kaksikportree noorte pioneeridena- Kultuurileht; nr.9; 3.03.1995	Ants Juske Reet Varblane	Intervjuu Vitali Komari ja Aleksander Melamidiga.	O.	Kompuutergraafika Installatsioon Video	Neutr.			Underground avangardism Uued meediumid
Oma keha, võõras ruum- Kultuurileht; nr.14; 7.04.1995	Vappu Vabar	ARS näitus.	O.	Intsallatsioon Video	Neutr.			
Vestlus klubilaua taga- Kultuurileht; nr.14; 7.04.1995	Tiina Tammetalu	Kai Kaljo näitus "Liivale kirjutatud".	O.	Vitraaž Fresko	Neutr.			Maalikunst ja monumentaalmaal on out. Kriitika
Viljandis meenutati Paul Kondast- Kultuurileht; nr.14; 7.04.1995	Tiiu Männiste	Paul Kondase 95.sünniaastapäev ning selle puhuks Paul Kondase näitus.	O.	Maal	Neutr.			
Kujutava ja rakendus kunsti sihtkapital- Kultuurileht; nr.14; 7.04.1995	Leonhard Lapin	Kultuurikapitali raha jagamised sihtkapitalide vahel.	O.	Maal Installatsioon Vidoe	Neutr.			
Lätis on uus arhitektuurimuuseum- Kultuurileht; nr.17; 5.05.1995	Karin Hallas	Avati Läti Arhitektuurimuseum.	O.	Arhitektuur	Neutr.			
Taska raamat- Kultuurileht; nr.17; 5.05.1995	Lea Pruuli	Raamat Eduard Taskast.	O.	Köitekunst	Neutr.			
Olev Soans 29.V.1925-28.IV.1995- Kultuurileht; nr.17; 5.05.1995	Eesti Kunstnike Liit Tallinna Kunstiülikooli Kunstifond Vabagraafikute Ühendus	Mälestusartikkel Olev Soansile.	M.	Graafika	Neutr.			
Tass kohvi, tükk suhkru - hõbeserviisist- Kultuurileht; nr.17; 5.05.1995	Reet Rast	Näitus Eesti Rahvusraamatukogus.	O.	Tarbekunst	Neutr.			
A-Galerii tähistab oma esimest sünnipäeva- Kultuurileht; nr.17; 5.05.1995	Anu Vali	A-Galerii sünnipäev.	O.	Metallehistöö	Neutr.			
In Honorem Villem Raam- Kultuurileht; nr.21; 2.06.1995	Jaan Tamm	Villem Raami juubel.	O.	-	Neutr.			
Mängi, oh mängi, kallis Pierrot!- Kultuurileht; nr.21; 2.06.1995	Vappu Vabar	ON grupi olematu kunst	O.	Tarbekunst	Neutr.	Esteetilisus		Kunsti ja mittekunsti piirid.
Kolm lõpetajat, kolm alustajat- Kultuurileht; nr.25; 7.07.1995	Linnar Priimägi	Näitus Illegaardi galeriis.	O.	Tänavafotograafia	Pos.			Erootika
Maadlemas kunsti ja näituse identiteediga- Kultuurileht; nr.25; 7.07.1995	Mare Tralla	Veneetsia biennaal.	O.	Foto Videoinstallatsioon	Neutr.			
Malmiga mestis- Kultuurileht; nr.25; 7.07.1995	Hanno Soans	Näitus Kastellaani majas.	O.	Skulptuur	Neutr.			

Kujutava ja rakendus kunsti sihtkapital- Kultuurileht; nr.25; 7.07.1995	Leonhard Lapin Hanno Soans	Kultuurikapitali II kvartali toetused.	O.	-	Neutr.	-	-	Eesti professionaalne kunst.
Reflexi reflekteerides- Kultuurileht; nr.28; 4.08.1995	Kaire Rannik Ketli Tiitsar	Ehtekunstisümposium "Reflex" Göteborgis.	O.	Ehtekunst	Neutr.	-	-	-
Monitor: unenägu 26.mail, ööl vastu reedet- Kultuurileht; nr.28; 4.08.1995	Raivo Kelomees	Kelomehe unenäo tõlgendus.	O.	Seinainstallatsioon	Neutr.	-	-	-
Ajaloo vabrik- Kultuurileht; nr.28; 4.08.1995	Peeter Linnap	Saaremaa biennaal.	O.	Foto Installatsioon	Neutr.	-	-	Kriitik
Sümposium "PUU 95"- Kultuurileht; nr.31; 1.09.1995	Tiiu Kirsipuu	Rahvusvaheline puuskulptuuri sümposium.	O.	Skulptuur Land art	Neutr.	-	-	-
Nad kõik räägivad naistest...- Kultuurileht; nr.31; 1.09.1995	Katrin Kivimaa	EST.FEM näitus.	O.	Foto Videoinstallatsioon	Neg.	-	-	Feminist Postfeminist Feministlik kunst Pornograafia
Ajaloo vabrikandi mõtteid muuseumidest- Kultuurileht; nr.31; 1.09.1995	Karin Hallas	Muuseumite olemus	O.	-	Neutr.	-	-	Postmodernistlik ajastu. Virtuaalne muuseum.
Rohkem jutustavust- Kultuurileht; nr.36; 6.10.1995	Mare Tralla	Sirje Rantaneni näitus.	O.	Installatsioon	Neutr.	-	-	-
Madalmaade renessanss ja Tallinn- Kultuurileht; nr.36; 6.10.1995	Reet Rast	Teaduskonverents "Püha Lucia legendi meistri Maarja altar- 500 aastat Tallinnas".	O.	Maal	Neutr.	-	-	-
Alasti kodu- Kultuurileht; nr.36; 6.10.1995	Anders Härm	Näitus Olavi galeriis.	O.	Video Foto	Neutr.	-	-	Postmodernism
Jaapani arhitektuuriauhind Eestisse- Kultuurileht; nr.36; 6.10.1995	Triin Tõrs	Rahvusvahelisel arhitektuurivõistlusel pälvis kolmanda koha Andres Ojari.	O.	Arhitektuur	Neutr.	-	-	-
Kõigile ei saagi meeldida- Kultuurileht; nr.36; 6.10.1995	Mirjam Peil	Sirbi prestiiž.	O.	-	Neutr.	-	-	Professionaalsed kunstiajaloolased ja -kriitikud.
Kriitiline juubeliõnnitus- Kultuurileht; nr.36; 6.10.1995	Karin Hallas	Kultuurilehe juubel.	O.	-	Neutr.	-	-	-
Poleemiliselt eesti nüüdiskunsti näitusest Göteborgis- Kultuurileht; nr.40; 3.11.1995	Mare Tralla	Eesti nüüdiskunsti "Wait we're loading" näitus Göteborgis.	O.	Installatsioon Performance Video Video-performance	Neutr.	-	-	Eksperimenteeriv noortekunst.
Tehnika endahelk. Kunstnik- Kultuurileht; nr.40; 3.11.1995	Hanno Soans	Kadi Kreisi näitus.	O.	Maal	Neutr.	-	-	-
Abstraktne teekond- Kultuurileht; nr.40; 3.11.1995	Mai Levin	Avo Keerendi loomingu ülevaade.	O.	Graafika Maal	Neutr.	-	-	-
Keerendi ajastu- Kultuurileht; nr.40; 3.11.1995	Vappu Vabar	Avo Keerendi loomingu.	O.	-	Neutr.	-	-	-
Jaapanlane Soomest- Kultuurileht; nr.40;	Kersti Kuldna	Fujiwo Ishimoto	O.	Tarbekunst	Neutr.	-	-	-

3.11.1995		näitus Tarbekunstimu usuemis.						
Traditsiooniline on professionaalne- Kultuurileht; nr.40; 3.11.1995	Inge Teder	Näitus Adamson- Ericu muusuemis.	O.	Nahakunst Maal	Neutr.	-	-	-
Uut arhitektuurikirjandus t arhitektuurimuuseumi raamatukogust- Kultuurileht; nr.40; 3.11.1995	Eesti Arhitektuuri muuseum	Arhitektuurim uuseumi raamatukogu täiendus.	O.	-	Neutr.	-	-	-
Võrgus eksleja ülestähendusi- Kultuurileht; nr.44; 1.12.1995	Hanno Soans	"Biotoopia" näitus.	O.	Video Installatsioo n	Neutr.	-	-	Uus meedia
Visuaalse kunsti ja muusika piirimail- Kultuurileht; nr.44; 1.12.1995	Mai Levin	Paul DeMarinis ja Paul Panhuyseni installatsioonid	O.	Heliinstallat sioon	Neutr.	-	-	Interaktiivne kunst
Reaalne kunst ja virtuaalsed kommuunid- Kultuurileht; nr.44; 1.12.1995	Raivo Kelomees	"Interstanding. Understanding Interactivity" konverents.	O.	Performance Video	Neutr.	-	-	Meedia ja elektrooniline kunst. Arvutitehnoloogia kasutamine kunstis. Feminism Küberfeminism
Virtuaalne inimene - elu kui mäng- Kultuurileht; nr.44; 1.12.1995	Ants Juske	Virtuaalne ajastu.	O.	-	Neg.	Päris maailm vs virtuaalne maailm	-	Arvutiajastu kunstnikud

Lihlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina _____
(*autori nimi*)

(sünnikuupäev: _____)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihlitsentsi) enda loodud teose

_____
_____
_____,
(*lõputöö pealkiri*)

mille juhendaja on _____,
(*juhendaja nimi*)

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, _____ (*kuupäev*)